

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 1 (73), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування та адміністрування, Національний авіаційний університет

Карасевич А. О., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Козирська А., доктор політичних наук, професор, керівник кафедри соціальної і культурної безпеки факультету наук про політику і безпеку, Університет Миколая Коперника у Торуні, Польща

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури центру інформаційно-аналітичного та технічного забезпечення моніторингу об'єктів атомної енергетики, НАН України

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Орел М. Г., доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І., доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab., profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Marek Pietraś, prof. dr hab., Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji UMCS

Затверджено Вченою радою

Міжрегіональної Академії управління персоналом 24 квітня 2024 (протокол № 5)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-03894).

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) зі спеціальностей 052 – Політологія; 281 – Публічне управління та адміністрування.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625-2023-1(73)

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2024. Вип. 1 (73). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 100 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ЗМІСТ

Вікторія БАРАНОВА РОЗРОБКА МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ ГРОМАДИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	7
Олексій БУРЯЧЕНКО ЕВОЛЮЦІЯ ЯДЕРНОГО ТЕРОРИЗМУ: ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	13
Ігор ЖУРБА СЕПАРАТИЗМ І ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ: КОНФЛІКТ МІЖ ПРИНЦИПАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА ПРАВОМ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ.....	23
Ірина КЛИМЧУК, Інна МИХАЛЬЧУК НАСЛІДКИ ПОДІЙ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	29
Валентин КОЛЄЧКІН ІСТОРИКО-ГЕНЕЗИСНИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ТА ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ТАКОГО УПРАВЛІННЯ	34
Валерій КОТЛЯРОВ ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ.....	40
Валерій МАЛЬСЬКИЙ СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	48
Маріанна МАРУСИНЕЦЬ РОЛЬ ДИПЛОМАТІЇ ІРЛАНДСЬКОЇ ДІАСПОРИ США У МИРНОМУ ПРОЦЕСІ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ.....	53
Єгор МІНЕНКО, Артур БОРСУК ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ КРАЇН ЄВРОПИ	61
Яна МУЩЕНКО ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ АБСЕНТЕЇЗМУ УКРАЇНСЬКОГО ВИБОРЦЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2004 РОКУ).....	67
Микола НЕГРИЧ ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ У РОЗВИТКУ «НОВОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ» ТА ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	72
Ігор ПОПОВ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ У ВІДПОВІДНОСТІ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	79
Ігор ПОПОВ АНАЛІЗ РІШЕНЬ РНБО ТА СБУ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	84

Ігор РОЗОВИК ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ.....	90
Тетяна ШЛЕМКЕВИЧ, Тамара ЛАХАЧ, Наталія ШОТУРМА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ.....	95

CONTENTS

Viktoriya BARANOVA DEVELOPMENT OF STATE ADMINISTRATION MECHANISMS FOR PROVIDING PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO THE POPULATION OF THE COMMUNITY: REGIONAL ASPECT.....	7
Oleksii BURIACHENKO EVOLUTION OF NUCLEAR TERRORISM: A POLITICAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK THROUGH THE PRISM OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR.....	13
Ihor ZHURBA SEPARATISM AND TERRITORIAL INTEGRITY: THE CONFLICT BETWEEN THE PRINCIPLES OF TERRITORIAL INTEGRITY AND THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION.....	23
Iryna KLYMCHUK, Inna MYHALCHUK CONSEQUENCES OF THE ARAB SPRING EVENTS IN THE CONTEXT OF REGIONAL AND GLOBAL SECURITY.....	29
Valentyn KOLIECHKIN HISTORICAL-GENETIC ASPECT OF STATE GOVERNANCE IN THE INFORMATION SPHERE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF PROBLEMS AND PRINCIPLES OF FORMING A MODERN MODEL OF SUCH GOVERNANCE.....	34
Valerii KOTLIAROV INFORMATION SECURITY OF THE DOMESTIC AND GLOBAL COMMUNITY.....	40
Valerii MALSKYI MODERN THEORETICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE.....	48
Marianna MARUSYNETS THE ROLE OF US IRISH DIASPORA DIPLOMACY IN THE PEACE PROCESS IN NORTHERN IRELAND.....	53
Yehor MINENKO, Artur BORSUK THE IMPACT OF RUSSIAN PROPAGANDA ON THE INFORMATION SOVEREIGNTY OF EUROPEAN COUNTRIES.....	61
Yana MUSHCHENKO CAUSES AND PECULIARITIES OF ABSENTEEISM OF A UKRAINIAN VOTER THROUGH THE PRISM OF POLITICAL FACTORS (CASE OF THE 2004 PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGN).....	67
Mykola NEGRYCH FUNDAMENTAL PREREQUISITES IN THE DEVELOPMENT OF «NEW PUBLIC ADMINISTRATION» AND THE APPLICATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODELS IN THE GLOBAL ECONOMY.....	72
Ihor POPOV LEGISLATIVE PROVISION OF RESTRICTIONS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE REGIME IN MODERN UKRAINE.....	79
Ihor POPOV ANALYSIS OF THE DECISIONS OF THE NSC AND THE SSU REGARDING THE LIMITATION OF ACCESS TO INFORMATION DURING THE STATE OF MARTIAL.....	84

Igor ROZOVYK FORMATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISM OF THE FORENSIC MEDICAL EXAMINATION SYSTEM.....	90
Tetiana SHLEMKEVYCH, Tamara LAKHACH, Nataliia SHOTURMA USE OF POLITICAL STEREOTYPES IN POLITICAL ADVERTISING.....	95

УДК 352

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-1](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-1)

Вікторія БАРАНОВА

кандидат психологічних наук, доцентка кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом,
заступник начальника Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради, Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради, vic_baranova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8119-1675

РОЗРОБКА МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ ГРОМАДИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано стан розробки механізмів державного управління забезпечення психологічної підтримки населення громади у сфері освіти, можливості галузі освіти створити в закладі цілісну систему турботи про психічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу та забезпечити міжсекторальну координацію і взаємодію в цьому напрямі психосоціальної підтримки населення на прикладі Білоцерківської міської територіальної громади Київської області. Констатовано, що освітня галузь територіальної громади має належний соціальний, культурний і науковий потенціал, тому сфера освіти потребує розробки та реалізації окремої програми щодо збереження ментального здоров'я та психосоціальної підтримки населення громади, адже в цій галузі задіяна та бере участь або дотична, напевно, найбільша кількість мешканців громади. Виокремлено низку проблем щодо збереження психічного здоров'я населення, які спостерігаються в галузі освіти, зокрема необхідність створення цілісної системи турботи про збереження психічного здоров'я, налагодження ефективних скоординованих дій на забезпечення превенції, промоції та допомоги у сфері турботи про психічне здоров'я дітей та молоді; потреба підвищення рівня знань про психічне здоров'я з метою вчасного виявлення розладів психічного здоров'я у дітей і молоді та перескерування до фахівців; необхідність розвитку відповідних умінь у педагогічних та науково-педагогічних працівників для забезпечення належного виконання завдань, які стоять перед ними у сфері турботи про власне психічне здоров'я та дітей і молоді тощо. Визначено основні цільові категорії у сфері освіти, які потребують найбільшої уваги щодо збереження їхнього ментального/психічного здоров'я, а саме: діти з особливими освітніми потребами; діти з інвалідністю; діти з числа внутрішньо переміщених осіб та члени їхніх родин; діти, які мають статус постраждалих від воєнних дій, та члени їхніх родин; діти із родин загиблих/померлих і дійсних військовослужбовців та члени їхніх родин; працівники закладів й установ освіти з числа внутрішньо переміщених осіб та члени родин військових; працівники закладів й установ освіти з низьким рівнем резильєнтності (стресостійкості). У підсумку констатовано, що механізм галузевої регіональної програми допоможе підвищити ефективність системи психосоціальної підтримки та збереження психічного (ментального) здоров'я населення громад зокрема і держави в цілому через секторальну взаємодію всіх сторін: влади, освіти, медицини, громадськості, наукових установ, неурядових організацій, міжнародних організацій тощо.

Ключові слова: механізми державного управління, регіональна програма, галузь (сфера) освіти, посадові особи місцевого самоврядування, психологічна підтримка, психічне здоров'я, програми підготовки, формування стресостійкості, міжсекторальна взаємодія.

Viktoriya Baranova. DEVELOPMENT OF STATE ADMINISTRATION MECHANISMS FOR PROVIDING PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO THE POPULATION OF THE COMMUNITY: REGIONAL ASPECT

The article analyzes the state of development of state management mechanisms for providing psychological support to the population of the community in the field of education, the possibilities of the education sector to create in the institution a holistic system of care for the mental health of all participants in the educational process, and to ensure intersectoral coordination and interaction in this direction of psychosocial support of the population on the example of Bilotserkivska urban territorial community of Kyiv region. It was established that the educational sector of the territorial community has the appropriate social, cultural and scientific potential, therefore the field of education needs the development and implementation of a separate program for the preservation of mental health and psychosocial support of the population of the community, because in this sector it is involved and participates or touches, probably, the largest number of community residents. A number of problems regarding the preservation of the mental health of the population observed in the field of education are highlighted, in particular, the need to create an integrated system of care for the preservation of mental health, the establishment of effective coordinated actions to ensure prevention, promotion and assistance in the field of care for children's mental health and young people; the need to increase the level of knowledge about mental health in order to timely identify mental health disorders in children and youth and refer them to specialists; the need for the development of appropriate skills in pedagogical and scientific-pedagogical workers to ensure the proper performance of the tasks facing them in the field of caring for their own mental health and children and youth, etc. The main target categories in the field of

education, which need the most attention in terms of preserving their mental/psychic health, have been identified, namely: children with special educational needs; children with disabilities; children from among internally displaced persons and members of their families; children who have the status of victims of war and members of their families; children from the families of dead/deceased and active servicemen and members of their families; employees of institutions and educational institutions from among internally displaced persons and members of military families; employees of institutions and educational institutions with a low level of resilience (stress resistance). As a result, it was established that the mechanism of the sectoral regional program will help to increase the effectiveness of the system of psychosocial support and preservation of the mental (mental) health of the population of communities in particular and the state as a whole through the sectoral interaction of all parties: government, education, medicine, the public, scientific institutions, non-governmental organizations, international organizations, etc.

Key words: mechanisms of state administration, regional program, branch (sphere) of education, officials of local self-government, psychological support, mental health, training programs, formation of stress resistance, intersectoral interaction.

Постановка проблеми. Згідно з глобальними оцінками ВООЗ кожна п'ята людина (22%), яка проживає на території, котра в той чи інший час стала місцем воєнного конфлікту впродовж останніх 10 років, має певну форму психічного розладу, від легкої депресії або тривожності до психозу, а майже кожна 10 людина (9%) живе з помірним або тяжким психічним розладом. Немає сумніву, що російсько-українська війна теж чинить безпосередній чи опосередкований вплив на психічне здоров'я та добробут населення України.

Безперечно, що війна є надзвичайним психологічним подразником для людини та суспільства, оскільки ми не маємо природного імунітету, здатного захистити від стресу, спричиненого бойовими діями. Саме тому збереження психічного здоров'я населення повинно бути пріоритетом для державних органів та місцевого самоврядування.

За попередньою оцінкою Міністра охорони здоров'я України Віктора Ляшка (20 січня 2023 року, інтерв'ю газеті «Вечірній Київ»), психологічної підтримки після завершення війни можуть потребувати 14–15 мільйонів осіб. 20% з них потребуватимуть психологічної підтримки ззовні (близько 3 млн осіб). Частині осіб знадобиться медикаментозна підтримка.

Безсумнівно, стан здоров'я населення – найважливіший показник благополуччя, що відображає соціально-економічне, екологічне, демографічне й санітарно-гігієнічне становище, тому здоров'я та якість життя в цілому визначаються складним набором взаємопов'язаних факторів. А психічне (ментальне) здоров'я – це непомітний, але водночас головний двигун людини, що дозволяє не лише повноцінно жити, а й ефективно функціонувати в суспільстві, тому дбати про своє ментальне здоров'я – така ж базова необхідність кожного, як і дбати про здоров'я фізичне.

У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», ініційованої першою леді України Оленою Зеленською, у 2023 році

стартувала комунікаційна кампанія, метою якої визначено сприяти формуванню в суспільстві культури піклування про ментальне здоров'я, дати розуміння та показати інструменти, які допоможуть українцям дбати про свій внутрішній стан.

Розробку та впровадження Всеукраїнської програми ментального здоров'я координує Міністерство охорони здоров'я України. Всесвітня організація охорони здоров'я – експертний партнер, виконавчий партнер – громадська організація «Безбар'єрність». Майданчиком для розробки та ухвалення рішень є Міжвідомча координаційна рада при Кабінеті Міністрів України. Комунікаційна кампанія реалізується за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

У рамках Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» профільні міністерства розробили низку галузевих проєктів, зокрема важливим для реалізації пропонованої Програми є проєкт Міністерства освіти і науки України є «Психосоціальна підтримка та психологічна допомога на всіх рівнях освіти». Наступними кроками повинні стати цільові програми на рівні областей, а далі – територіальних громад.

Стан розробки проблеми. У межах своїх повноважень, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» кожна територіальна громада розробляє власний механізм реалізації завдань Всеукраїнської програми «Ти як?» та інших нормативно-правових документів, дія яких стосується питання збереження психічного здоров'я населення (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» та інші).

Проаналізуємо стан справ у цьому напрямі в найбільшій територіальній громаді Київської області – Білоцерківській міській територіальній громаді, кількість населення якої до повномасштабного російського вторгнення була більше 210000 мешканців.

Наразі окремі питання, котрі соціальної підтримки вразливих категорій населення, реалізуються в громаді через низку програм Управління соціального захисту населення, а саме: для Захисників і Захисниць, внутрішньо переміщених осіб, осіб з обмеженням життєдіяльності, для ветеранських та громадських організацій, малозабезпечених і багатодітних родин та інших. В основному ці програми спрямовані на фінансування певних послуг для цих категорій та потреб.

Водночас підготовлено до розгляду на засіданні Білоцерківської міської ради проєкт рішення «Про затвердження Програми збереження ментального здоров'я та психосоціальної підтримки населення Білоцерківської міської територіальної громади у сфері освіти на 2024–2026 роки», підготовлений авторським колективом Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради. Цей документ ставить перед собою одним із завдань налагодження міжсекторальної співпраці медиків, освітян та служб соціального захисту у сфері охорони психічного здоров'я цивільного населення громади.

Цей документ розроблений відповідно до статті 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, статті 17, що покладає на державу обов'язок соціальної підтримки громадян, які захищали Україну в складі Збройних сил України, інших військових формувань, а також членів їхніх сімей, та статті 49, згідно з якою держава гарантує громадянам України право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Правові підстави проєкту Програми визначаються статтею 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р, а також у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». У процесі підготовки Програма була узгоджена з Програмою соціально-економічного та культурного розвитку Білоцерківської міської територіальної громади на 2024–2026 роки та Програмою розвитку системи освіти Білоцерківської міської територіальної громади на 2021–2025 роки з урахуванням неминучих в умовах повномасштабної війни обмежень у фінансових, інформаційних та трудових ресурсах.

Мета. Метою статті є аналіз стану розробки механізмів державного управління забезпечення психологічної підтримки насе-

лення засобами сфери освіти на рівні територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. За інформацією Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради, освітня галузь Білоцерківської міської територіальної громади (далі – БЦМТГ) має належний соціальний, культурний і науковий потенціал, тому, безперечно, сфера освіти потребує розробки та реалізації окремої програми щодо збереження ментального здоров'я та психосоціальної підтримки населення громади, адже в цій галузі задіяна та бере участь або дотична, напевно, найбільша кількість мешканців громади.

Так, наприклад, станом на 12 вересня 2023 року в комунальних закладах й установах освіти працює 4376 осіб; у 40 комунальних (+8 дошкільних підрозділів) та 1 приватному закладах дошкільної освіти виховується 5483 дитини, у 35 комунальних та 3 приватних закладах загальної середньої освіти навчаються 21304 здобувачі освіти. До учасників освітнього процесу відповідно до чинного законодавства України зараховуються й батьки учнів і вихованців, тому кількість мешканців громади, пов'язаних зі сферою освіти так чи інакше, суттєво збільшується за рахунок членів родин кожної дитини дошкільного і шкільного віку.

Окрім того, у БЦМТГ успішно функціонує низка закладів професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти, у котрих здобувають освіту орієнтовно більше 20 тисяч осіб.

Водночас органи місцевого самоврядування громади констатують збільшення кількості дітей дошкільного і шкільного віку пільгових категорій, зокрема з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб. За інформацією Управління соціального захисту населення Білоцерківської міської ради, станом на 12 січня 2024 року виплати на дітей з інвалідністю в БЦМТГ отримують 1325 осіб. Також станом на 12 січня 2024 року в Білоцерківській громаді зареєстровано 16104 внутрішнього переміщені особи, це 11 575 сімей, у яких виховуються 3820 дітей віком до 18 років.

«Соціальний паспорт» закладів дошкільної і загальної середньої освіти БЦМТГ засвідчує наявність значного переліку дітей та учнівської молоді пільгових категорій, як-от: дітисироти і діти, позбавлені батьківського піклування (307 дітей-сирт, з яких 126 дітей із родин військовослужбовців, які загинули/померли/зникли безвісти); 602 дитини з інвалідністю; 412 дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в інклюзивних групах і класах; 1125 дітей із числа внутрішньо пере-

міщених осіб; 2935 дітей із родин військовослужбовці та інші.

Таким чином, цільова аудиторія мешканців громади, котру охоплює сфера освіти, дійсно, є численною та різноманітною, а тому потребує різнобічної уваги та піклування.

Протягом 2023 року фахівцями Навчально-методичного центру психологічної служби Управління освіти і науки Білоцерківської міської ради було проведено дослідження серед педагогів і здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти Білоцерківської МТГ з метою оцінки впливу рівня резильєнтності на ефективність навчання та професійної діяльності. В опитуванні взяли участь 530 педагогічних працівників та 1000 здобувачів освіти 7-11 класів і 400 учнів 4 класів.

За результатами опитування 28% педагогів та 26% учнів старших класів стикаються зі стресом не менше 1 разу на тиждень, що викликає в них різні емоції та стани, а саме: переживають втому (приблизно 75% опитаних), тривожність і напругу (педагоги – 63%, учні – 52%), поганий настрій, роздратування (педагоги – 45%, учні – 50%). Серед негативних станів, які переживають старші підлітки, варто звернути увагу на нав'язливі негативні думки (54%) та відчуття самотності (29%), між іншим, ці емоції більше притаманні учням, ніж педагогам. Нав'язливі негативні думки та невміння їх контролювати значно впливають на погіршення настрою, психологічного стану й посилюють дію інших стресових факторів. За спостереженнями фахівців психологічної служби діти переживають війну на самоті та часто не мають можливості проговорити свої почуття з дорослими.

45% педагогів під час стресу стають менш ефективними на роботі; 37% відкладають свої домашні справи; 23% менше часу приділяють хобі або не займаються ним зовсім. Лише 22% опитаних відповіли, що стрес впливає на їхню роботу мінімально, а 2% педагогічних працівників назвали стрес корисним для себе.

Розуміння, що відбувається з організмом і психікою під час стресу, як змінюється поведінка та яким чином можна собі допомогти, впливає на вибір оптимального варіанту реагування та саморегуляції. Звернення за професійною допомогою психолога скорочує час на пошуки виходу зі складної ситуації. Третина учасників цього дослідження ввійшла в число тих, хто готовий звернутися по допомогу за певних обставин. На жаль, зберігаються певні бар'єри щодо звернення за психологічною допомогою, зокрема 40% педагогів та 51% старшокласників не вважають свої проблеми достатніми для звернення, а 47% педагогів

та 58% учнів не готові ділитися пережитим досвідом.

За результатами діагностики виявилось, що 52% опитаних педагогів мають нормальний рівень стресостійкості, який відповідає нормі напруженого життя активної людини, а 47% – мають низький рівень опірності стресу, різноманітні напружені ситуації досить сильно впливають на їхнє життя та працездатність. Водночас майже 50% учнів продемонстрували задовільний, а 14% – низький рівень стресостійкості.

Таким чином, результати дослідження рівня стресостійкості учнів і педагогічних працівників засвідчують, що для психологічної служби закладів освіти є завдання у сфері підтримки і зміцнення ментального здоров'я учасників освітнього процесу.

Посадові особи місцевого самоврядування галузі освіти громади вважають, що однією з проблем, яку може вирішити запропонована програма, є відсутність в освітніх закладах цілісної системи турботи про збереження психічного здоров'я, що не дозволяє ефективно координувати дії на забезпечення превенції, промоції та допомоги у сфері турботи про психічне здоров'я дітей та молоді. Як наслідок, значна частина розладів у сфері психічного здоров'я у дітей та молоді виявляються запізно, не мають належного вчасного скерування. Частково це спричинено недостатністю належної освіти у сфері турботи про психічне здоров'я дітей та молоді у працівників освітніх закладів, елементарних знань із цього напрямку – у батьків та іншої рідні дітей. До того ж працівники освітніх закладів самі стикаються зі значними викликами в контексті війни та потребують підтримки й захисту від вигорання, формування навичок власної стійкості та психічного добробуту.

Отже, у цілому можна виокремити низку проблем щодо збереження психічного здоров'я населення, які спостерігаються в галузі освіти, а саме:

- необхідність створення цілісної системи турботи про збереження психічного здоров'я, налагодження ефективних скоординованих дій на забезпечення превенції, промоції та допомоги у сфері турботи про психічне здоров'я дітей та молоді;

- нестача кадрів соціально-психологічного фаху та низький рівень заробітної плати для 8-годинного робочого дня практичних психологів і соціальних педагогів при високому рівні емоційно-психологічного навантаження;

- потреба підвищення рівня знань про психічне здоров'я з метою вчасного виявлення

розладів психічного здоров'я у дітей і молоді та перескєрування до фахівців;

– необхідність розвитку відповідних умінь у педагогічних та науково-педагогічних працівників для забезпечення належного виконання завдань, які стоять перед ними у сфері турботи про власне психічне здоров'я та дітей і молоді;

– профілактика професійного вигорання серед учителів і викладачів шляхом плекання емоційної стійкості й умінь налагоджувати психічний добробут;

– зростання кількості дитячого населення, які мають інвалідність та/або особливі освітні потреби.

Загалом основними цільовими категоріями у сфері освіти, які потребують найбільшої уваги щодо збереження їхнього ментального/психічного здоров'я, є такі:

– діти з особливим освітніми потребами;
– діти з інвалідністю;
– діти з числа внутрішньо переміщених осіб та члени їхніх родин;

– діти, які мають статус постраждалих від воєнних дій, та члени їхніх родин;

– діти із родин загиблих/померлих і дійсних військовослужбовців та члени їхніх родин;

– працівники закладів й установ освіти з числа внутрішньо переміщених осіб та члени родин військових;

– працівники закладів й установ освіти з низьким рівнем резильєнтності (стресостійкості).

Відповідно до всього вищевказаного та результатів дослідження на рівні БЦ громади визначено мету Програми збереження ментального здоров'я та психосоціальної підтримки населення Білоцерківської міської громади у сфері освіти на 2024–2026 роки

як забезпечення збереження ментального здоров'я всіх учасників освітнього процесу в громаді та побудову системи міжвідомчої взаємодії щодо психосоціальної підтримки населення громади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумки всього вищевказаного, можемо зробити висновок, що є аргументована потреба в розробці механізмів державного управління психологічної підтримки населення на регіональному рівні з використанням ресурсів і можливостей сфери освіти. По-перше, створення та реалізація таких програм сприятиме створенню на базі галузі освіти в територіальній громаді цілісної системи турботи про збереження психічного здоров'я, забезпечення його промощі, превенції порушень та психологічної допомоги в межах компетенцій. По-друге, заходи програми також будуть спрямовані на зростання рівня компетентності педагогічних працівників із питань збереження психічного здоров'я та надання психосоціальної допомоги, а завдяки активній інформаційно-просвітницькій роботі серед батьківської громадськості закладів освіти в населення громади різних вікових груп з'являться елементарні знання про психічне здоров'я та навички самопомоги для його зміцнення й відновлення.

Отже, такий механізм, як галузева регіональна програма, допоможе підвищити ефективність системи психосоціальної підтримки та збереження психічного (ментального) здоров'я населення громад зокрема і держави в цілому, проте для успішної реалізації цієї мети необхідна співпраця всіх сторін: влади, освіти, медицини, громадськості, наукових установ, неурядових організацій, міжнародних організацій тощо.

Література:

1. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

2. Про утворення Координаційного центру з психічного здоров'я, Положення про Координаційний центр з психічного здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України 30 березня 2023 року № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D0%BF#Text>

3. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 року № 539. Дата оновлення: 15.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-%D0%BF#Text>

4. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?»: URL: <https://www.howareu.com/>

5. Психічне здоров'я молоді в умовах військових конфліктів Л. Лотоцька, У. Лотоцька-Дудик, Ю. Брейдак – Viae Educationis, 2022. ISSN 2956-2856. DOI: <https://doi.org/10.15804/ve.2022.03.05>

6. Miliutina, K., Trofimov, A., Zelenin V., Andrushchenko T., Karamushka L. The Role of Pets in Preserving the Emotional and Spiritual Wellbeing of Ukrainian Residents During Russian Hostilities. Journal of Religion and Health, 2023, 62. 500–509. <https://doi.org/10.1007/s10943-022-01669-4>.

7. Safin O., Kravchenko O., Mishchenko M., Potapchuk Y. Peculiarities of Psychologists' and Social Pedagogues' Work in Terms of Quarantine. *Lecture Notes in Networks and Systems* 2021, 267, P149–157.

8. Safin Oleksandr. Psycho-emotional state of school children in conditions of quarantine limitations and distance learning /Oksana Kravchenko, Oleksandr Safin, Yevhen Potapchuk, Svitlana Bobrynova, Dariia Karпова/ *Training, Education, and Learning Sciences*, 2022, Vol. 59, 260–267. <https://doi.org/10.54941/ahfe1002409>

9. Semenets-Orlova, I., Klochko, A., Shkoda, T., Marusina, O., & Tepliuk, M. Emotional intelligence as the basis for the development of organizational leadership during the covid period (educational institution case). *Studies of Applied Economics*, 2021, 39(5).

10. Semenets-Orlova, I., Klochko, A., Tereshchuk, O., Denisova, L., Nestor, V., & Sadovyi, S. Special Aspects of Educational Managers' Administrative Activity under Conditions of Distance Learning. *Journal of Curriculum and Teaching*, 2022, 11(1), 286–297.

11. Semenets-Orlova, I. Procedural aspects of educational changes: empirical findings at institutional level. *Advanced Education*, 2017, 64–67.

12. Osadchyi V. V., Varina H. B., Prokofiev E. H., Serdiuk I.,; Shevchenko S. V. Use of AR/VR technologies in the development of future specialists stress resistance: Experience of STEAM-laboratory and laboratory of psychophysiological research cooperation. Paper presented at the CEUR Workshop Proceedings, 2020, 2732, 634–649.

13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. №389-VIII. Дата оновлення: 19.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

УДК 327

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-2)

Олексій БУРЯЧЕНКО

кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Національного авіаційного університету, voa@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5308-2570

ЕВОЛЮЦІЯ ЯДЕРНОГО ТЕРОРИЗМУ: ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується та розглядається питання еволюції ядерного тероризму, а саме, проведено політичний аналіз міжнародної нормативно-правової бази через призму російсько-української війни.

Дослідження та аналіз міжнародної системи безпеки (резолюцій, договорів, угод, міжнародно-правових актів тощо) попередження, відповідальності та покарання за ядерний тероризм дало можливість автору ґрунтовно зазначити наступне: по-перше, держави почали співпрацювати проти ядерного тероризму і ці кроки сформували нинішню структуру режиму ядерної безпеки, яка як передбачалося буде розвиватися з часом, як і міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї; по-друге, на відміну від компонентів міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, більшість проаналізованих міжнародних заходів реагування щодо ядерного тероризму, і на це автор хоче звернути особливу увагу, носять добровільний характер та пропонують юридично незобов'язуючі рекомендації; по-третє, механізми контролю та моніторингу дотримання є недостатніми або зовсім відсутні, що, як наслідок, призводить до вразливості режиму ядерної безпеки, особливо в контексті ядерного тероризму; по-четверте, конструкція міжнародної безпеки відносно проблеми ядерного тероризму не передбачає в якості терориста – державу. Тобто, заходи з попередження проявів та відповідальності за акти ядерного тероризму, стосуються терористичних груп і організацій. Держава в цих заходах зауважується як об'єкт упередження проблеми або джерела проблеми, а не як об'єкт, який є сам джерелом проблеми.

Також автор зазначає, що термін «держава-терорист» має швидше політичне, а не юридичне значення. Оскільки, у міжнародному праві не міститься його визначення, а в національному праві знайти таке поняття доволі складно.

Автор звертає увагу на те, що проблема ядерного тероризму для світового співтовариства із повномасштабних вторгненням РФ в Україну стала новою об'єктивною реальністю, оскільки в якості терориста виступає не група чи організація, а держава, яка, до того ж, є постійним членом Ради Безпеки ООН. Автор акцентує увагу, що війна РФ проти України стирає різницю між – тероризмом, державним тероризмом, військовими злочинами – оскільки її дії не є таємними, конспіративними чи маргінальними. Автор вважає, що РФ своєю політикою ядерного шантажу порушила геополітичні важелі, що тримали систему глобальної безпеки. Утворені після Другої світової війни міжнародні інститути (ООН, Рада Безпеки ООН, тощо) сьогодні виявилися повністю паралізованими. На думку автора, яка підкріплена аналізом досліджень і позиціями світових акторів, міжнародні інститути в нинішньому стані себе вичерпали. Повинна бути напрацьована та запропонована зовсім нова архітектура світової системи безпеки, яка б відповідала викликам та зарозам нового світового порядку. Автор переконаний, що нова архітектура світової безпеки обов'язково має враховувати усі загрози еволюції ядерного тероризму як одного із дестабілізуючих факторів порушення світової рівноваги.

Ключові слова: ядерний тероризм, держава-терорист, міжнародна система безпеки, архітектура світової системи безпеки, російсько-українська війна, міжнародне право.

Oleksii Buriachenko. EVOLUTION OF NUCLEAR TERRORISM: A POLITICAL ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK THROUGH THE PRISM OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

The article analyzes and considers the issue of the evolution of nuclear terrorism, namely, a political analysis of the international normative and legal framework through the prism of the Russo-Ukrainian war.

The study and analysis of the international security system (resolutions, treaties, agreements, international legal acts, etc.) of prevention, responsibility and punishment for nuclear terrorism allowed the author to thoroughly note the following: first, states began to cooperate against nuclear terrorism and these steps formed the current structure of the nuclear security regime, which was expected to develop over time, as did the international nuclear non-proliferation regime; secondly, in contrast to the components of the international nuclear non-proliferation regime, most of the analyzed international response measures to nuclear terrorism, and the author wants to draw special attention to this, are voluntary and offer non-binding recommendations; thirdly, the mechanisms of control and monitoring of compliance are insufficient or not at all, which, as a result, leads to the vulnerability of the nuclear security regime, especially in the context of nuclear terrorism; fourthly, the international security architecture for the problem of nuclear terrorism does not envisage a state as a terrorist. That is, measures to prevent the manifestations and responsibility for acts of nuclear terrorism apply to terrorist

groups and organizations. The state in these measures is noted as an object of prejudice to the problem or a source of the problem, and not as an object that is itself the source of the problem.

The author also notes that the term "terrorist state" has more political than legal significance. Since there is no definition of it in international law, and it is rather difficult to find such a concept in national law.

The author draws attention to the fact that the problem of nuclear terrorism for the world community with the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine has become a new objective reality, since it is not a group or organization that acts as a terrorist, but a state that is also a permanent member of the UN Security Council. The author emphasizes that the war of the Russian Federation against Ukraine erases the difference between – terrorism, state terrorism, war crimes – since its actions are not secret, conspiratorial or marginal. The author believes that the Russian Federation, with its policy of nuclear blackmail, has violated the geopolitical levers that held the global security system. International institutions created after the Second World War (the UN, the UN Security Council, etc.) today turned out to be completely paralyzed. In the author's opinion, which is supported by the analysis of research and the positions of world actors, international institutions in their current state have exhausted themselves. A completely new architecture of the world security system should be developed and proposed, which would correspond to the challenges and threats of the new world order. The author is convinced that the new architecture of world security must necessarily take into account all the threats of the evolution of nuclear terrorism as one of the destabilizing factors of disruption of the world balance.

Key words: nuclear terrorism, terrorist state, international security system, architecture of the world security system, Russo-Ukrainian war, international law.

Постановка проблеми. Протягом останніх восьмидесяти років наявність ядерної зброї багато в чому визначала характер міжнародних відносин, а поява ядерного арсеналу в ряді країн змінила їх основи. Але, в другій половині 80-их років ХХ ст. почала чітко вимальовуватися нова загроза для міжнародної безпеки – тероризм із використанням зброї масового ураження – ядерний тероризм. Виникнення нової загрози спричинило необхідність формування нових систем безпеки, а також зумовило появу міжнародно-правових актів, що регулювали співпрацю між країнами у сфері ядерної безпеки із врахуванням нової загрози.

Під ядерним тероризмом, як правило, розуміється сукупність злочинних дій, пов'язаних із захопленням силою, розкраданням, протиправним придбанням, переміщенням та використанням ядерних або інших радіоактивних матеріалів з наміром заподіяти масштабну шкоду населенню, економіці або навколишньому середовищу з метою залякування і тиску на суспільство та органи влади. У широкому розумінні цього явища мається на увазі доступ терористичних організацій та груп до будь-яких ядерних та радіоактивних матеріалів і технологій, у вузькому – безпосередньо до ядерних боезарядів.

Сьогодні, ми можемо ґрунтовно зауважити, що проблема ядерного тероризму потребує нового погляду та переосмислення, враховуючи турбулентність світових політичних викликів та процесів, які були зрушені повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну, 24 лютого 2022 року. А саме, напад ядерної країни (першої за ядерним потенціалом у світі, 5977 ядерних боеголовок) і постійного члена Ради Безпеки ООН на неядерну країну, що як наслідок, призвело до бажання неядерних країн отримати ядерну

зброю, а ядерних країн збільшити власний ядерний арсенал. Також, це спричинило ланцюгову реакцію кризи контролю над ядерним компонентом (ядерна зброя, ядерна енергія) [1].

Додатково, звернемо увагу, проблема ядерного тероризму в системі міжнародної безпеки розглядається в рамках терористичних груп і організацій. Але, з повномасштабним вторгненням РФ в Україну світ зіткнувся з проблемою ядерного тероризму, яка надходить не від організації чи групи, а країни, яка навмисно проводить політику шантажу до світового товариства щодо застосування ядерної зброї якщо її політичні амбіції не будуть враховані. Отже, як це не прикро усвідомлювати, але атомна бомба стала символом влади нашого часу.

Тому метою цієї статті є дослідження та аналіз міжнародної системи безпеки (резолюцій, договорів, угод, міжнародно-правових актів тощо) попередження, відповідальності та покарання за ядерний тероризм. Автор ставить перед собою завдання, враховуючи проведені дослідження та аналіз, дати оцінку дієвості нинішньої міжнародної системи безпеки в контексті вирішення проблеми ядерного тероризму через призму російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Першочергово потрібно зауважити, у відповідь на загрозу ядерного тероризму і неспроможність міжнародного порядку протистояти нерозповсюдженню ядерної зброї країнами було укладено низку угод, договорів та запроваджено ряд ініціатив. Ця відповідь посилилася після терактів 11 вересня 2001 року, у США. Отже, враховуючи прийняті заходи країнами і міжнародними інститутами щодо ядерного тероризму існуючий режим з ядерної безпеки, в контексті зауваженої проблеми, складається:

з міжнародних правил і законів, заснованих на резолюціях Ради Безпеки ООН, договорах і конвенціях, таких як Резолюція Ради Безпеки ООН 1373 і 1540, CPPNM і поправка до неї 2005 року; Конвенція про ядерний тероризм; Конвенція SUA та її Протокол 2005 року; з ініціатив: Ініціатива з безпеки розповсюдження, Глобальна ініціатива з боротьби із ядерним тероризмом; самітів з ядерної безпеки, а також, мережі розроблення норм і культури ядерної безпеки, а саме: Всесвітній інститут ядерної безпеки та Міжнародна освітня мережа ядерної безпеки.

Для всебічного, ґрунтовного аналізу і розкриття мети дослідження та надання об'єктивної оцінки дієвості зауваженої міжнародної відповіді на ядерний тероризм у світлі російсько-української війни, автор вважає за потрібне більш детально розглянути ключові складові міжнародної безпеки щодо попередження проявів та відповідальності за акти ядерного тероризму.

Резолюція Ради Безпеки ООН 1373. Відразу після терактів 11 вересня Рада Безпеки ООН 28 вересня 2001 року прийняла Резолюцію 1373. Резолюція 1373 зобов'язує країни-члени ООН запобігати та припиняти фінансування терористичних актів, утримуватися від сприяння тероризму, співпрацювати та посилювати співпрацю проти тероризму, стати учасниками міжнародних конвенцій та протоколів (пункти 1, 2, 3). Також резолюція акцентує увагу на зв'язок між міжнародним тероризмом і транснаціональною незаконною діяльністю, включаючи переміщення СВРН матеріалів та зобов'язує держави співпрацювати «для посилення глобальної відповіді на цей серйозний виклик і загрозу міжнародній безпеці» (п. 4). За наслідками ухвалення цієї резолюції був заснований комітет для контролю за дотриманням резолюції (Контртерористичний комітет Ради Безпеки ООН (п. 6) [28]. Потрібно звернути увагу, оскільки резолюція була прийнята відповідно до розділу VII Статуту ООН, вона є обов'язковою для всіх країн-членів ООН [29]. Резолюція накладає обов'язок на країни-члени переглянути свою внутрішню практику та закони щодо існування та упередження тероризму.

Резолюція Ради Безпеки ООН 1540 [30]. Усвідомлюючи відсутність у міжнародному праві норм, які б виключали ризик придбання терористами зброї масового ураження, Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію 1540 (2004 р.), яка зобов'язує країни-члени «утримуватися від надання будь-якої форми підтримки недержавним суб'єктам, які намагаються розробити, придбати, виготовити,

володіти, транспортувати, передавати або використовувати ядерну, хімічну або біологічну зброю та її засоби доставки» (п. 1). Вона також вимагає від країн-членів переглянути своє внутрішнє законодавство та практику, щоб запобігти недержавним акторам від зауважених дій (п. 2). Крім того, вона накладає зобов'язання на країну-члена вжити ефективних заходів для запобігання розповсюдженню зброї масового знищення (WMD) та внутрішнього контролю за відповідними матеріалами під час виробництва, використання, зберігання та транспортування, а також вживати заходи ефективного прикордонного та експортного контролю для запобігання незаконній торгівлі такими предметами (п. 3). Як за наслідками ухвалення Резолюції 1373, так і за наслідками ухвалення Резолюції 1540 було засновано комітет моніторингу дотримання резолюції (Комітет 1540 та Експертна група) (п. 4). Резолюція також зобов'язує країни-члени сприяти ефективності багатосторонніх договорів, пов'язаних із розповсюдженням зброї масового знищення (п. 8). Але, на відміну від Резолюції 1373, Резолюція 1540 має прямі зобов'язання щодо розповсюдження WMD. Тобто, вона заповнила існуючі прогалини в глобальному режимі нерозповсюдження. Оскільки, у той час як режими, в основному, зосереджені на державному розповсюдженні, резолюція розширює сферу дії, включаючи недержавних суб'єктів, таких як незаконні мережі та терористи. Разом з тим, потрібно відмітити, незважаючи на прийняття резолюцій 1373 і 1540 Радою Безпеки ООН, що накладає обов'язкові зобов'язання на країни-члени, впровадження резолюцій, особливо Резолюції 1540, із-за політичного небажання деяких країн, було дуже повільним.

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (CPPNM) і поправка 2005 року [10, 11]. Враховуючи необхідність співпраці між державами для ефективного захисту ядерних матеріалів, Генеральним директором МАГАТЕ було підготовлено проект конвенції, який був розісланий усім членам МАГАТЕ (1977 р.). Після більш ніж дворічних переговорів щодо проекту конвенції відносно фізичного захисту ядерних матеріалів Конвенція про фізичний захист ядерних матеріалів була прийнята в 1979 році та відкрита для підписання у 1980 році. Конвенція набула чинності у 1987 році під егідою МАГАТЕ.

Конвенція застосовується до ядерних матеріалів, які використовуються в мирних цілях під час міжнародних перевезень (ст. 2), і закликає сторони конвенції вживати необхід-

них заходів для забезпечення захисту ядерних матеріалів під час міжнародних перевезень або процесів міжнародних перевезень (ст. 3). Вона зобов'язує сторони не експортувати, не імпортувати та не дозволяти транзитний проїзд у межах своєї території без отримання гарантій щодо захисту ядерних матеріалів під час міжнародного транспортування (ст. 4). Крім того, вона вимагає від сторін співпрацювати у відновленні та захисті викрадених або змінених ядерних матеріалів (ст. 5). Конвенція також вимагає від сторін криміналізувати дії, пов'язані з незаконним володінням, використанням або загрозою використанням ядерних матеріалів (ст. 7). Слід відмітити, що загроза ядерного тероризму призвела до процесу внесення поправок до CPPNM для розширення сфери дії конвенції, яка є єдиною юридично обов'язковою угодою щодо фізичного захисту ядерних матеріалів.

Поправка до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу замінює назву конвенції додаванням «і ядерних установок». Відтак, нова назва – «Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок» (п. 1). Поправка замінює статтю 2 конвенції, розширюючи її застосування як до ядерних матеріалів, що використовуються в мирних цілях, під час використання, зберігання та транспортування, так і до ядерних установок; і шляхом підтвердження відповідальності країни за фізичний захист на власній території (п. 5). Вона вимагає від сторін вжити необхідних заходів для захисту ядерних установок від диверсії та мінімізації її можливих наслідків (п. 6). Тобто, вона зобов'язує сторони криміналізувати дії, спрямовані проти ядерних установок (п. 9). Слід зауважити, поправка набула чинності тільки у травні 2016 року.

Так, поправка вносить нові вимоги щодо фізичного захисту, розширює положення про криміналізацію та посилює міжнародну співпрацю. Навіть, на думку Юкії Аmano (генеральний директор МАГАТЕ, 2009–2019 рр.), набуття чинності поправки не тільки відображає «рішучість міжнародного співтовариства діяти разом для зміцнення ядерної безпеки в усьому світі», але також «допоможе зменшити ризик терористичної атаки із застосуванням ядерного матеріалу, який може мати катастрофічні наслідки» [16]. Але, треба відмітити, що повноваження МАГАТЕ, відповідно до Конвенції, обмежуються наданням допомоги країнам. МАГАТЕ не має функцій моніторингу дотримання Конвенції. Отже, CPPNM та поправки до неї має ряд невирішених проблем. Конвенція та поправка до неї не дозволяють ані механізму оцінки держав-

них стандартів фізичного захисту, ані вимагають періодичної звітності. Ряд експертів звертають увагу і підкреслюють відсутність міжнародної організації, яка могла б допомогти державам запровадити стандарти ядерної безпеки та контролювати впровадження та дотримання [8]. Отже, без комплексних стандартів і механізмів ядерної безпеки юридично-зобов'язуючі положення Конвенції та поправки до неї, як наслідок, мають довільний характер виконання, а не обов'язковий для всіх країн-членів.

Також, потрібно зауважити, що окрім Конвенції CPPNM та поправки до неї, є Рекомендації надані МАГАТЕ у вигляді брошури під назвою Фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок (INFCIRC/225). Метою рекомендацій є надання вказівок країнам у їхніх зусиллях щодо фізичної безпеки ядерних матеріалів і ядерних установок [17]. Існує, також, Кодекс поведінки щодо безпеки та безпеки радіоактивних джерел. Він застосовується до всіх радіоактивних джерел, крім ядерних матеріалів, визначених у CPPNM. Метою рекомендацій є досягнення та підтримка безпеки та безпеки радіоактивних матеріалів, запобігання незаконному придбанням радіоактивних матеріалів та мінімізація радіологічних наслідків [9]. Слід відмітити, ні Рекомендації, ні Кодекс не мають юридично-зобов'язального характеру.

Міжнародна конвенція по боротьбі з актами ядерного тероризму (ICSBANT) [15, 26]. У 1996 році резолюція 51/210 Генеральної Асамблеї ООН утворила спеціальний комітет, метою якого стала підготовка конвенції про боротьбу з міжнародним тероризмом, включаючи конвенцію, яка безпосередньо стосується ядерного тероризму (п. 9). Після майже десятирічних переговорів щодо проекту Конвенції, Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (Конвенція про ядерний тероризм) була відкрита для підписання у 2005 році.

Відповідно до Конвенції, будь-яка особа вчинила злочин, якщо вона (особа) незаконно і навмисно володіє, використовує або погрожує використати радіоактивний матеріал з наміром заподіяти шкоду; або завдає шкоду об'єктам з тим самим наміром; або намагається це зробити; або бере участь, організовує (сприяє) таким діям (ст. 2). Конвенція вимагає від сторін криміналізувати ці злочини у своєму національному законодавстві (ст. 5). Вона закликає сторони вжити практичних заходів для запобігання підготовки таких злочинів на їхній території; заборонити діяльність осіб, груп або організацій, які сприяють вчиненню

таких правопорушень; обмінюватися інформацією відповідно до національного законодавства та інформувати ООН і МАГАТЕ (ст. 7). Крім того, вона закликає сторони вжити заходів для захисту радіоактивних матеріалів відповідно до рекомендацій МАГАТЕ (ст. 8).

Потрібно зазначити, що Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму, учасниками якої є 108 країн, відіграє ключову роль у встановленні ядерної безпеки як міжнародної норми. Конвенція переслідує дві основні цілі: криміналізувати володіння або використання ядерних матеріалів для можливих актів тероризму, а також посилення співпраці між державами для запобігання ядерному тероризму. Крім того, конвенція створює норми для співпраці, включаючи обмін інформацією, розслідування та запобігання таким правопорушенням. Однак, хоча Конвенція про ядерний тероризм сприяє співпраці між державами і з МАГАТЕ, і з ООН, вона як і Конвенція (CPPNM) обмежена, оскільки ні МАГАТЕ, ні ООН не було надано повноваження з моніторингу дотримання.

Конвенція по боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, та Протокол 2005 року (Конвенція SUA) [12]. Через занепокоєння, пов'язане з безпекою суден, зокрема екіпажу та пасажирів, Міжнародну морську організацію попросили підготувати конвенцію щодо протиправних дій, спрямованих на морське судноплавство. Як наслідок, у Римі 10 березня 1988 року, Міжнародною конференцією з боротьби із незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства була прийнята Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (Конвенція SUA), яка набула чинності у 1992 році. Метою Конвенції – є запровадження кримінальної відповідальності за незаконні дії проти морського судноплавства, включаючи захоплення судна силою, застосування насильства проти екіпажу або пасажирів, пошкодження судна, спроба або погроза здійснити зауважені дії. Проте, слід відмітити, після терактів 11 вересня 2001 року, постала нагальність в перегляді Конвенції SUA, що призвело до прийняття Протоколу (2005 р.) до Конвенції – «Про боротьбу з незаконними актами проти безпеки морського судноплавства» (SUA 2005). Протоколом SUA 2005 додаються положення, які передбачають кримінальну відповідальність за використання суден для перевезення або вивантаження радіоактивних матеріалів або біологічної, хімічної та ядерної зброї; перевезення матеріалів і обладнання,

що розщеплюються, завідомо призначене для використання або сприяння створенню зброї BCN або ядерної вибухової діяльності (ст. 4, п. 5).

Ініціатива з безпеки проти розповсюдження (PSI) [24]. Ініціатива з безпеки проти розповсюдження зброї масового знищення (PSI) – це добровільне партнерство, засноване 31 травня 2003 року. PSI вважається ключовою частиною фундаменту глобального режиму нерозповсюдження зброї масового знищення. Також, вона зберігає сильну підтримку як президентський пріоритет у кожній із адміністрацій США з моменту свого створення. Ініціатива надає державам платформу для координації своєї діяльності з протидії розповсюдженню зброї масового знищення. Станом на 2024 рік Ініціативу підтримали 112 країн (останньою країною 27 березня 2024 року став Мадагаскар).

Слід зауважити, що хоча PSI і вважається ключовою платформою мета якої запобігання незаконному обігу зброї масового знищення, засобів її доставки та супутніх матеріалів шляхом координації національних можливостей країн-учасниць, але існує занепокоєння щодо заходів PSI, як і NSS. Оскільки ініціатива деякими країнами розглядається як складова домінування США. Крім того, є країни, які ставлять під сумнів законність дій із заборони, які проводяться через PSI, а не під структурою ООН. Як результат країни вагаються у підтримці і долучені до PSI.

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (GICNT) [27]. Глобальна ініціатива по боротьбі з ядерним тероризмом, є добровільним партнерством, яке було засноване у 2006 році для посилення глобального потенціалу запобігання ядерному тероризму. Вона налічує вісімдесят дев'ять країн-членів і шість міжнародних організацій в якості спостерігачів. Примітно, що співголовами GICNT є Сполучені Штати та Російська Федерація. Також, потрібно зауважити, країни-партнери добровільно взяли на себе зобов'язання впроваджувати Заяву про принципи GICNT (SOP), набір широких цілей з ядерної безпеки, що охоплює низку завдань відносно стримування, запобігання, виявлення та реагування. Вісім принципів, які містяться в SOP, спрямовані на розвиток потенціалу партнерства для боротьби з ядерним тероризмом, узгодженого з національними правовими органами та зобов'язаннями, а також відповідними міжнародно-правовими угодами, такими як Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму, Конвенція про фізичний захист ядерних матеріалів і ядерних установок, а також резолюції

1373 і 1540 Ради Безпеки ООН. Добровільна структура GICNT створює гнучкість для держав, тоді як його ґрунтування на міжнародних угодах сприяє його правовій основі. До переваг GICNT, можна віднести, що вона не лише посилює міжнародні реакції, але й розвиває неформальне середовище для їх підтримки, що є однією із цілей зауваженої Ініціативи. Разом з тим, потрібно відмітити, що на даний час, GICNT призупинила всі офіційні засідання та засідання своїх робочих груп. Скоріш за все таке рішення було зумовлене повномасштабним вторгненням РФ в Україну, яка як було зауважено є однією із співголів GICNT.

Саміти з ядерної безпеки (NSS) [18]. Ініціатива проведення саміту з ядерної безпеки була оголошена у празькій промові Бараком Обамою (президент США, 2009–2016 рр.), у квітні 2009 року, де він наголосив, що «... ми повинні почати з проведення Глобального саміту з ядерної безпеки як частини зусиль забезпечення безпеки всіх вразливих ядерних матеріалів у всьому світі протягом чотирьох років». Варто зазначити, всього було проведено чотири саміти: Вашингтон (округ Колумбія, 2010 рік), Сеул (Південна Корея, 2012 рік), Гаага (Нідерланди, 2014 рік), Вашингтон (округ Колумбія, 2016 рік). Основною метою NSS як було зауважено, є подолання загрози ядерного тероризму шляхом мінімізації та захисту цивільних ядерних матеріалів, придатних для використання у виробництві зброї, посилення міжнародного співробітництва для запобігання незаконному придбанню ядерних матеріалів недержавними суб'єктами, такими як терористичні групи та контрабандисти, а також вжиття заходів для зміцнення глобальної системи ядерної безпеки.

Перший NSS відбувся у Вашингтоні, 12–13 квітня 2010 року, в ньому взяли участь сорок сім глав країн та три міжнародні організації. За підсумками саміту було видано комюніке та Вашингтонський робочий план, у якому були зауважені директиви відносно зміцнення ядерної безпеки, такі як ратифікація або виконання договорів чи резолюцій щодо ядерної безпеки, збільшення допомоги та співпраці як між державами, так і з МАГАТЕ [19].

За участю нових шести країн і однієї нової міжнародної організації, разом із попередніми сорока сімома державами та трьома міжнародними організаціями, Сеульський саміт 2012 року мав три основні теми порядку денного: спільні заходи протидії загрози ядерного тероризму, захист ядерних матеріалів і ядерних установок та запобігання незаконному

обігу ядерних матеріалів. Опираючись на попереднє комюніке і робочий план, Сеульський саміт також опублікував своє комюніке, в якому було зазначено про сприяння мінімізації використання високозбагаченого урану (HEU), ратифікації поправки до CPPNM та покращенню безпеки ядерних матеріалів [20].

З такою ж кількістю учасників, як і попередній, Гаазький саміт 2014 року зосереджувався на посиленні співпраці між країнами і ядерною промисловістю та посиленні заходів глобальної ядерної безпеки [21]. Варто зазначити, починаючи з саміту в Сеулі, групам країн пропонували багатонаціональні зобов'язання, відомі як «gift baskets», які були спрямовані на ключові сфери з ядерної безпеки. У 2012 році було запропоновано 13 спільних заяв, у 2014 році їх кількість зросла до 14, до того ж одні «gift baskets» утворені на основі звітів за 2012 рік, а інші націлені на нові сфери. У 2016 році країни запропонували 21 «gift baskets».

На останньому NSS, який пройшов знову, у Вашингтоні, із 31 березня по 1 квітня 2016 року, країни погодили п'ять планів дій для міжнародних організацій, щоб робота самітів після їх завершення була продовжена [22]: План дій ООН [3]; План дій МАГАТЕ [4]; План дій Міжнародної організації кримінальної поліції (ІНТЕРПОЛ) [5]; План дій Глобальної ініціативи з боротьби з ядерним тероризмом (GICNT) [6]; План дій Глобального партнерства проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення [7].

Вважається, що NSS зміцнили ядерну безпеку не лише шляхом просування міжнародних механізмів, а й сприяння мінімізації використання кількості HEU та плутонію. NSS відіграли ключову роль у забезпеченні ратифікації поправки до CPPNM, про набуття чинності якої було оголошено на останньому саміті. Завдяки зобов'язанням, наданим на самітах, і допомозі МАГАТЕ було досягнуто кілька результатів, таких як припинення використання HEU у дослідницьких реакторах і виробництві медичних ізотопів. Крім того, «декілька тон HEU було вдало репатрійовано до країн походження та «змішано» в LEU, що як наслідок, декілька регіонів повністю звільнилися від HEU».

Разом з тим, потрібно згадати певну критику NSS, яка в основному стосується зобов'язань, які не були виконані. Процес самітів також критикують за те, що він зосереджувався переважно на цивільних ядерних матеріалах, які становлять приблизно 17% усіх ядерних матеріалів, придатних для використання у виробленні зброї. Крім того,

у деяких країнах під час процесів NSS було відчуття, що уряд США використовує процес і загрозу ядерного тероризму для збереження та просування своєї повістки.

Всесвітній інститут з ядерної безпеки (WINS) [31]. Всесвітній інститут ядерної безпеки – це міжнародна неурядова організація, заснована NTI у 2008 році. Метою якої є посилення фізичного захисту та безпеки ядерних і радіоактивних матеріалів і об'єктів у всьому світі, зокрема, через міжнародний форум. WINS також спрямований на розробку ефективних систем безпеки та сприяння підготовці фахівців з ядерної безпеки. Як зауважено в Статуті WINS, місія WINS полягає в створенні «сильної спільноти професіоналів з ядерної безпеки із галузевих, урядових і неурядових організацій, які можуть просувати найкращі практики ядерної безпеки». WINS, тісно співпрацюючи з МАГАТЕ, зосереджується на покращенні безпеки та фізичного захисту радіоактивних матеріалів і ядерних установок шляхом обміну інформацією та новачками. WINS координує зусилля 3500 членів з більш ніж 110 країн з метою обміну найкращим досвідом, щоб, як зазначено в його місії – «не дати ядерним терористам досягти своїх цілей».

У 2023 році WINS відзначила своє 15-річчя і презентувала новий звіт «Ядерна безпека 2.0» [23]. В цьому спеціальному звіті WINS надає свої висновки щодо нових викликів у сфері ядерної безпеки після повномасштабного вторгнення РФ в Україну і триваючої окупації Запорізької АЕС. Як зауважив Л. Дассен, виконавчий директор WINS, у передмові до звіту: «Бути готовим є фундаментальною концепцією ядерної безпеки. Але світове товариство з ядерної безпеки не було готове до вторгнення та окупації цивільної атомної електростанції іншою державою. (...) Наше розуміння загрози завжди змінювалося. Але за час вторгнення РФ в Україну загроза ядерній безпеці змінилася більше, ніж за останні п'ять десятиліть. Це становить проблему». В звіті окреслено чотири основні фактори, що формують ядерну безпеку: Працівники атомної галузі; Методологія загроз; Міжнародна співпраця; Постачальники та стан клієнтів. Звіт, також містить пропозиції та дії, які WINS має вжити для задоволення нових потреб спільноти з ядерної безпеки на міжнародному, національному та оперативному рівнях.

Міжнародна освітня мережа з ядерної безпеки (INSEN) [14]. Подібно до WINS, до конструкції міжнародної безпеки з попередження проявів та відповідальності за акти

ядерного тероризму входить Міжнародна освітня мережа ядерної безпеки, яка була створена під егідою Програми ядерної безпеки МАГАТЕ у 2010 році. Метою мережі є сприяння ядерній безпеці через освіту з ядерної безпеки. INSEN підтримує розробку рецензованих підручників, навчальних і дослідницьких програм з ядерної безпеки. Як відмічають науковці у сфері ядерної безпеки, INSEN відіграє ключову роль у розвитку культури з ядерної безпеки. Вона допомагає розвивати та проваджувати культуру з ядерної безпеки через «курси підвищення кваліфікації викладачів». Ці курси мають на меті навчити вчених щодо ядерної безпеки, щоб вони могли читати лекції на власних заняттях, що не тільки підвищує обізнаність, але й готує нових кандидатів-експертів з ядерної безпеки. Потрібно звернути увагу, що освіта персоналу, який працює на АЕС (установках) або має доступ до ядерних матеріалів, є дуже важливою, оскільки вони можуть бути «невинними» внутрішніми загрозами, не маючи такого наміру. Тобто, як зазначено у місії INSEN, «освічений персонал, який добре усвідомлює, існуючі та потенційні ризики знизить рівень вразливості, якою можуть скористатися терористи».

Аналізуючи складові міжнародної безпеки щодо попередження проявів та відповідальності за акти ядерного тероризму, можемо ґрунтовно та об'єктивно зазначити наступне. По-перше, як показало дослідження зауважених вище міжнародних заходів реагування на загрозу ядерного тероризму – держави почали співпрацювати проти нього і ці кроки сформували нинішню структуру режиму ядерної безпеки, яка як передбачалося буде розвиватися з часом, як і міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї. По-друге, на відміну від компонентів міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, більшість вище проаналізованих міжнародних заходів реагування, і на це автор хоче звернути особливу увагу, носять добровільний характер та пропонують юридично незобов'язуючі рекомендації. По-третє, механізми контролю та моніторингу дотримання є недостатніми або зовсім відсутні, що призводить до вразливості режиму ядерної безпеки, особливо в контексті проблеми ядерного тероризму. По-четверте, конструкція міжнародної безпеки відносно проблеми ядерного тероризму не передбачає в якості терориста – державу. Тобто, заходи з попередження проявів та відповідальності за акти ядерного тероризму, стосуються терористичних груп і організацій. Держава в цих заходах зауважується як об'єкт упередження

проблеми або джерела проблеми, а не як об'єкт, який є сам джерелом проблеми.

Отже, ми можемо об'єктивно зазначити, що проблема ядерного тероризму для світового співтовариства із повномасштабних вторгненням РФ в Україну стала новою об'єктивною реальністю, оскільки в якості терориста виступає не група чи організація, а держава, яка, до того ж, є постійним членом Ради Безпеки ООН, основна місія якої полягає у забезпеченні миру та безпеки.

У даному контексті, для об'єктивності розуміння проблеми наведемо додаткову інформацію: Чорнобильська АЕС була захоплена 24 лютого 2022 року «... близько 17-ї години всі об'єкти Державного спеціалізованого підприємства «Чорнобильська атомна електростанція», що знаходяться в зоні відчуження, а саме: сховища відпрацьованого ядерного палива – СВЯП-1 і СВЯП-2, Новий безпечний конфайнмент об'єкта «Укриття», 1-й, 2-й і 3-й блоки ЧАЕС, що перебувають на етапі зняття з експлуатації, були захоплені російськими військами» (Носовський А.В. із стенограми доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року) [2]. Запорізька АЕС, найбільша атомна електростанція в Європі та дев'ята за потужністю у світі. До війни вона забезпечувала виробництво майже чверті електроенергії в країні, захоплена 4 березня 2022 року.

Такими діями РФ порушила відразу три міжнародні конвенції: статтю 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму, статтю 7 Конвенції «Про фізичний захист ядерних матеріалів» та Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників, оскільки саме в заручниках окупанти тримають особовий склад Запорізької АЕС з першого дня війни. Зазначені порушення вже доводить, що РФ є ядерним терористом. Вона зруйнувала міжнародний режим ядерної безпеки, який вибудовувався десятиліттями, зокрема після аварії на ЧАЕС 1986 року. Автор акцентує увагу – зруйновано глобальну систему безпеки в цілому. Разом з тим, всі міжнародні організації, які опікувалися його створенням, зокрема, такі як ООН, МАГАТЕ, лише висловлюють глибоке занепокоєння з цього приводу.

Глобальна системи безпеки виявилася не готовою до таких викликів, а саме, зауважена конструкція із міжнародних угод, ініціатив, мережі, тощо, щодо боротьби із ядерним тероризмом, не дає відповіді на питання, а саме – які заходи по упередженню і відповідальності за ядерний тероризм передбачені якщо ядерним терористом є – держава. І хоча,

Сейм Литви (резолуція від 10.05.2022 р.) і Парламентська асамблея НАТО (резолуція від 21.11.2022 р.) та ряд інших інститутів визнали РФ «державою-терористом», але прийняті резолюції є декларативними. Термін «державою-терорист» має швидше політичне, а не юридичне значення. Оскільки, у міжнародному праві не міститься його визначення, а в національному праві знайти таке поняття доволі складно. Разом з тим, можна згадати Женевську декларацію про тероризм 1987 року, в тексті якої міститься поняття «державний тероризм». Однак ця декларація не є юридично обов'язковою, а є здебільшого прикладом міжнародного «м'якого права».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок, зазначимо – війна РФ проти України переросла в тероризм, ця війна є безпрецедентною і, як ми бачимо, вимагає абсолютно нових підходів до забезпечення міжнародної безпеки. Ми звикли думати про тероризм як про щось, пов'язане з бомбами або саморобною зброєю, а про терористів як про маргінальних екстремістів, які діють у складі нерегулярних банд формувань. Коли ми говоримо про державний тероризм, ми зазвичай говоримо про підпільні групи, які таємно підтримуються визнаними країнами, до прикладу як Іран підтримує Хезболлу. Але війна РФ проти України стирає різницю між – тероризмом, державним тероризмом, військовими злочинами – оскільки її дії не є таємними, конспіративними чи маргінальними. Російські бомби, які націлені на українців, на українську інфраструктуру, вони також націлені на весь механізм міжнародних норм, що регулює військові злочини, права людини, тероризм тощо. Кожною бомбою, яку РФ свідомо скидає на житловий будинок, і кожною ракетою, яку вона направляє на школу чи лікарню, вона демонструє свою зневагу до глобальних інститутів, які нажалі, показують у цій війні свою повну неспроможність та недієвість, зокрема, недієздатність міжнародного права в цілому та права міжнародної відповідальності зокрема.

Як влучно зауважив Л. Дассен: «Ядерна безпека – як ніколи раніше – це міжнародна безпека в цілому. Щоб досягти прогресу, відповіддю стане повернення до цивілізованості, міжнародного права, прав людини та поваги до суверенітету» [23]. Додатковим фактором підтвердження занепокоєння відносно погіршення ядерної безпеки стали результати індексу ядерної безпеки (NTI) у 2023 році, який вперше показує, що стан ядерної безпеки погіршується в десятках країн і регіонів, де є ядерні матеріали та ядерні установки,

придатні для використання у виготовленні зброї [13]. Фахівці НТІ, також, зазначають, що – «Ця ерозія ядерної безпеки відбувається в той час, коли середовище стає все більш небезпечним, а сукупні запаси ядерних матеріалів, які придатні для виготовлення зброї, збільшуються з тривожною швидкістю. (...) Суть полягає в тому, що країни та регіони, які несуть найбільшу відповідальність за захист світу від катастрофічних актів ядерного тероризму, не виконують свої обов'язки. Це особливо невтішний розвиток подій із геополітичною та економічною нестабільністю, екологічними катастрофами та кібератаками, які зростають» [25].

Отже, ми можемо зазначити, що РФ своєю політикою ядерного шантажу порушила геополітичні важелі, що тримали систему глобальної безпеки. Утворені після Другої світової війни міжнародні інститути (ООН, Рада

Безпеки ООН, тощо) сьогодні виявилися повністю паралізованими. На думку автора, яка підкріплена аналізом досліджень і позиціями світових акторів – міжнародні інститути в нинішньому стані себе вичерпали. Повинна бути напрацьована та запропонована зовсім нова архітектура світової системи безпеки, яка б відповідала викликам та загрозам нового світового порядку. Також, автор переконаний, що нова архітектура світової безпеки обов'язково має враховувати усі загрози еволюції ядерного тероризму як одного із дестабілізуючих факторів порушення світової рівноваги. Тому, дуже важливо проведення наукових досліджень та напрацювання нових концептуальних моделей, які змогли б дати відповідь на таке важливе питання – як формування нової глобальної, ефективної системи безпеки і наближення країн до її реалізації.

Література:

1. Буряченко О. Криза системи контролю над ядерною зброєю. Виклики ХХІ сторіччя та ризики майбутнього. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 2023. (1(67), с. 19–30. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2505>.
2. Носовський А. Щодо наслідків тимчасової окупації території зони відчуження чорнобильської АЕС. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 20 квітня 2022 року. Вісн. НАН України, 2022, № 6. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185224/11-Nosovskyi.pdf?sequence=1>.
3. Action plan in support of the United Nations. URL: https://static1.squarespace.com/static/568be36505f8e2af8023adf7/t/56feec944d088e7781f9e332/1459547797003/Action+Plan+-+UN_FINAL.pdf.
4. Action plan in support of the International Atomic Energy Agency. URL: https://static1.squarespace.com/static/568be36505f8e2af8023adf7/t/56feecb94d088e7781f9e41c/1459547833689/Action+Plan+-+IAEA_FINAL.pdf.
5. Action plan in support of the International Criminal Police Organization. URL: https://static1.squarespace.com/static/568be36505f8e2af8023adf7/t/56feecb4d088e7781f9e4be/1459547851866/Action+Plan+-+INTERPOL_FINAL.pdf.
6. Action plan in support of the global initiative to combat nuclear terrorism. URL: https://static1.squarespace.com/static/568be36505f8e2af8023adf7/t/56feecdd4d088e7781f9e537/1459547869540/Action+Plan+-+GICNT_FINAL.pdf.
7. Action plan in support of the global partnership against the spread of weapons and materials of mass destruction. URL: https://static1.squarespace.com/static/568be36505f8e2af8023adf7/t/56feef34d088e7781f9e5ef/1459547891584/Action+Plan+-+GP_FINAL.pdf.
8. Boureston J, Ogilvie-White T. Seeking Nuclear Security Through Greater International Coordination. URL: https://www.researchgate.net/publication/228738817_Seeking_Nuclear_Security_Through_Greater_International_Coordination#fullTextFileContent.
9. Code of conduct on the safety and security of radioactive sources. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Code-2004_web.pdf.
10. Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and its Amendment. URL: <https://www.iaea.org/publications/documents/conventions/convention-physical-protection-nuclear-material-and-its-amendment>.
11. Convention on the Physical Protection of Nuclear Material (CPPNM). URL: <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/convention-physical-protection-nuclear-material-cppnm/>.
12. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation, Protocol for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf. URL: https://www.classnk.or.jp/hp/pdf/activities/statutory/isps/IMO/isps_imo_sua%20covention%20and%202005%20protocol%20text_20051101.pdf; URL: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/SUA-Treaties.aspx#:~:text=In%20March%201988%20a%20conference,committing%20unlawful%20acts%20against%20ships>.

13. Falling Short in a Dangerous World. Nuclear security index. Theft / Sabotage / Radiological. 2023. URL: https://www.ntiindex.org/wp-content/uploads/2023/07/2023_NTI-Index_Report.pdf.
14. International Nuclear Security Education Network. IAEA. URL: <https://www.iaea.org/services/networks/insen>.
15. International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism (Nuclear Terrorism Convention or ICSANT). URL: https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_29143/international-convention-for-the-suppression-of-acts-of-nuclear-terrorism-nuclear-terrorism-convention-or-icsant.
16. Key Nuclear Security Agreement to Enter Into Force on 8 May. IAEA. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/key-nuclear-security-agreement-to-enter-into-force-on-8-may>.
17. Nuclear Security Recommendations on Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities (INFCIRC/225/Revision-5). URL: https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1481_web.pdf.
18. Nuclear Security Summit at a Glance. Arms Control Association. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/NuclearSecuritySummit#2016>.
19. Nuclear Security Summit (Washington, 2010). URL: <https://www.nss2016.org/past-summits/2010/>.
20. Nuclear Security Summit (Seoul, 2012). URL: <https://www.nss2016.org/past-summits/2012/>.
21. Nuclear Security Summit (The Hague, 2014). URL: <https://www.nss2016.org/past-summits/2014/>.
22. Nuclear Security Summit (Washington, 2016). URL: <https://www.nss2016.org/nss-2016/about>.
23. Nuclear Security 2.0. The Post-24th February 2022 (Dis)order and its Implications for Nuclear Security. URL: <https://www.wins.org/document/nuclear-security-2-0/>.
24. Proliferation Security Initiative. U.S. Department of state. URL: <https://www.state.gov/proliferation-security-initiative/>
25. Roecker S, Roth N, Matzkin-Bridger R, Brosnan J. The 2023 NTI Nuclear Security Index. URL: <https://www.nti.org/analysis/articles/the-2023-nti-nuclear-security-index/>.
26. Texts of articles 1 to 3 and 12 ter: Ad Hoc Committee Established by General Assembly Resolution 51/210 of 17 December 1996. UN (digital library). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/231642?ln=ru>.
27. The Global Initiative To Combat Nuclear Terrorism. NTI. URL: <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/global-initiative-combat-nuclear-terrorism-gicnt/>; U.S. Department of state. URL: [https://2017-2021.state.gov/the-global-initiative-to-combat-nuclear-terrorism/#:~:text=The%20Global%20Initiative%20to%20Combat%20Nuclear%20Terrorism%20\(GICNT\)%20is%20a,and%20respond%20to%20nuclear%20terrorism](https://2017-2021.state.gov/the-global-initiative-to-combat-nuclear-terrorism/#:~:text=The%20Global%20Initiative%20to%20Combat%20Nuclear%20Terrorism%20(GICNT)%20is%20a,and%20respond%20to%20nuclear%20terrorism).
28. United Nations Security Council Resolution 1373, S/RES/1373 (United Nations, September 28, 2001). URL: [http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=S/RES/1373\(2001\)&Lang=E](http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=S/RES/1373(2001)&Lang=E).
29. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>.
30. United Nations Security Council Resolution 1540. URL: <https://www.un.org/ru/sc/1540/about-1540-committee/general-information.shtml>.
31. World Institute for Nuclear Security Celebrates. URL: <https://www.wins.org/about-us/>.

УДК 323.56: 327.173

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-3)

Ігор ЖУРБА

асистент кафедри філософії та соціології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID: 0000-0002-3067-2380

СЕПАРАТИЗМ І ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ: КОНФЛІКТ МІЖ ПРИНЦИПАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА ПРАВОМ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті досліджується конфлікт між принципами територіальної цілісності та правом на самовизначення, аналізуючи їх правові основи та практичне застосування в міжнародних відносинах. Зокрема, розглядаються випадки сепаратистських рухів у Косово, Каталонії, Малі, Південній Осетії, Абхазії, ДНР та ЛНР. Вивчаються наслідки цих рухів для державної цілісності

Метою статті є дослідити особливості дилеми принципу територіальної цілісності та права на самовизначення у зв'язку з активізацією сепаратистських рухів і необхідністю уникнути руйнівних наслідків для держав та усталеного світопорядку. Поставлена мета передбачає розв'язання цілої низки конкретних завдань, а саме: окреслити правові основи принципу територіальної цілісності та права на самовизначення в міжнародному праві, зокрема в контексті Статуту ООН; розглянути конкретні приклади сепаратистських рухів, аналізуючи їх вплив на територіальну цілісність та міжнародні відносини; підкреслити важливість збереження територіальної цілісності держав для міжнародного миру та стабільності.

Сепаратизм, який зловживає правом на самовизначення, представляє серйозну загрозу для міжнародної стабільності та мирного співіснування держав. Захист права на самовизначення націй передбачає уникнення вживання насильства та збереження територіальної цілісності суверенних держав. Сепаратистські рухи, які ведуть до руйнації держав та збройних конфліктів, суперечать принципам міжнародного права та можуть спричинити серйозні наслідки для міждержавних відносин. Тому важливо, щоб будь-які прояви самовизначення націй відбувалися шляхом мирних засобів та за умови збереження територіальної цілісності держав та дотримання принципу демократичного прийняття рішень.

Ключові слова: сепаратизм, принципи міжнародного права, територіальна цілісність, право на самовизначення.

Ihor Zhurba. SEPARATISM AND TERRITORIAL INTEGRITY: THE CONFLICT BETWEEN THE PRINCIPLES OF TERRITORIAL INTEGRITY AND THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION

This article examines the conflict between the principles of territorial integrity and the right to self-determination, analyzing their legal foundations and practical application in international relations. Specifically, it considers cases of separatist movements in Kosovo, Catalonia, Mali, South Ossetia, Abkhazia, the Donetsk People's Republic (DPR), and the Luhansk People's Republic (LPR). The consequences of these movements for state integrity are studied.

The aim of the article is to explore the features of the dilemma between the principle of territorial integrity and the right to self-determination in connection with the rise of separatist movements and the need to avoid destructive consequences for states and the established world order. This goal involves solving a range of specific tasks, namely: outlining the legal foundations of the principle of territorial integrity and the right to self-determination in international law, particularly in the context of the UN Charter; examining specific examples of separatist movements, analyzing their impact on territorial integrity and international relations; and emphasizing the importance of maintaining state territorial integrity for international peace and stability.

Separatism, which abuses the right to self-determination, poses a serious threat to international stability and the peaceful coexistence of states. The protection of the right to self-determination of nations involves avoiding the use of violence and preserving the territorial integrity of sovereign states. Separatist movements that lead to the destruction of states and armed conflicts contradict the principles of international law and can cause serious consequences for interstate relations. Therefore, it is crucial that any expressions of national self-determination occur through peaceful means and under the condition of preserving the territorial integrity of states and adhering to the principle of democratic decision-making.

Key words: separatism, principles of international law, territorial integrity, right to self-determination.

Актуальність. Конфлікт між принципами територіальної цілісності та правом на самовизначення є однією з нагальних проблем сучасних міжнародних відносин. Актуальність дослідження проблеми обумовлена

політичними, правовими та соціальними факторами. Сучасний світ стикається зі зростанням сепаратистських рухів у різних регіонах. Приклади Каталонії в Іспанії, Шотландії у Великобританії, Курдистану в Іраку та Сирії

показують, що прагнення до самовизначення може призвести до серйозних політичних криз і вплинути на геополітичну ситуацію як в окремому регіоні, так і в світі. Подібні прагнення часто призводять до збройних конфліктів, переміщення населення, гуманітарних криз та порушень прав людини. Дослідження проблеми дилеми принципів територіальної цілісності та права на самовизначення є важливою для розробки ефективних стратегій для запобігання та / або вирішення збройних конфліктів, спричинених останньою.

Метою статті є дослідити особливості дилеми принципу територіальної цілісності та права на самовизначення у зв'язку з активізацією сепаратистських рухів і необхідністю уникнути руйнівних наслідків для держав та усталеного світопорядку. Поставлена мета передбачає розв'язання цілої низки конкретних завдань, а саме: окреслити правові основи принципу територіальної цілісності та права на самовизначення в міжнародному праві, зокрема в контексті Статуту ООН; розглянути конкретні приклади сепаратистських рухів, аналізуючи їх вплив на територіальну цілісність та міжнародні відносини; підкреслити важливість збереження територіальної цілісності держав для міжнародного миру та стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні погляди наукового дискурсу, в якому започатковано розв'язання даної проблеми, можна класифікувати певним чином. Наукові праця фахівців (Іляшенко О. [5], Філяліна Л. та Копілець В. [21], Тітаренко А. [20]), які детально описують принцип територіальної цілісності як фундаментальний елемент міжнародного права, який забезпечує захист суверенітету держав та непорушність їх кордонів. Він відіграє ключову роль у підтримці міжнародного миру та стабільності, запобігаючи агресії та збройним конфліктам [1]. На думку Задорожнього О., «...принцип територіальної цілісності є основою державної системи і його поява в якості правового принципу пов'язана з виникненням самої державної системи. Крім того, він має установчий характер і базисом для інших основних принципів міжнародного права таких як: принцип суверенітету, виключної юрисдикції держави, невтручання у внутрішні справи. Інтегральний взаємозв'язок прослідковується у тому, що принцип територіальної цілісності передбачає заборону силових або не силових дій, їхніх спроб або погроз таких дій проти територіальної цілісності держави; обов'язок змінювати кордони лише за взаємною згодою держави; обов'язок кожної дер-

жави поважати правосуб'єктність інших держав; співпрацю щодо запобігання та боротьби з діями, спрямованими проти територіальної цілісності держав; заборону втручання у внутрішні справи, спрямованого на повне або часткове розчленування держави; виконання зобов'язань щодо поваги територіальної цілісності інших держав...» [3]. А саму територіальну цілісність варто розглядати, як «...сутнісну політико-просторову ознаку суверенної території держави; як принцип міжнародного права; як принцип територіального устрою..., ... недоторканність, неподільність, єдність як просторову, так і політичну в межах державних кордонів...» [10]. Тобто, сам принцип територіальної цілісності не тільки забезпечує захист кордонів держави, але й служить основою для ширшої системи міжнародного права, яка гарантує суверенітет і невтручання у внутрішні справи держав, сприяючи стабільності та миру на міжнародному рівні.

Питання права на самовизначення та його реалізації достатньо досліджене в науковій літературі і визначається як ключовий принцип як в конституційному, так і в міжнародному праві, яке відображає право груп народів або націй на вільний вибір та визначення форми свого державного існування, і передбачає право нації визначати своє майбутнє, включаючи можливість існування в складі іншої держави або у вигляді окремої держави. (Хоббі Ю. [22], Рафальський І. [11], Стогова О. [18], Карп Д. [6]).

Розгляд сепаратизму як суспільно-політичного та політико-правового явища не має однозначного позитивного або негативного значення та відповідних оцінок в науковому середовищі (Дівак К. [2], Маслова Н. та Мунтян П. [8], Садула Л., Гришутін А. та Гришутіна В. [15], Рахмайлов В. [12], Ключник Р. [7]). У роботах цих науковців розглядається міжнародний досвід протидії проявам сепаратизму, вивчаються його типологічні характеристики, досліджуються його політичні та конфліктологічні основи, доводиться, що сепаратизм є явищем, яке полягає у прагненні відокремитись від єдиної державної спільноти та створення окремого політичного утворення. Це проявляється у різноманітних діях, що суперечать порядку, встановленому як національним, так і міжнародним законодавством. Сепаратизм часто призводить до розділення держави на окремі політичні одиниці, які проголошують свою незалежність або самостійність від материнської держави. Такі тенденції можуть виникати на фоні соціальних, етнічних, політичних або економічних невдоволень, і їхні наслідки

можуть мати значний вплив на стабільність та безпеку як внутрішньої, так і міжнародної політичної ситуації.

Сучасне бачення проблеми Сепаратизму і територіальна цілісності як конфлікту між принципами територіальної цілісності та правом на самовизначення перегляду потребує нового погляду, оцінок, адекватних механізмів, міжнародного співробітництва в цілому до проблеми сепаратизму з метою пошуку шляхів їх вирішення.

З огляду на зазначене **метою** цієї статті аналіз сепаратизму і контексті конфлікту між двома ключовими принципами міжнародного права – територіальною цілісністю та правом на самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Принцип територіальної цілісності вперше встановлений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН і пізніше отримав розвиток в Декларації про зміцнення міжнародної безпеки. У Декларації принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах Гельсінського Заключного акту НБСЄ включені спеціальні підрозділи IV і VIII під назвами «Територіальна цілісність держав» і «Рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею», відповідно до яких «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних із цілями і принципами Статуту ООН, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці. [...] Ніяка окупація або придбання такого роду не буде визнаватися законною. [А також] держави-учасниці будуть поважати рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею, діючи постійно згідно з цілями і принципами Статуту ООН і відповідними нормами міжнародного права, ураховуючи ті, які стосуються територіальної цілісності держав» [13].

Принцип самовизначення народів прописаний в Статуті ООН [17], потім набув подальшого розвитку в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), пактах 1966 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., документах Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), у Віденській Декларації 1986 р., у документах Копенгагенської наради, Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 р., резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Загальна реалізація права народів на самовизначення» (1994 р.) та в інших міжнародно-правових

актах. Право народу на самовизначення означає, що кожен народ може вільно визначати, без втручання ззовні, свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

Принцип територіальної цілісності і право на самовизначення є взаємопов'язаними, але як розглядати випадки, коли частина населення певної держави прагне відокремлення, особливо, коли таке прагнення обумовлено історичними, етнічними, релігійними або економічними причинами і має підтримку міжнародних акторів, зацікавлених у змін геополітичного середовища в певному регіоні. В такому випадку можна говорити, що окреслені випадки як про тест для міжнародних принципів права та самовизначення та територіальної цілісності.

Ситуація навколо Косово значно вплинула на розвиток сепаратистських рухів та прагненням до виокремлення. Декларація незалежності Косова в 2008 р. та підтримка цього кроку від багатьох країн світу, а також консультативне рішення Міжнародного суду ООН [19], яке визнало легітимність цієї декларації, стали сигналом для інших націй та народів, що проголошують свої права на самовизначення.

У багатьох країнах, де існують сепаратистські рухи, такі як Шотландія, Каталонія, земля Басків, Східний Туркестан та інші, ситуація навколо Косово, Східного Тимора стала прецедентом, на який посилаються при обговоренні їхнього статусу та майбутнього. Відповідно, ці рухи намагаються використати міжнародне визнання Косова як аргумент для свого власного визнання та легітимності.

Контroversійним прикладом стала ситуація з Каталонією, яка має власну культуру, мову та історію, виступає за незалежність від Іспанії. Принцип права на самовизначення, який визнає право народів визначати свій політичний статус, включаючи створення незалежної держави, викликає обговорення у випадку Каталонії. Прихильники каталонської незалежності стверджують, що каталонці мають право на вільний вибір щодо свого політичного майбутнього, зокрема на створення незалежної держави. Вони посилаються на міжнародне право, зокрема на міжнародні документи, які закріплюють право на самовизначення, і вимагають відповідного референдуму або переговорів з іспанським урядом.

«Ідеї відокремлення набули нової популярності після чергового витка світової економічної кризи. Каталонія – один з найбільш розвинених індустріальних районів Іспанії. При

тому, що населення автономії становить лише 16% від усього населення Королівства, тут виробляється майже 20% національного продукту країни. Середній каталонець протягом року заробляє на кілька тисяч євро більше за інших іспанців. 44% каталонців зайнято у сфері виробництва, 50% – у сфері послуг, і лише 6% – у сільському господарстві. Промисловість Каталонії представлена виробництвом електротехніки, автопромом, хімічною та текстильною галузями. Крім того у Барселоні функціонує потужний міжнародний порт, а щорічний потік туристів досягає 16 мільйонів. Тож не дивно, що гасло «Досить годувати Мадрид!» набуло тут значної підтримки» [9].

Однак іспанський уряд вважає каталонський рух за сепаратизм незаконним, посиляючись на конституційні норми, які гарантують територіальну цілісність Іспанії. Проведення референдуму про незалежність Каталонії у 2017 році було визнано незаконним і зазнало суворої реакції з боку іспанського уряду: «...Центральний уряд у Мадриді не визнає результатів голосування, стверджуючи, що жодного референдуму не було... У Мадриді остаточно визнали нелегітимним ухвалений каталонським парламентом закон про проведення референдуму щодо незалежності регіону від Іспанії... ...Конституційний суд Іспанії оприлюднив відповідну ухвалу, в якій закон названо «недійсним»... У рішенні суду наголошується, що каталонський парламент у незаконний спосіб значно перевищив свої повноваження, ухвалюючи цей закон. Фактично влада Каталонії перебрала на себе повноваження центральної влади у Мадриді, зазначається в ухвалі суду. Крім того, каталонський закон суперечить принципам конституції Іспанії, котра передбачає «непохитну єдність іспанського народу» [14].

Міжнародна спільнота спостерігає за розвитком ситуації в Каталонії з певною тривогою, оскільки вона відображає низку складних проблем, таких як баланс між правами меншин та територіальною цілісністю держави, легітимність референдумів про незалежність, демократичні процеси та стабільність у регіоні та більш широкий вплив на міжнародні відносини. Деякі країни та міжнародні організації виражають свою підтримку каталонському руху, підкреслюючи принципи демократії та права на самовизначення. У той же час деякі європейські країни, підтримують територіальну цілісність Іспанії та вважають будь-які спроби каталонської незалежності за порушення конституційного порядку.

В свою чергу ситуація у Південній Осетії та Абхазії у 2008 р. відображає ще один

рівень дилеми між принципами територіальної цілісності та правом на самовизначення з огляду те, що Росія втрутилася в суверенітет Грузії, підтримуючи сепаратистські рухи в Південній Осетії та Абхазії. Ці два регіони, хоч і мають історичну та етнічну автономію, оголосили незалежність від Грузії у 1990-ті роки, але ці декларації не були визнані міжнародним співтовариством. Грузія прагнула зберегти свою територіальну цілісність та відновити контроль над цими регіонами, що призвело до напружених відносин з Росією. Військова операція, яку розпочала Грузія в Південній Осетії у 2008 році, спровокувала реакцію Росії, яка втрутилася в конфлікт, відправивши війська в підтримку сепаратистських сил. Це призвело до загострення ситуації та подальшого втручання Росії в справи Грузії, а також до збільшення численних порушень прав людини та гуманітарних криз.

Міжнародна спільнота, зокрема ООН та Європейський союз, виступила з вимогою відновлення територіальної цілісності Грузії та виведення російських військ з окупованих територій Південної Осетії та Абхазії. Незважаючи на це, Росія продовжує зберігати свою військову присутність в цих регіонах, що ускладнює пошук мирного рішення конфлікту та відновлення стабільності в регіоні.

Свого часу визнання росією самопроголошених республік Абхазії та Південної Осетії, що виокремилися від Грузії, шляхом визнання їх незалежності у 2008 р. збройного конфлікту між росією та Грузією мало на меті сприяти зміцненню політичної автономії згаданих та отриманню економічної і військової допомоги з боку росії. Визнання дало можливість самопроголошеним республікам приймати участь у міжнародних переговорах та залучати ресурси для розбудови своєї інфраструктури і економіки, хоча їх незалежність досі не визнається більшістю країн світу. Більш того, з 2011 р. «...в офіційних заявах керівництва американською держави й у резолюціях Конгресу лунають звинувачення російської федерації в окупації Абхазії та Південної Осетії...» [4].

Не менш контроверсійною була ситуація в Малі, де в 2012 р. представниками Національного руху за звільнення Азавада проголосила незалежність історичної батьківщини туарегських племен на півночі Малі – Азавада. «Виконавчий комітет НРЗА звернувся до міжнародного співтовариства з вимогою негайно визнати незалежність регіону. Виконком НРЗА обґрунтовує цю вимогу, посиляючись на міжнародне право і на юридичні інструменти, що визначають право народів на самовизначення,

зокрема, на 1-у і 55-ю статті Статуту ООН.... Голова комісії Африканського союзу Жан Пінг назвав оголошення незалежності регіону Азавада «нікчемним і марним» і закликав міжнародне співтовариство підтримати цю принципову позицію 54 країн Африки... Франція також вважає визнання незалежності Азавада недоречним рішенням...» [16].

Референдуми та проголошення незалежності ЛНР та ДНР в 2014 р. стали джерелом значної напруги в міжнародній спільноті через їх протиріччя з міжнародним правом. Як ми зазначали, право на територіальну цілісність є одним із основних принципів міжнародного права, що визнає недоторканність територіальних меж держав. Проте, референдуми та дії сепаратистських рухів в Україні порушили цей принцип, оскільки вони спрямовані на розрив територіальної цілісності країни.

Сепаратистські рухи у Луганській та Донецькій областях здійснювали спроби легітимізувати свої дії шляхом організації референдумів та проголошення незалежності, аргументуючи свої дії правом на самовизна-

чення. Діяльність сепаратистів супроводжувалася російським втручанням та пропагандою, які мали на меті підтримати ці рухи та створити умови для їхнього успіху. Це викликало реакцію міжнародного співтовариства, яке засудило такі дії як порушення міжнародного права та суверенітету України.

У **висновку**, необхідно підкреслити, що сепаратизм, який зловживає правом на самовизначення, представляє серйозну загрозу для міжнародної стабільності та мирного співіснування держав. Захист права на самовизначення націй передбачає уникнення вживання насильства та збереження територіальної цілісності суверенних держав. Сепаратистські рухи, які ведуть до руйнації держав та збройних конфліктів, суперечать принципам міжнародного права та можуть спричинити серйозні наслідки для міждержавних відносин. Тому важливо, щоб будь-які прояви самовизначення націй відбувалися шляхом мирних засобів та за умови збереження територіальної цілісності держав та дотримання принципу демократичного прийняття рішень.

Література:

1. Vovk, S., Denyshchenko, D., Kokhanovskyi, A., Oleksandr, K., & Feshchuk, T. (2024). El lugar de la violencia armada en el espacio político: dimensiones micro, meso y macro. *Interacción Y Perspectiva*, 14(3), 881–894. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11206007/>.
2. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти. Юридична думка. 2010. 224 с.
3. Задорожній О. В. Становлення і нормативний зміст принципу територіальної цілісності держав як основного принципу міжнародного права / О. В. Задорожній // Університетські наукові записки. 2015. № 1. С. 231–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_25.
4. Звездова О. Офіційна позиція США щодо визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. Європейські історичні студії. 2016. № 4. С. 113–125. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/olesya-zvezdova-ofitsijna-pozytsiya-ssha-shhodo-vyznannya-nezalezhnosti-abhaziyi-ta-pivdennoyi-osityi/>.
5. Іляшенко О. Забезпечення територіальної цілісності і недоторканості України: національні і міжнародно-правові аспекти. URL: https://www.juris.vernadskyyournals.in.ua/journals/2018/3_2018/8.pdf
6. Карп Д. Право на самовизначення національних меншин: конституційно-правовою природою та особливості реалізації. Юридичний бюлетень. Випуск 8. 2018. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/8_2018/7.pdf.
7. Ключник Р. Сепаратизм як світова мегатенденція сучасності. Політичний менеджмент. 2011. № 6. С. 120–128.
8. Маслова Н., Мунтян П. Сепаратизм у сучасному світі: суть, причини та регіональні різновиди. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferen-2018-2019-arhiv/stratehii-innovatsiinoho-rozvytku-pryrodneykykh-dystsyplin-dosvid-problemy-ta-perspektyvy/sektsiia-4/7675-separatyzm-u-suchasnomu-sviti-sut-prychyny-ta-rehionalni-riznovydy>.
9. Мовчан А. Інший сепаратизм. Каталонський варіант. URL: <https://liva.com.ua/catalonia-separatism.html>
10. Надути А. Територіальна єдність, цілісність і недоторканність: до питання про співвідношення понять. Право і безпека. 2016. № 1 (60). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f782c5e-7146-4452-9dce-697921a0871f/content>.
11. Рафальський І. Суб'єкти права на самовизначення. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rafalskyi_subiekty.pdf.
12. Рахмайлов В. В. Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 59–60. С. 303–310.
13. Conference On Security And Co-Operation In Europe Final Act, Helsinki 1975. URL: <https://www.osce.org/%20helsinki-final-act?download=true>.

14. Сааков В. КС Іспанії визнав закон про референдум у Каталонії недійсним. <https://www.dw.co/uk/конституційний-суд-іспанії-остаточно-визнав-нелегітимним-каталонський-закон-про-референдум/a-41001305>.
15. Садула Л., Гришутін А. та Гришутіна В. Сепаратизм як соціально-політичне явище. Європейські перспективи № 4, 2021. URL: https://er.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/101-_Sadula.pdf
16. Ситуація в Малі: Африканський союз і Франція назвали проголошення незалежності туарегів «нікчемним». Кореспондент. 6 квітня 2012. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1337490-situaciya-v-mali-afrikanskij-soyuz-i-franciya-nazvali-progoloshennya-nezalezhnosti-tuaregiv-nikchemnim>
17. Статут ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
18. Стогова О. Форми реалізації права на самовизначення: сучасні реалії та перспективи. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/57526/6/forms.pdf;jsessionid=D97B2F68D05002F53E43527E1392C604>
19. Суд ООН визнав незалежність краю Косово . BBS NEWS Україна. 22 липня 2010 р. https://www.bbc.com/ukrainian/world/2010/07/100722_kosovo_court_oh
20. Тітаренко А. А. Дослідження правової природи міжнародного принципу територіальної цілісності держави в межах сучасних процесів державного будівництва / А. А. Тітаренко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 3. С. 116–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_3_20.
21. Філяліна Л. та Копілець В. Принцип територіальної цілісності у співвідношенні з іншими принципами міжнародного права. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5165/1/perspectives-of-world-science-and-education_2-4.10.19-240-245.pdf
22. Хоббі Ю. Проблеми, пов'язані з реалізацією принципу самовизначення народу в сучасному світі. Серія право. Випуск 28. Том 3. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6951/1/ПРОБЛЕМИ,%20ПОВ'ЯЗАНІ%20З%20РЕАЛІЗАЦІЄЮ%20ПРИНЦИПУ.pdf>.

УДК 327:314.151.3-054.72 ЄС

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-4)

Ірина КЛИМЧУК

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин, Інститут гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: 0000-0002-8244-7804

Інна МИХАЛЬЧУК

студент 4-го курсу, спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» кафедри політології та міжнародних відносин, Інститут гуманітарних та соціальних наук, Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0004-8231-9089

НАСЛІДКИ ПОДІЙ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Арабська весна стала головним рушієм змін політичних процесів у регіоні Близького Сходу та Північної Африки. На регіональному рівні, арабська весна призвела до зміни співвідношення сил на Близькому Сході та Північній Африці. Це зумовило значне послаблення або взагалі припинення самостійної регіональної політики Єгипту та Лівії, а також перегрупування основних держав арабського світу відповідно до їх схильності підтримувати рухи, породжені арабською весною (Катар), або протидіяти їм (Саудівська Аравія). Натомість, на глобальному рівні ця серія революцій призвела до міграційної кризи у ЄС та посилення ісламістських тенденцій, внаслідок послаблення контролю на кордонах, зокрема на Синайському півострові, у басейні Середземного моря чи Суецькому каналі, а також сприяла прискоренню виробництва урану для створення ядерної бомби Іраном. В результаті революційних подій арабської весни була підірвана традиційна архітектура безпеки на Близькому Сході та Північній Африці, яка трималася протягом 70-х-90-х років. Єдиний позитив, який можна винести – те, що арабська весна зруйнувала регіональний порядок, який існував протягом 30-40 років на Близькому Сході і створила нові можливості для низки країн, які могли скористатися ситуацією і посилити свій вплив – такі як Туреччина, Іран, Саудівська Аравія або ОАЕ. У запропонованій статті досліджено проблеми міграційної кризи, зокрема підкреслено важливість оцінки та впливу масштабних переміщень населення на безпекову сферу Європейського союзу, вплив на міжнародні відносини у глобальному вимірі та шляхи подолання даної кризи, спричиненої, зокрема, подіями арабської весни. Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу наслідків подій арабської весни в контексті регіональної та глобальної безпеки. Завдання статті полягають у визначенні передумов та причин руху арабської весни; розглянути феномен «арабська весна» у концептуальному розрізі сучасних досліджень; визначити поняття «міграційна криза» у процесах ЄС; проаналізувати вплив арабської весни на міграційну кризу та політику країн Європейського Союзу; проаналізувати геополітичні наслідки арабської весни.

Ключові слова: арабська весна, імміграція, міграційна криза, міграційна політика ЄС, глобальна/регіональна безпека.

Iryna Klymchuk, Inna Myhalchuk. CONSEQUENCES OF THE ARAB SPRING EVENTS IN THE CONTEXT OF REGIONAL AND GLOBAL SECURITY

The Arab Spring has become the main driver of changes in political processes in the Middle East and North Africa. At the regional level, the Arab Spring has led to a change in the balance of power in the Middle East and North Africa. This has led to a significant weakening or even cessation of Egypt and Libya's independent regional policy, as well as to the regrouping of the major states of the Arab world by their inclination to support the movements generated by the Arab Spring (Qatar) or to oppose them (Saudi Arabia). On the global level, however, this series of revolutions has led to a migration crisis in the EU and strengthened Islamist tendencies, due to the weakening of border controls, particularly in the Sinai Peninsula, the Mediterranean basin or the Suez Canal, and has contributed to the acceleration of uranium production for a nuclear bomb by Iran. The revolutionary events of the Arab Spring undermined the traditional security architecture in the Middle East and North Africa that had been in place during the 1970s and 1990s. The only positive thing that can be taken away is that the Arab Spring has destroyed the regional order that has existed for 30–40 years in the Middle East and created new opportunities for several countries that could take advantage of the situation and increase their influence, such as Turkey, Iran, Saudi Arabia or the UAE. This article examines the problems of the migration crisis, in particular, the importance of assessing and influencing the large-scale population movements in the security sphere of the European Union, the impact on international relations in the global dimension, and the ways to overcome this crisis caused, in particular, by the events of the Arab Spring. The purpose of the study is to analyze the consequences of the Arab Spring events in the context of regional and global security. The objectives of the article are to determine the preconditions and causes of the Arab Spring movement; to consider the phenomenon of the Arab Spring in the conceptual context of modern research; to

define the concept of 'migration crisis' in the EU processes; to analyze the impact of the Arab Spring on the migration crisis and the policies of the European Union; to analyze the geopolitical consequences of the Arab Spring.

Key words: Arab Spring, immigration, migration crisis, EU migration policy, global/regional security.

Постановка проблеми. Події арабської весни вплинули на світову політику, оскільки вийшли далеко за межі арабського регіону. Авторитарні політичні режими показали, що вони не здатні реагувати на сучасні виклики міжнародного розвитку на основі розширення демократії.

Протягом останнього десятиліття в Середземномор'ї відбулися нові зміни щодо міграційних потоків та політичних реакцій на ці процеси. Те, що раніше було системою, заснованою на розрізненні між країнами донорами та країнами реципієнтами, змінилося на складні моделі постійної міграції до країн ЄС, транзитної міграції через південні та східні країни Середземномор'я, а в глобальному вимірі до трансрегіональної глобальної міграції. Водночас, ці події вплинули на безпекову політику в регіоні Середземномор'я, Суецького каналу, Синайського півострова, а також на внутрішню безпеку самих держав-членів ЄС, пов'язану із нелегальною міграцією, правами етнічних меншин, ісламізмом та транснаціональним тероризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вирішення поставлених у дослідженні завдань, був опрацьований значний масив джерел та літератури, зокрема публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників, а також законодавчі акти, аналітичні, довідкові матеріали зарубіжних інтернет ресурсів тощо.

Мета статті. Мета статті полягає у здійсненні аналізу наслідків подій арабської весни в контексті регіональної та глобальної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розглянути міграційну кризу крізь призму її витоків та причин, варто звернути увагу на визначення основних понять, як міграція, міграційна криза, біженці. Отже, згідно з визначенням дослідниці Г. Луцишин міграційна криза – гуманітарна катастрофа, викликана масовим напливом мігрантів у Європу з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу [1]. Водночас, О. Ровенчак визначає міграцію як перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб, чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух охоплює емігра-

цію та імміграцію. Звідси мігрант – особа, яка здійснює міграцію [3]. Згідно закону України про «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»: біженцем є будь-яка особа, яка в силу цілком обґрунтованих побоювань стала жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, яка перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань [2]. Арабська весна, яка розпочалася з Тунісу 18 грудня 2010 року і розповсюдилася по всьому арабському світі, була рухом, що об'єднав мирні протести проти деспотичних правлінь авторитарних режимів, проте згодом вилілася у жорсткі сутички та громадянські війни.

До основних передумов та причин початку руху арабської весни дослідники відносяться наступні:

Економічні. Економічний стан країн Близького Сходу і Північної Африки неоднорідний. Вони різні за своїм прогресивним рівнем і економічною структурою. Рівень ВВП держав-експортерів нафти набагато вищий, ніж в інших країнах регіону. Доходи деяких країн, таких як Лівія та Алжир, в основному складаються з експорту нафти та газу, тоді як деякі інші, такі як Єгипет, Марокко та Туніс, – з виробництва та туризму [6]. Внаслідок продовольчої кризи протягом 2007–2008 рр. арабські країни, такі як Ємен, Марокко, Туніс та Єгипет сколихнули громадські протести у зв'язку із зростання цін на продовольче зерно [7]. Приблизно за два роки до арабської весни рівень інфляції в постраждалих країнах досяг від 25 до 30% [15].

Політичні. Держави Близького Сходу та Північної Африки прийняли політику приватизації державного сектору, лібералізації та дерегуляції торгівлі для здійснення процедури структурної економічної перебудови. Хоча структурні реформи збільшили економічний розвиток південноафриканських держав, проте середній клас і більшість молоді не були враховані. Не були підтримані політичні реформи для забезпечення громадянських прав і свобод, навпаки міцніли авторитарні уряди, блокуючи шлях демократії. Фундаментальні права людини, такі як право голосу,

свободи, думки і слова, були порушені через оголошення постійних надзвичайних ситуацій, зокрема у Тунісі та інших країнах [15].

Соціальні. Демографічно весь регіон складається приблизно з 30% населення віком від 15 до 29 років, тому рівень безробіття серед молоді високий [4]. Регіон досяг значного прогресу на рівні освіти протягом останніх трьох десятиліть. Однак, через безробіття молодь становила всього 1/3 робочої сили [16].

Дискримінація релігійних та етнічних меншин. Араби є основною етнічною групою на Близькому Сході, тоді як туркмени, вірмени, ассирійці та курди становлять меншість. Етнічні меншини переслідувалися в різний час в різних країнах, наприклад курди та туркмени свого часу Саддамом Хусейном в Іраку, відбувалися сектантські конфлікти між шиїтами і сунітами в Ірані, Сирії та Іраку. Лідери деяких держав Близького Сходу належать до релігійних сект, через що їх не підтримує громадськість, зокрема у Сирії та Іраку [7].

Самоспалення вуличного торговця Мохамеда Буазізі на знак протесту 17 грудня 2010 року, пов'язане з конфіскацією товару та привселюдним приниженням, стало іскрою до початку туніської революції, а також широкомасштабної арабської весни, яка поширилася країнами регіону.

Стосовно самого феномену, то вперше фразу арабська весна для позначення арабських повстань, використав Марк Лінч, американський політолог [5, р. 5], у своїй статті для часопису «Foreign Policy». Незважаючи на те, що термін «Арабська весна» хоч і був сприйнятий у політичному дискурсі, проте, Джозеф Массад професор сучасної арабської політики та інтелектуальної історії Колумбійського університету, заявив, що використання терміну арабська весна західними політиками та засобами масової інформації «було не просто довільним або навіть сезонним вибором номенклатури, а скоріше американською стратегією контролю над власними цілями та завданнями». Він також додав, що причиною арабського повстання було бажання покласти край специфічному націоналізму, який пропагували правителі та диктатори арабського світу та, який відділяв арабів одне від одного в їх боротьбі за демократію та єдність [18].

Арабська весна не була одномоментною подією, а стала початком тривалого процесу трансформаційних зрушень як в арабському світі, так і на теренах усього Близького і Середнього Сходу та спричинила міграційну кризу в ЄС. Дослідники визначають декілька міграційних маршрутів до ЄС. *Східносередземноморський* стосується нерегулярних прибуттів

до Греції, Кіпру та Болгарії. Зокрема велика кількість біженців, які шукали притулок від громадянської війни в Сирії, прибули цим маршрутом у 2015 році [18]. *Західносередземноморський* маршрут включає нерегулярні переміщення в Іспанію як через Середземне море до материкової частини Іспанії, так і по суші до іспанських анклавів Сеута та Мелілья в Північній Африці; маршрут став найпоширенішим пунктом в'їзду в Європу у 2018 році. *Західноафриканський* маршрут стосується нелегального в'їзду на Канарські острови через Атлантичний океан. Найбільший потік емігрантів був зафіксований у 2006 році, коли прибуло 31 000 нелегальних мігрантів [18]. *Центрально середземноморський* маршрут: більшість мігрантів прибували з Північної Африки та Туреччини, перетинаючи Середземне море, щоб потрапити до Італії або до Мальти. На шляху до Європи переважна більшість мігрантів проходила через Лівію, що спричинило розвиток контрабандних мереж. *Західні Балкани* – один із центральних регіонів Європи, є транзитною територією для мігрантів переважно з Близького Сходу, Азії та Африки [14].

Нелегальна міграція стало перебувати на порядку денному ЄС. У червні 2023 Рада ЄС офіційно досягла консенсусу щодо двох пропозицій щодо регламентів, а саме Регламенту про процедуру надання притулку та Регламенту про управління притулком та міграцією [8]. 4 жовтня того ж року Рада зробила ще один важливий крок на шляху до досягнення угоди з Європейським Парламентом щодо всього Європейського пакту про міграцію та притулок. Зокрема, Рада погодилась про положення про кризові ситуації, включаючи напрацювання міграційних інструментів та механізмів, пов'язаних з форс-мажорними обставинами. Нова правова база дозволить державам-членам вирішувати кризові ситуації у сфері притулку та міграції, відступаючи від звичайної законодавчої бази. Зокрема, Рада ЄС зосередила свою увагу на наступних ключових моментах: прийняття відступних правил для трьох сценаріїв кризових ситуацій: кризові ситуації; ситуації «форс-мажорного характеру»; «інструменталізація» мігрантів. Запроваджено механізм солідарності для держава-членів, що знаходяться у кризовій ситуації, що дозволяє звернутися до інших держав-членів з проханням про допомогу. Ця допомога може бути надана у формі переміщення шукачів притулку або бенефіціарів міжнародного захисту, компенсації відповідальності або фінансових внесків. Водночас, затримання заявників, яким було відмовлено,

може тривати довше звичайного максимального терміну 12 тижнів до завершення процесу репатріації [8].

Порівнюючи з версією регламенту 2022 року, у новій усунуто значний недолік, а саме надання можливості відхилення від чинного законодавства щодо питань притулку державами-членами, які прагнуть обмежити доступ до системи міжнародного захисту на своїх кордонах [18].

Таким чином, події арабської весни спричинили не лише хвилі міграційних криз, а й безпекові виклики на регіональному та глобальному рівнях, спонукаючи країн-членів ЄС до напрацювання нової системи солідарності з надання притулку та управління кордонами. З іншого боку, внутрішні проблеми, що переслідують ослаблені арабські держави, роблять їх більш схильними до терору. В результаті, втрата державними лідерами контролю над державною територією, робить їхні кордони більш вразливими для проникнення збройними групами чи терористами. Схожі проблеми сколихнули постмубаракський Єгипет, де послабилися закон і порядок. Наприклад, на Синайському півострові на кордоні з Ізраїлем, трубопровід, через який до Ізраїлю (і Йорданію) постачається єгипетський природний газ неодноразово саботувався [10]. Синайський півострів також перетворився на безперешкодний маршрут іранців з постачання зброї ХАМАС та базу для терактів проти Ізраїлю. ХАМАС навіть створила лінії виробництва ракет на Синаї [12], намагаючись захистити свої активи, вважаючи, що Ізраїль не буде завдавати ударів по цілях всередині Єгипту, щоб не зіпсувати двосторонні відносини.

Заворушення в арабському світі змінили стратегічний ландшафт навколо Ізраїлю, особливо в басейні східного Середземномор'я, де елементи радикального ісламу можуть встановити власний контроль. Такі країни як Туніс, Лівія, Єгипет, Ліван, Сирія і Туреччина підтримують ісламістські тенденції у даному регіоні. Близько 90% зовнішньої торгівлі Ізраїлю здійснюється через Середземномор'я [13], що робить свободу судноплавства критично важливою для економічного добробуту Ізраїлю. Крім важливих портів на Середземному морі, Єгипет також контролює Суецький канал, важливий прохід, що з'єднує Європу з Перською затокою і Далеким Сходом, який може потрапити в руки ісламістів. Показово, що Єгипет вже відкрив Суецький канал для іранських військових суден з лютого 2011 року [9].

Потрясіння в арабському світі відвернули увагу від реалізації найстрашнішого сцена-

рію – «військова спрямованість ядерної програми Ірану». Таким чином, близькосхідні заворушення зіграли на руку іранській стратегії, щоб виграти час та продемонструвати світові можливість випробувати ядерний заряд. Тим часом, поки Іран старанно продовжує працювати над своїм ядерним проектом, навряд чи економічні та політичні санкції пригальмують цей процес. Нещодавній звіт Міжнародного агентства з атомної енергії від лютого 2023 [11] року викликав ще більше занепокоєння, оскільки інспектори ООН виявили запаси урану збагаченого до майже 84% на іранському підземному об'єкті у Фордо.

Висновки. З початком «арабського пробудження» країни ЄС стикнулися зі значним збільшення кількості іммігрантів і переміщених осіб. 2010-2020 роки цілком можуть увійти в історію як «десятиліття арабських біженців». Масштаби переміщення чітко демонструють важливість та складність цього процесу. Існує ряд причин для міграції з країн арабської весни, проте важливим моментом, на який слід звертати увагу, є, те, що міграцію потрібно розглядати як результат комбінації різних чинників: економічних, політичних, соціальних чи дискримінаційних.

Оскільки країни ЄС усунули свої внутрішні кордони, вони стали все більше турбуватися про забезпечення посилення охорони зовнішнього кордону та боротьби зі злочинними організаціями, які нелегально переправляють мігрантів з Близького Сходу та Північної Африка. Безперечно, що іммігранти з країн арабської весни мають нагальні підстави для еміграції, і якщо європейські країни прагнуть контролювати даний процес з метою збереження власної безпеки та стабільності, то вони повинні максимально дотримуватися балансу між боротьбою з нелегальною міграцією та правами людини, оскільки європейці підписали конвенції про права людини та надання притулку.

Таким чином, арабська весна у світовій політиці останніх років є, безумовно, одним із найсерйозніших чинників, які безпосередньо зачіпають інтереси значущих світових та регіональних гравців, зокрема арабського світу. Арабська весна виявилася для світової спільноти несподіваною, а наслідки її починають переосмислюватися лише тепер. Поточні результати арабської весни – це повна зміна авторитарних правлячих еліт і, відповідно, повне переформатування зовнішньополітичних та економічних зв'язків вищезгаданих країн, а також загальне посилення (ідеологічне, політичне, організаційне) радикального ісламу – як усередині цих країн, так і в араб-

ському світі в цілому. Таким чином, безпековий вимір подій арабської весни дає підстави для зміцнення позицій Близького Сходу як окремого регіонального комплексу безпеки,

спрямованого на закріплення чітких зон геополітичної відповідальності, а також контролю за зовнішньою торгівлею та енергоресурсами.

Література:

1. Луцишин Г. Міграційна криза в ЄС: проблема безпеки зовнішніх кордонів та загострення міжетнічних конфліктів. *Політичні науки*. 2015. Vol. 1. No 2. С. 41–45.
2. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту [Електронний ресурс]: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI : станом на 23 берез. 2023 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення: 09.05.2023).
3. Ровенчак О. Політичний менеджмент [Електронний ресурс] / Ольга Ровенчак. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. – Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rovenchak_vyznachennia.pdf (дата звернення: 09.05.2023).
4. A BBC Trust report on the impartiality and accuracy of the BBC's coverage of the events known as the «Arab Spring» [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу: https://downloads.bbc.co.uk/bbctrust/assets/files/pdf/our_work/arabspring_impartiality/arab_spring.pdf (дата звернення: 22.04.2023).
5. Abusharif I. N. Parsing «Arab Spring» [Електронний ресурс] / Ibrahim N. Abusharif . Northwestern University in Qatar. – 2012. – Режим доступу: <https://www.qatar.northwestern.edu/docs/2014-Parsing-Arab-Spring.pdf> (дата звернення: 23.04.2023).
6. Akram S. H. The Arab Spring: Causes, Effects and Implications for Pakistan and Afghanistan. *Kashif Akram S. Journal of South Asian Studies*. – С. 169–171.
7. Ansani A. About a revolution: the economic motivations of the arab spring [Електронний ресурс] / Andrea Ansani, Vittorio Daniele // *International Journal of development and conflict*. 2012. – Т. 02, № 03. С. 1250013. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1142/s2010269012500135> (дата звернення: 21.04.2023).
8. Editorial: So that's it Then? Agreement(s) on the EU Asylum Reform | European Council on Refugees and Exiles (ECRE) [Електронний ресурс]. European Council on Refugees and Exiles (ECRE) |. – Режим доступу: <https://ecre.org/editorial-so-thats-it-then-agreements-on-the-eu-asylum-reform/>. (дата звернення: 20.04.2024).
9. Egypt allows Iranian warships 'can use Suez Canal' [Електронний ресурс]. BBC. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12493614> (дата звернення: 15.05.2023).
10. Egypt gas pipeline to Israel and Jordan explodes [Електронний ресурс]. BBC. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-13204754> (дата звернення: 14.05.2023).
11. IAEA report says pressing Iran on enrichment to near bomb-grade [Електронний ресурс]. Reuters. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iaea-report-says-discussions-with-iran-ongoing-enrichment-up-84-2023-02-28/> (дата звернення: 15.05.2023).
12. Katz Y. Hamas sets up a rocket production line in Sinai [Електронний ресурс] / Yaakov Katz // *The Jerusalem Post*. – Режим доступу: <https://www.jpost.com/defense/hamas-sets-up-rocket-production-line-in-sinai> (дата звернення: 14.05.2023).
13. Land of milk and honey [Електронний ресурс]. Embassy Of Israel In Ghana. – Режим доступу: <https://embassies.gov.il/acra/AboutIsrael/Pages/AboutIsraelContent.aspx> (дата звернення: 15.05.2023).
14. Migration flows to the EU – Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale [Електронний ресурс]. Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale – Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale. – Режим доступу: https://www.esteri.it/en/politica-estera-e-cooperazione-allo-sviluppo/politica_europea/dossier/migrazioni/ (дата звернення: 21.04.2021).
15. Müller M. G. How facebook facilitated the jasmine revolution. conceptualizing the functions of online social network communication [Електронний ресурс] / Marion G. Müller, Celina Hübner // *Journal of social media studies*. 2014. – Т. 1, № 1. С. 17–33. – Режим доступу: <https://doi.org/10.15340/214733661183> (дата звернення: 21.04.2023).
16. The Global Religious Landscape Muslims [Електронний ресурс]. Pew Research Center. – Режим доступу: <https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-muslim/> (дата звернення: 12.05.2023).
17. UN nuclear watchdog sets up 'Iran Task Force' [Електронний ресурс]. *The Jerusalem Post*. – Режим доступу: <https://www.jpost.com/Iranian-Threat/News/UN-nuclear-watchdog-sets-up-Iran-Task-Force> (дата звернення: 15.05.2023).
18. Weber B. The EU-Turkey Refugee Deal and the Not Quite Closed Balkans Route [Електронний ресурс]. Bodo Weber // *Friedrich-Ebert-Stiftung*. – Режим доступу: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13436.pdf> (дата звернення: 09.05.2023).

УДК 352

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-5)

Валентин КОЛЄЧКІН

аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом, v.kolechkin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5679-6656

ІСТОРИКО-ГЕНЕЗИСНИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ТА ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ТАКОГО УПРАВЛІННЯ

Серед достатньо широкої бази теоретичного наукового розгляду проблем державного управління в сучасній інформаційній сфері варто відмітити й ті праці, автори яких майже однозначно стверджують, що цілісної моделі такого управління, мовляв, взагалі бракує: є політичні, правові, певні організаційні засади (наявність певних державних, громадських та інших структур), але чітко сформульованої та дієвої моделі – бракує.

Історико-генезисний аспект державного управління в інформаційній сфері нас цікавить з огляду на наступне: а) історична практика управління інформацією загалом, з огляду на її велике суспільне значення; б) формування державно-національних моделей управління в цій сфері, досвід якого, з поєднанням сучасного, найперше європейського досвіду, може бути використаний для формування більш досконалої сучасної моделі управління в інформаційній сфері. Зрозуміло, що окремо виділяються базові політичні, економічні, правові, організаційні та іншого характеру проблеми, які, при цьому належить розв'язати в Україні, аби система (модель) управління в інформаційній сфері була більш досконалою та ефективною.

Ключові слова: інформаційна сфера; державне управління в інформаційній сфері; політичні, правові, організаційні засади державного управління інформацією; інформаційна безпека; інформаційні війни.

Valentyn Kolietchkin. HISTORICAL-GENETIC ASPECT OF STATE GOVERNANCE IN THE INFORMATION SPHERE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF PROBLEMS AND PRINCIPLES OF FORMING A MODERN MODEL OF SUCH GOVERNANCE

Among the sufficiently broad theoretical framework of scientific discourse on issues of public administration in the modern information sphere, it is worth noting those works whose authors almost unanimously argue that there is a lack of a comprehensive model of such administration, purportedly missing altogether: there are political, legal, and certain organizational principles (the presence of certain state, public, and other structures), but a clearly formulated and effective model is lacking.

The historical-genetic aspect of public administration in the information sphere interests us with regard to the following: a) historical practices of information management in general, considering its significant societal importance; b) the formation of state-national models of management in this sphere, the experience of which, combined with modern, primarily European experience, can be used to develop a more advanced contemporary model of management in the information sphere. It is understood that basic political, economic, legal, organizational, and other issues are separately identified, which must be addressed in Ukraine in order for the system (model) of management in the information sphere to be more advanced and efficient.

Key words: information sphere; state governance in the information sphere; political, legal, organizational principles of state information governance; information security; information warfare.

Ступінь теоретичної розробки проблеми.

Більшість наукових розробок, що стосуються інформаційної сфери нині стосуються інформації, public administration, інформатизації суспільних процесів, політико-культурно-духовного та іншого існування людини, функціонування суспільств тощо. Спектр спеціальних наукових публікацій щодо безпосередньо державного управління в інформаційній сфері – надто вузький і зосереджений, головним чином, на аналізі політичних, правових, організаційних аспектів інформаційного простору держав. Історико-генезисний аналіз (цілісний, комплексний) державного управління в інформаційній сфері в Україні фактично не розкрито. Більше того,

бракує аналітичних досліджень, в яких би на основі вітчизняного історичного досвіду розвитку інформаційної сфери, загальносвітових сучасних вимог, умов і практики забезпечення такого процесу було вчинено спробу виокремити ті аспекти, особливості, які могли б бути враховані при формуванні сучасної більш досконалої моделі державного управління в інформаційній сфері новітньої України. Базовими для цієї наукової розвідки означеної в статті проблеми були, в першу чергу, праці таких зарубіжних фахівців різних галузей знань як Д. Белл (інформаційне суспільство); Н. Вінер (кібернетика і суспільство); Ф. Сиберт і У. Шрамм (роль преси у суспільному житті); Е. Тавокін (журналістика, полі-

тичні, управлінські комунікації); Е. Тоффлер і Х. Тоффлер (інформація та сучасні цивілізації); С. Хантігтон (зіткнення цивілізацій та інформація) та ін., а в сучасній Україні – праці Ю. Бондаря (проблеми сучасної інформації та управління нею); В. Домарьов (інформаційні технології); О. Зернецький (масові глобальні комунікації та міжнародні відносини); Г. Почепцов (інформаційні війни, конфлікти, технології); О. Старін і А. Чічановський (інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем) та інші.

Мета дослідження. Головним завданням є проаналізувати, виокремити окремі історико-генезисні аспекти державного управління найперше в Україні; акцентувати увагу на базових політико-правових, організаційних та інших засадах європейської та світової практики управління в інформаційній сфері, які б, у поєднанні з власною позитивною національною практикою могли б бути врахованими при вдосконаленні сучасної моделі державного управління в інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу. Розгляд специфічних витків державного управління в інформаційній сфері слід починати з часів, коли основними каналами інформації були слово та рукописна книга і, зрозуміло, аж ніяк не міг існувати термін «інформаційна сфера» – з часів Стародавнього світу. Більшість філософів Греції, Риму, інших держав найперше переймалися проблемою спілкування, комунікації. Так, великий філософ давнини Арістотель стверджував, що комунікація – основна засада діалогу і утвердження спільних інтересів, і що саме інформація тут відіграє первинну роль [11. 49]. Арістотель у своїй фундаментальній праці «Політика» пише: «Будь-яка держава є свого роду спілкування, а будь-яке спілкування організовується задля якогось блага... Це спілкування називається державною, або спілкуванням політичним» [12. 95]. Природньо, що державне управління інформацією у ті часи Арістотель, Платон, Сатрап і багато інших мислителів вбачали в тому, що держава підтримує освіту, писемність, підготовку і розповсюдження ідей і творів про справедливе суспільне життя та справедливую державу – головне завдання якої – створення умов для блага і щасливого життя людини. З цією метою, вважав Арістотель, держава і створюється. «Елліністична доба, – пише відомий український дослідник видавничої справи Ю. Бондар, – історична батьківщина філології, яка є закономірним етапом і результатом розвитку літератури та видавництва» [1. 338].

В Україні цей період пов'язаний із рукописними літописами (Київська Русь), пізніше – видавничими справами часів Козацької України і книжково-видавничою справою Новітніх часів [2]. У ці століття князі-володарі, найперше київського столу, а, пізніше, державна влада по-різному, але уважно супроводжували і спонсорували розвиток освіти, книговидавничу справу, розповсюдження інформації, особливо у міждержавній діяльності. Багато в цьому плані робили європейські, візантійські та інші володарі, що суттєво впливало і на розвиток інформації в Україні.

Оскільки самостійності Української держави не було декілька століть, фактично до 1991 року, про якесь державне управління загалом вести мову не можна. Йдеться про Галицько-Волинську державу, коли князівство Данила Галицького значною мірою «зберігало риси суспільного й державного устрою, властиві для давньоруської держави» [8. 87]. Але й тоді вже до інформації, як такої, ставилися достатньо відповідально. Так, серед державно-управлінських структур маємо посаду так званого канцлера освіти, що був хранителем державної печатки, організував підготовку державних документів та їх зберігання, виконував зовнішньополітичні та інші доручення князя.

В добу Литовсько-руської держави, починаючи з XIX століття, управління українськими землями головним чином залежало від дій литовської влади, а після – Польсько-литовській унії та Польщі.

Після Люблінської унії (1569 рік) розпочинається тривалий період перебування українських земель у складі Речі Посполитої. Домінуючу роль у державному управлінні в ті роки, в тому числі і на українських землях, відігравали магнати, шляхта, духовенство. Серед вищих державних посадових осіб в ці роки був і так званий коронний канцлер, що відав королівською канцелярією й, таким чином, мав пряме відношення до збору і поширення інформації.

В Українській державі козацької доби також маємо елементи і окремих посадових осіб, які мали пряме відношення до впорядкування й поширення інформації. На Січі, наприклад, це був військовий писар, що входив до складу військової старшини і був поважною особою [3]. Хоча управлінської канцелярії на Запоріжжі і не існувало, але у військового писаря були у помічниках військовий підписарій, кілька так званих «канцелярських службовців».

Фактично у XIX – до початку XX століття виключний вплив на інформаційні процеси

на українських землях мала російська імперія. Треба особливо зазначити, що державне управління в інформаційній діяльності доби Середньовіччя та Нового часу загалом принципово відрізняється від попередніх часів тим, що відносно України маємо небачену політико-адміністративну експансію. Достатньо згадати відомий Валуєвський циркуляр (1863 року) – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ тодішнього царського російського уряду Т. Валуєва Київському, Московському, Петербурзькому цензурним комітетам стосовно заборони друкування книг українською мовою. Валуєвський циркуляр супроводжувався закриттям так званих недільних шкіл, адміністративним висланням відомих українських діячів. Далі російська влада з метою заборони україномовного друку видає відомий Емський указ (1876 рік), який називали ще «указ Юзефовича» [6. 205].

Досить показовим, в тому числі і щодо державного управління в інформаційній сфері України після революційного перевороту 1917 року є приклад функціонування Центральної Ради, УНР, ЗУНР, Гетьманату П. Скоропадського тощо.

Після лютневої революції 1917 року 3–4 березня в Києві було створено Центральну Раду, що мала бути органом державної влади всеукраїнського масштабу. 29 квітня 1918 року Мала Рада Центральної Ради України ухвалила Конституцію УНР, яка у ст. 17 встановлювала такі демократичні свободи як «свобода слова, друку, сумління, організації страйку» [15]. Помітну увагу розвитку науки, освіти, інформаційної сфери надавалося в часи Гетьманату П. Скоропадського. Тоді було засновано 150 україномовних гімназій, започатковано обов'язкове вивчення в школах української мови, літератури, історії, географії України, відкрито у Києві та Кам'янці-Подільському університети, засновано національні музеї, архіви, бібліотеку, відкрито 24 листопада 1918 року Українську академію наук. І все це було зроблено за менш як вісім місяців існування Гетьманату.

Певні кроки розвитку інформаційної сфери були зроблені і за часів існування Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), в якій, пише український політолог В. Малиновський, за короткий час вдалося створити досить ефективну систему державного управління.

З 1920 до 1991 роки, як зазначають фахівці, Україна, як і усі так звані соціалістичні республіки, що входили до складу СРСР, знаходилися під владою тоталітарної системи, а післявоєнний (з 1945 року) період історії України

відомі історики А. Жуковський і О. Сугтельний називали періодами, коли «українські землі, за незначним винятком, перебували під однією, більшовицькою окупацією» [7. 129].

Політика, практика державного управління в Україні у ці роки в галузі науки, освіти, інформаційного забезпечення лише зовнішньо видавалися вільними, самостійними: був свій Уряд, свої міністерства (з різними назвами, що займалися інформаційною сферою), але вони жорстко контролювалися урядом російської федерації. Блискуче анатомував ці антиукраїнську політику і практику відомий український публіцист І. Дзюба у відомій праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» [4], – праця, яку оголосили антирадянською, автора виключили зі Спілки письменників і кинуту за ґрати. «Сила і повнокровність, здоров'я і майбуття всякої національної культури, – пише І. Дзюба, – прямо залежить від її становища в суспільстві, від того, якою мірою це суспільство зацікавлене в ній і віддає їй всього себе, від того, яка маса цього суспільства просякнена нею і активно чи пасивно творить її, зв'язуючи з нею все своє свідоме духовне існування» [вказана праця, с. 137].

Зрозуміло, що навіть такий, досить короткий, екскурс в історію феномену «державне управління інформаційною сферою» може сприяти тому, що окремі позитивні складові цього процесу в новій формі та умовах, можуть бути корисними і в процесі вдосконалення такого управління в Україні нині.

Багато кращих зразків позитивного досвіду державного управління інформацією, в інформаційній сфері має сучасний світ, окремі країни, найперше європейські, в яких демократичні, гуманітарні засади такого управління передують над іншими.

Серед декількох основоположних принципів, на яких базується управління інформацією, виділимо свободу висловлювання людиною своїх поглядів. Цей принцип, що визначально стосується також і права людини на інформацію, найвищий правовий, соціальний статус отримав у прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1948 року Загальній Декларації прав людини. Вже у преамбулі цього світової ваги документу значиться, що люди «мають свободу слова і переконань, а ст. 19 стверджує, що «кожна людина має право на свободу переконань і вільне їх вираження; це право передбачає свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань і свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [13. 9].

Державне управління інформаційною сферою у будь-якій країні можна розглядати як управління політичне (політика щодо засобів інформації), правове (конституювання інформаційної сфери у суспільстві), економічне (створення матеріально-технічних засад для функціонування інформаційної сфери), організаційно-розпорядче (безпосередній управлінський менеджмент держави щодо інформаційної сфери).

Державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів діяльності держави щодо одержання, використання та збереження інформації. Така політика визначається і закріплюється законодавчо, починаючи, як правило, з Основного Закону держави. В Конституції України (1996 р.) ст. 32 закріплено право громадян на інформацію і зокрема зазначається: «Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації» [11].

Також існує декілька законів України, які у різний спосіб детермінують взаємини людини та інформації (Закон України «Про інформацію», Закон України «Про Національну програму інформатизації», Закон України «Про науково-технічну інформацію», Закон України «Про медіа»); особливості державної політики щодо засобів масової інформації та діяльність щодо них держави (Закони України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про національну програму інформації»); захист національного інформаційного простору України (Закони України «Про національну безпеку України», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»).

До суттєвих засад забезпечення розвитку інформаційної сфери в Україні додамо й те, що вже прийнято національну програму інформатизації, вийшов Указ Президента України «Про заходи для розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». Маємо спеціальний проєкт «Електронний Уряд України», постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення в мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», тощо. Іншими словами, владно-розпорядчих документів щодо державного управління

інформаційною сферою в Україні достатньо.

Додамо до цього й цілу низку прийнятих після 2000 року спеціальних рішень, розпоряджень, затвердження великої кількості положень, що стосуються багатьох дійсно важливих аспектів демократичного, правового, цивілізованого розв'язання інформаційних проблем і питань.

І все ж багато фахівців небезпідставно зазначають, що «рівень правового врегулювання питання налагодження комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, засобами масової комунікації та громадськістю не в повній мірі відповідає європейським тенденціям» [9. 150].

Відтак, у політико-правовому плані в Україні інформаційна сфера, національний інформаційний простір також нібито достатньо конституційовані. Головне, що нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки не просто є пріоритетним у сфері інформаційної політики, а й базується на принципах законності; дотримання й балансу інтересів особистості, суспільства й держави; відкритості; пріоритетності національних інтересів. Власне, інформаційна політика інших держав саме на таких принципах, головним чином, і базується.

В контексті проблем державного управління окремої уваги заслуговує Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [14]. Цим Законом визначено, що державна підтримка засобів масової інформації в Україні здійснюється шляхом протекціоністської політики зниження споживчої вартості інформаційної продукції, включаючи податкове, тарифне, митне, валютне та господарське регулювання, відшкодування збитків, надання державної допомоги. Питання лише в одному, наскільки, з урахуванням соціально-економічного стану, Українська держава нині спроможна це робити.

Найперше, і не безпідставно, піддається критичному аналізу практичний управлінський аспект (державний менеджмент) в інформаційній сфері. Справа в тому, що в Україні існує досить багато суб'єктів управління інформаційною сферою, до яких відносимо в першу чергу Президента України, Верховну Раду України, Уряд України. Так, у Верховній Раді України питання інформаційної сфери, інформатизації суспільства, електронного врядування знаходяться у сфері безпосередньої діяльності комітетів: з питань інформатизації та інформаційних технологій; транспорту та зв'язку; науки та освіти; свободи слова та інформації; національної без-

пеки та оборони; підприємництва; регуляторної та антимонопольної політики [9. 287].

В різні роки в Україні існувало і нині існує велика кількість спеціальних організаційних структур, які переймалися і переймаються питаннями і проблемами інформаційної сфери: Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України (1995–1998 рр.); Держагентство інформатизації України (1998–1999 рр.); Держдепартамент з питань зв'язку та інформатизації України (1999–2004 рр.) та ін. У 2014 році з'явилося Державне агентство з питань електронного урядування. Якщо брати до уваги, що в цілому нині домінують два основних підходи щодо вдосконалення державного управління інформаційною сферою: централізований і децентралізований, або мережевий, то в українських реаліях все ж виявляється потреба у суттєвому скороченні кількості суб'єктів державного впливу на розвиток інформаційної сфери, а то й потреба у певному окремому (або координаційному) державному органі, який би безпосередньо переймався цією проблематикою. Наразі таким органом може бути Міністерство культури та інформаційної політики України.

В умовах сучасних інформаційних війн і, в першу чергу, між росією та Україною, найперше дається взнаки потреба забезпечення інформаційної безпеки України, починаючи з безпекового функціонування її інформаційного простору, інформаційної сфери. В системі державного управління в інформаційній системі це питання першочергової ваги і значення. «У зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, що загрожує розмиванню суспільних цінностей і національної ідентичності, – справедливо зазначають екваторські дослідники Доносо Вергас Дієго і Доносо Вергас Сантьяго, – недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Наближається до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем в галузі державного управління, фінансової та банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій» [5. 81].

Висновки з дослідження та перспектива подальших розвідок.

У політико-правовому плані визначення й окреслення державної політики щодо інформаційної сфери в цілому можна вважати задовільним. Зрозуміло, що реальний стан справ у сфері економіки (найперше – війна росії з Україною) нині не дає змоги поліпшити матеріально-технічне забезпечення інформаційної сфери.

Що стосується, однак, правового аспекту, то вважаємо, що в Україні давно потребує необхідності процес так званої апроксимації законодавства України про інформацію. За досить великої кількості нормативно-правових, розпорядчих документів все ж маємо потребу більш досконалого закону стосовно доступу громадян до інформації, формування інформаційного суспільства, забезпечення максимальної відкритості державної влади на засадах дієвого публічного адміністрування.

Вважаємо також, що процес державного управління в інформаційній сфері набув би більш виразного та ефективного вигляду за рахунок скорочення кількості суб'єктів цього процесу або утворення спеціального координаційного органу, який би об'єднував зусилля та дії держави стосовно інформаційної сфери в єдине ціле. Практика інших країн наочно підтверджує, що, як правило, це є спеціальне міністерство, чи якийсь інший урядовий орган. За наявності в Україні і спеціального міністерства, і багатьох інших суб'єктів управління інформаційною сферою, це могла б бути, наприклад, спеціальна Координаційна рада при Президентові України з інформаційної політики.

Звернемо увагу й на те, що в окремих країнах існує досить чітка система санкцій за невиконання державними посадовими особами вимог законів про свободу інформації. Так, у Бельгії, Ісландії, Ірландії, Нідерландах, Новій Зеландії таку функцію нагляду здійснює спеціальний омбудсмен, в Канаді – спеціальний «інформаційний комісар» тощо. Вважаємо, що модель (система) державного управління в інформаційній сфері України повинна враховувати і такий світовий досвід.

Література:

1. Бондар Ю. В. Перша інформаційна. Правидавництво: зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу: монографія Ю. В. Бондар. [За заг. ред. В.В. Різуна]. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. 560 с.
2. Бондар Ю. В. Друга видавничя. Зародження та розвиток видавничої справи у процесі суспільно-політичних трансформацій Середньовіччя і Нового часу: монографія Ю. В. Бондар ; [за заг. ред. В. В. Різуна]. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал». 2017. 528 с.

3. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право О. Гуржій. Київ: Основи, 1996. 621 с.
4. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? К. : Видавничий дім «KM Academia», 1998, 276 с.
5. Доносо Варгас Дієго Хосе, Доносо Варгас Сантьяго Філе. Інформаційна безпека України в умовах сучасної інформаційної війни. Становлення та розвиток української державності. Вип. 12. 2014. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал». С. 179–182.
6. Енциклопедія Українознавства т. 1. Словникова частина. Перевидання в Україні. Головний редактор проф. д-р. Володимир Кубійович. Львів. «Молоде життя». 1993.
7. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / Ред. Я. Грицак, О. Романів. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. 230 с.
8. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. К.: МАУП, 2007. 552 с.
9. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія Соловйов С. Г., та ін. заг. ред. Грицак Н. В. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К. І. С., 2015. 320 с.
10. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. К.: Преса України, 1997. 80 с.
11. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. В. П. Марчук, Г. В. Марчук. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
12. Мыслители Греции. От мифа к логике сочинения / [сост. В.В. Шкода]. Харьков; Изд-во Фолио, 1998. 832 с.
13. Посібник з питань свободи вираження. Пер. з англ. К., Лаба. К.: IREX ПроМедіа Україна, 1999. 442 с.
14. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23 вересня 1997 р. № 540 / 97 – ВР // ВР України. 1997. № 50.
15. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / За ред. Гончаренка В.Д. К., 1997. Т.2. 481 с.

УДК 351:342

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-6)

Валерій КОТЛЯРОВ

докторант, Національний авіаційний університет, kotva0503@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2291-3199

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ

У статті досліджується стан інформаційної безпеки України в умовах російської військової агресії. Аналізуються можливості реалізації цілей, зазначених у Стратегії інформаційної безпеки України, за умов воєнного стану. Показано, що національні інтереси України вимагають забезпечення сприятливих умов політичного розвитку країни. Так, інтереси особи полягають у реальному забезпеченні політичних прав і свобод громадян, суспільство потребує зміцнення демократії, а інтереси держави виражаються у необхідності ефективного захисту конституційного ладу суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. В інформаційній сфері на основі національних інтересів України формуються стратегічні та поточні завдання політики держави щодо забезпечення інформаційної безпеки. Доведено, що ефективна інформаційна діяльність може суттєво поліпшити зусилля держави щодо мирного вирішення кризових ситуацій. І навпаки, ігнорування інформаційних чинників, а часто й навмисне змінені інформація здатні спровокувати найрадикальніші настрої, спалахи ворожості та призвести до катастрофічних наслідків.

Аргументовано, що застосування інформаційних технологій військовими відкрило нові можливості щодо забезпечення оборони держави. Володіння інформаційними ресурсами та його захист у військовій сфері стали таким самим неодмінним атрибутом, як озброєння, боєприпаси, транспорт тощо. Виграш України в інформаційному протистоянні під час війни з росією сприятиме досягненню її стратегічних цілей. Обґрунтовано, що у Стратегії інформаційної безпеки України відображено інтереси держави, які виражаються у необхідності ефективного захисту конституційного устрою суверенітету та територіальної цілісності країни, встановлення та підтримання політичної стабільності, включаючи стабільність державної влади та її інститутів. Аналіз ходу реалізації цілей Стратегії показав, що цей процес не зупиняється, незважаючи на всі труднощі воєнного стану.

Ключові слова: інформаційна безпека, Стратегія інформаційної безпеки України, національні інтереси держави, інформаційні технології, інформаційне протистояння.

Valerii Kotliarov. INFORMATION SECURITY OF THE DOMESTIC AND GLOBAL COMMUNITY

The article examines the state of information security of Ukraine in the conditions of Russian military aggression. The possibilities of realizing the goals specified in the Information Security Strategy of Ukraine under the conditions of martial law are analysed. It is shown that the national interests of Ukraine require the provision of favourable conditions for the country's political development. Thus, the interests of the individual consist in the real provision of political rights and freedoms of citizens, society needs to strengthen democracy, and the interests of the state are expressed in the need to effectively protect the constitutional system of sovereignty and territorial integrity of the country, establish and maintain political stability, including the stability of state power and its institutions. In the information sphere, on the basis of the national interests of Ukraine, strategic and current tasks of the state policy on ensuring information security are formed. It has been proven that effective information activities can significantly improve the state's efforts to resolve crisis situations peacefully. Conversely, ignoring informational factors, and often deliberately altered information, can provoke the most radical attitudes, outbursts of hostility and lead to catastrophic consequences.

It is argued that the use of information technologies by the military has opened up new opportunities for ensuring the defence of the state. Possession of information resources and its protection in the military sphere have become the same indispensable attribute as weapons, ammunition, transport, etc. Ukraine's victory in the information conflict during the war with Russia will contribute to the achievement of its strategic goals. It is substantiated that the Information Security Strategy of Ukraine reflects the interests of the state, which are expressed in the need to effectively protect the constitutional system of sovereignty and territorial integrity of the country, establish and maintain political stability, including the stability of state power and its institutions. The analysis of the implementation of the Strategy's goals showed that this process does not stop, despite all the difficulties of the martial law.

Key words: information security, Information Security Strategy of Ukraine, national interests of the state, information technologies, information struggle.

Постановка проблеми. Проблема становлення інформаційного суспільства. Зауважимо, що аналіз низки нормативно-правових актів та планів дій у сфері становлення інформаційного суспільства. Проблема забезпечення інформаційної безпеки Європейського Союзу (надалі ЄС), розглядається поряд з іншими проблемами становлення інформаційного суспільства.

ЄС, дозволив дійти висновку про значно вужче розуміння поняття «інформаційна безпека» як щодо українського, так і до міжнародного законодавства. Забезпечення інформаційної безпеки було визнано глобальною проблемою сучасності відповідно до Резолюції 54/49 ООН «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» від 1 грудня 1999 року [1]. Представники різних країн наголошували, що використання нових інформаційних технологій і засобів впливу високорозвинених країн на менш технологічні країни світу призвело до зміни глобального і регіонального балансу сили, обумовило нові сфери конфронтації між традиційними і новими центрами глобального протистояння, уможливило досягнення переваг в інформаційних технологіях і засобах маніпулювання суспільною свідомістю для широкомасштабної експансії із застосуванням не обмежених міжнародним правом видів озброєнь [2].

Отже, актуальність таких проблем, як інформаційно-технологічний дисбаланс, інформаційна ізоляція окремих регіонів, країн, а також негативний вплив інформаційних технологій, акцентується не тільки ЮНЕСКО, а й іншими міжнародними організаціями, зокрема ООН.

Проблема теоретико-правових засад забезпечення інформаційної безпеки ЄС у вітчизняній науковій літературі достатньо ґрунтовно не досліджувалась. Вона розглядалася лише через висвітлення окремих її аспектів вітчизняними та зарубіжними фахівцями інформаційного права, національної безпеки, а саме: С.С. Алексєєв, А.В. Баровська, І.Л. Бачило, В.Т. Білоус, В.Д. Гавловський, В.О. Голубєв, С.Ф. Гончар, В.М. Горючий, І.Г. Грабар, Р.В. Гришук, М.В. Гуцалюк, Ю.І. Данько, О.П. Дубас, Р.А. Калюжний, А.М. Колодій, М.Ю. Комаров, В.О. Копилов, В.А. Ліпкан, В.В. Макаренко, Є.А. Макаренко, Н.Р. Нижник, А.В. Ониськова, В.М. Петренко, Н.П. Резнік, А.О. Селіванов, І.Г. Ханін, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, Ю.С. Шемшученко, О.К. Юдін, В.І. Ярочкін та інші.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів удосконалення забезпечення інформаційної безпеки України та світової спільноти.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать дослідження, безпека інформаційних систем не зводиться до звалювання в одну кучу (сукупність) засобів, способів і методів захисту. Враховуючи суспільну

значимість категорія «інформаційна безпека» у нормативно-правовому аспекті має конституційний статус. У системі юридичних норм України вона знайшла відображення у статті 17 Конституції України.

Інформаційна безпека – невід’ємна частина політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки. З метою зменшення ентропії щодо сутності та змісту законодавець визначає орієнтовний перелік об’єктів інформаційної безпеки. Об’єктами інформаційної безпеки є інформаційні ресурси, канали інформаційного обміну і телекомунікації, механізми забезпечення функціонування телекомунікаційних систем і мереж та інші елементи інформаційної інфраструктури країни.

Інформаційне забезпечення безпеки суспільства, держави та особистості буде міцним та надійним тоді, коли воно спирається на такі ціннісні підстави, як інформаційна цивілізованість, інформаційна культурність. Сучасна історична обстановка свідчить про те, що параметри інформаційної безпеки, стереотипи та звички в цій сфері, що склалися, значною мірою не відповідають завданням забезпечення національної безпеки.

Інформаційне забезпечення безпеки України тісно пов’язане з його включенням до технологічної співпраці у глобальному масштабі. Концепція національної безпеки України має включати і концепцію інформатизації суспільства, оскільки загрози безпеці, викликані відсутністю сучасних засобів інформаційного забезпечення в галузі економіки, екології, охорони здоров’я, соціального забезпечення, у багато разів перевищують допустимі витрати на їхню інформатизацію [3].

Устаткування інформаційними центрами здатне забезпечити миттєву та повну дезорганізацію суспільного життя. Створення єдиної міжнародної інформаційної системи ставить країни-учасниці у залежність від обслуговуючого персоналу інформаційних центрів: інженерів, програмістів, операторів, наділених усіма людськими якостями, зокрема і недоброросвісністю, неделікатністю. Небезпечний момент, пов’язаний з інформацією, – надмірна відкритість нашого суспільства.

Зростаюча небезпека для особистості, суспільства, держави представляє також новий вид соціально-небезпечних злочинів, заснованих на використанні сучасної інформаційної техніки та технології. Основні види цих злочинів включають махінації з електронними грошима; комп’ютерне

хуліганство; розкрадання різноманітної інформації, що зберігається або передається у «безпаперовому» вигляді, незаконне її копіювання тощо [4].

Бурхливий розвиток спеціальних технічних засобів нового покоління, які здатні впливати на психіку, свідомість людей та на інформаційно-технічну інфраструктуру суспільства та армії, досяг такого рівня, що їх характеризують як новий клас зброї – електронну чи інформаційну зброю.

Інформаційна зброя включає різні засоби нападу на комп'ютерні мережі, починаючи з електронного шпигунства до вірусів, здатних руйнувати ключові системи. До нього належать програмні засоби (комп'ютерні віруси, програмні закладки тощо), засоби радіоелектронної боротьби, психотронні генератори тощо.

Застосування та розробка різних видів інформаційної зброї здійснюється все частіше та ширше. Подекуди інформаційний тероризм став елементом державної політики. За даними ЦРУ США не менше 30 країн активно працюють над комп'ютерними програмами, що є інформаційною зброєю.

Причому об'єктами для такої зброї все частіше стають окремі особи, соціальні групи, а не лише маси та державні структури, як це було нещодавно. Інакше кажучи, вибірковість цієї зброї зростає.

Відмінною рисою такої зброї є її дешевизна та складність виявлення. Система «Інтернет», що зв'язала комп'ютерні мережі по всій планеті, змінила правила сучасної зброї. Анонімність, що забезпечується Інтернетом, дозволяє противнику стати невидимим, виявити його дуже складно.

З іншого боку, сучасні військові дії – це не лише вогневе (речовинно-енергетичне), а й інформаційно – технічне протистояння. У військовій справі настає новий, пост'ядерний етап, розгортається нова військово-технічна революція, перехід від зброї масової поразки до високоточної, виборчої контрсилової та інформаційної зброї [5].

Навіть поверховий розгляд проблем інформаційної культури та їхнього впливу на інформаційне забезпечення безпеки безпеку особистості, суспільства та держави дозволяють зробити деякі узагальнення у цьому напрямі.

По-перше, чинник інформаційності та інформатизації став настільки всеосяжним, що потребує тісного практичного поєднання з тим, що вводить його реалізацію у певні межі – правові, гуманітарні, моральні, демократичні. Без цих рамок, характер яких визначається

національно-державними умовами конкретної країни, інформаційність поступово генерує антисоціальні прояви, а отже, стає джерелом соціальної та особистісної небезпеки.

По-друге, надійне інформаційне забезпечення безпеки держави та особистості вже неможливе без урахування та цілеспрямованого культивування зрілої інформаційної культури на всіх рівнях соціальної організації. Культурний «вимір» всього процесу інформатизації та інформаційного забезпечення безпеки означає, що фактор інформатизації тісно поєднується з ціннісно-ментальними підставами, іншими результатами освіти та виховання, які визначають та спрямовують можливості інформатизації у соціально та особистісно-значущі межі реалізації.

По-третє, з погляду інформаційної культури стає відмінним, що інформаційність – якісно нова і ще недостатньо освоєна особистістю і суспільством сфера соціальності та соціалізації, яка об'єктивно діє з усіма наслідками, що з цього випливають. Для суспільства важливо глибоко освоїти цю сферу як джерело соціалізації, дослідити особливості її впливу на особистість та соціальні групи, визначити наслідки цього впливу та постаратися зробити цей вплив керованим та регульованим. У протилежному випадку процес інформатизації набуде (і вже багато в чому набув) власної логіки, в якій інтереси суспільства та особистості, їхня безпека далеко не гарантовані. Проблема дослідження можливостей мережевих засобів масової комунікації особливо актуальна на сьогодні. Це зумовлено тим, що в умовах економічного спаду, політичної нестабільності та загострення протиріч між інтересами різних груп населення без розуміння ролі, значення та функцій сучасних засобів комунікації неможливе ефективне управління соціально-політичними процесами від розумності та виваженості політики у галузі розвитку мережевих комунікацій, а також виробництва інформації та її поширення у глобальному інформаційному просторі значною мірою залежить благополуччя країни та її місце у світовій цивілізації [6].

З іншого боку, зміни, що відбуваються у суспільстві під впливом мережевих засобів масової комунікації, не обмежуються лише певними перевагами та вигодами, що відкриває найширші можливості для ведення інформаційного протистояння у соціально-політичній сфері. Інформаційний тероризм, поширення нелегальних матеріалів, освіта в мережі неформальних молодіжних об'єднань,

деструктивний вплив нових комунікаційних технологій на особистість – це також атрибут існування мережевих засобів масової комунікації.

Сьогодні мережні засоби масової комунікації є новою історичною формою забезпечення взаємодії людей, а Інтернет виступає як основа формування єдиного електронного комунікаційного середовища, соціально-політичний сенс якого полягає у можливості створення системи, що знаходиться над національними культурами, цивілізаціями та державами та здатної якісно змінити світ, хоча розширення соціальних функцій системи масової комунікації у своїй немає. Характер і розвиток цього обнадійливого та водночас небезпечного явища залежить від світових соціальних і політичних процесів, і, у свою чергу, надає на них певний вплив.

Говорячи про інформаційне забезпечення безпеки, пов'язане з функціонуванням мережевих комунікацій і, перш за все, «Інтернет», як нової форми комунікації, доцільно відзначити одночасно як позитивні, так і негативні властивості.

Перше. Електронні мережі забезпечують можливість не лише масової, а й міжособистісної та групової комунікації. В історії засобів комунікації є приклади, коли одна технологія забезпечувала комунікацію всіх трьох рівнів. Достатньо згадати радіо як засіб міжособистісної (діалог по радію), групової (використання певної частоти будь-яким відомством) та масової (традиційні радіостанції) комунікації. Принципова відмінність радіо та «Інтернет» в нашому контексті полягає в тому, що в першому випадку різні рівні комунікації розділені і не змішуються, тоді як у другому випадку користувач мережі може одночасно виступати як суб'єкт і міжособистісної, і групової, і масової комунікації. Крім того, як підкреслюють фахівці, поява та розповсюдження мережі «Інтернет» стимулює в сучасному інформаційному суспільстві нові соціокультурні процеси, головними з яких, як видається, є особливі якості спілкування – відкритість, щирість, можливість уникнення традиційного для засобів масової інформації бажання впливати, впливати, виховувати.

Друге. «Інтернет» з його особливими можливостями зворотного зв'язку з стороною, що сприймає, і навіть стиранням кордонів між розповсюджувачем і одержувачем інформації може докорінно змінити всі мас-медіа процеси. Відкритість, масовість, особистість – усе це не протиріччя, а

синоніми, що характеризують нове якість спілкування людей. Немає кордонів, немає простору, немає цензури, немає обмежень у візуальному самовираженні, повна та абсолютна анонімність, що поєднується з аналогічною відкритістю, можливістю самому вибирати джерело інформації та можливість миттєвого відкликання на те, що відбувається. Нескінченна кількість можливостей пошуку та вибору забезпечує кожному користувачеві Інтернету рівноправне та повноцінне спілкування, при якому досягається взаєморозуміння мотивів та цілей співрозмовників, тобто справжній діалог. У зв'язку з цим можна говорити не лише про соціальну значущість самої мережі «Інтернет», а й соціальну значущість будь-яких варіантів спілкування з прозорістю та щирістю «розмови».

Третє. Нині стає цілком очевидним, що «Інтернет» може виявитися не тільки засобом обміну інформацією, діалогічного спілкування та розваги, а й, як і всі інші ЗМІ, використовуватися як вплив. В даний час кількість його користувачів у нашій країні, як і у всьому світі, зростає дуже швидко. Дедалі більше фірм, підприємств, інститутів, шкіл підключаються до «всесвітньої павутини». Число користувачів «домашнього Інтернету» також постійно зростає (хоча дозволити його можуть далеко не всі – тут домінує матеріальний принцип), охоплюючи чи не найдієздатнішу частину сучасного суспільства.

Сьогодні ми є свідками своєрідної інформаційної війни за свідомість цієї категорії людей, тобто формування світогляду користувачів «Інтернет».

І оскільки деякі з сайтів явно спрямовані на дестабілізацію ситуації в суспільстві, постає питання науково вивіреного проектування інформаційного середовища в мережах «Інтернет». Враховуючи той факт, що Інтернет почав формувати соціокультурне середовище далеко за своїми віртуальними межами, впливати на життя навіть тих людей, які ніколи ним не користувалися, постає питання про інформаційну складову екології сучасної людини у світі комп'ютерних мереж. Доводиться констатувати, що в нашому суспільстві багато чуток, багато суперечливих думок щодо соціально значущої інформації, яку отримують саме з інтернету [7].

Привертають увагу і деякі методи використання мережі «Інтернет» в сучасній політичній боротьбі. Йдеться про оперативне скидання на інтернетівські сайти компромату, як правило, неперевіреного, а часто й хибного,

та про його негайне використання іншими засобами масової інформації, які сповідують принцип вихоплення «гарячих фактів». У мережі «Інтернет», з його специфікою безіменності сайтів та безвідповідальності за достовірність інформації, неможливо встановити не тільки людину, яка запровадила цю інформацію, але навіть місто чи країну, звідки ця інформація надійшла. Безсумнівно, що кількість анонімних сайтів в умовах гострої політичної боротьби зростатиме, безсумнівно й те, що безконтрольне «зливання» компроматів є певною загрозою соціальної стабільності.

У цьому відношенні є доцільним для інститутів політичної системи суспільства ведення оперативного моніторингу появи подібних сайтів, оцінка, прогноз їх можливих соціально-політичних наслідків, а в деяких випадках і створення «противаги» у вигляді інших альтернативних сайтів. Свобода слова, що є одним із основних принципів цієї комп'ютерної мережі, у такому разі анітрохи не порушується.

Четверте. Оскільки специфіка мережі «Інтернет» забезпечує будь-якому її користувачеві можливість стати комунікатором, що має необмежену аудиторію, а самому при цьому залишатися персоною анонімною, що в крайньому випадку користується псевдонімом, природний бурхливий сплеск соціальної активності, що знаходить своє відображення в багатьох ситуаціях. Очікувати, що люди, які отримали доступ до комунікації, не скористаються можливістю висловитися з принципово значимих для себе і для суспільства проблем, не шукатимуть варіанти самоствердження, було б наївно.

Оскільки свобода слова в мережі – річ незаперечна, неважко спрогнозувати, що різні організації та особи продовжуватимуть декларувати тут свої завдання та цілі. У зв'язку з цим виникають природні питання: чи хтось має оцінювати те, що відбувається у віртуальному просторі цієї глобальної мережі, і які мають бути критерії цієї оцінки? Звісно ж, що таку функцію може і має взяти на себе соціальна наука, що орієнтована на позитивні загальнолюдські і цінності. Гласність у наукових підходах змісту та мотиваційної спрямованості сайтів, орієнтованих на дестабілізацію у суспільстві, науковий прогноз можливих соціальних наслідків, використання для такої інформації та друку, і радію, і телебачення, та інтернету – єдиний спосіб проектування здорового соціокультурного середовища [8].

Однак існує й інша сторона цієї проблеми – правова. Останнім часом в інтернеті з'явилася

величезна кількість пропозицій всіляких комерційних фірм про продаж найрізноманітніших баз даних, що містять інформацію, яка є власністю державних структур. Цей факт свідчить про те, що інформаційні ресурси держави не захищені належним чином ні в правовому, ні в технічному плані. У зв'язку з цим має бути уточнено поняття власності на інформаційні ресурси та усі механізми забезпечення відповідних прав власності. Необхідно також забезпечити правовий захист конфіденційної інформації, що не містить відомостей, що становлять державну таємницю.

П'яте. Інтернет створює нову мовну характеристику інформації та організації комунікації, що ведуть до англійської експансії. Сьогодні ми та за населення багатьох інших країн світу, стають свідками потужного і динамічного процесу трансформації соціокультурного простору під впливом зразків американської культури, що все більш активно проникають у наше життя, а також англійських запозичень, безпосередньо пов'язаних з цими новими поняттями. Такі слова, як «комп'ютер», «бізнес», «менеджмент», «маркетинг», «офіс», «консалтинг» тощо, вже міцно увійшли до нашого повсякденного мовлення, до нашого побуту та свідомості.

Тут є свої особливості, але треба виходити, перш за все, з реалій дійсності. На сьогоднішній день у світі склався певний детермінізм: США більшою мірою, ніж інші промислові та технологічно успішні держави, беруть на себе функції центру не тільки в галузі економіки, фінансів та підприємництва, а й у галузі культури, науки, освіти, ЗМІ та інформаційних технологій. Відповідно й у сфері форм мовного втілення культурних і зразків найбільше вплив належить тим самим Сполученим Штатам. Зокрема, найважливіше місце у сучасній культурі глобалізації, зокрема мовної, грає сам «Інтернет». Мова цієї нової культури – англо-американська, оскільки більшість фахівців та користувачів інтернету живуть в англійських країнах [9].

Звідси можна зробити висновок, що сучасна світова культура епохи глобалізації найвищою мірою американо-центрична.

Отже, у міру того, як освоюються і беруться на озброєння американські нововведення у різних сферах життєдіяльності, поступово змінюються і цінності, установки, ментозлітет людей і характер комунікаційних, що народжуються. текстів, а нові англійські терміни, які у них, заповнюють смислові конструкції національних мов – носіїв іншомовних культур.

Таким чином, можна зробити висновок, що мережні засоби масової комунікації та інтернету є технологічною основою інформаційного суспільства, що формується з промислово-розвинених країн світу, у якому значна частина економічного потенціалу утворюється за рахунок інтенсивного розвитку «електронної» економіки, ефективного використання наявних інтелектуальних ресурсів. На цьому тлі невиправдано низьким виглядає існуючий рівень розвитку та використання системи «Інтернет».

Щоб державна політика України у сфері використання та розвитку мережевих засобів масової комунікації була успішною, обов'язково необхідно врахувати як соціальне, економічне, політичне і культурне своєрідність нашої країни, а й особливості вітчизняних мережевих засобів масової комунікації.

Як позитивний чинник може бути відзначено інтенсивний розвиток україномовного сектору інтернету, особливо після повномасштабного вторгнення Росії на територію України (підсистем інтернету, які використовують українську мову). Завдяки цьому явищу, що частково компенсує передбачувану вторинність України на глобальному інформаційному ринку, інформаційний вплив країн Північної Америки та Європи буде, ймовірно,

певною мірою досить рівно. Дані досліджень свідчать про те, що сайти російською користувалися в українців найбільшою популярністю, але зараз стрімко поширюється в Україні використання україномовних сайтів.

З 16 липня 2022 року набрали чинності частини 2 та 6 статті 27 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відповідно до яких власники всіх інтернет-ресурсів повинні запровадити україномовні версії вебсайтів [10]. Споживачі мають право на обслуговування їх державною мовою, а підприємці з 16 січня повинні обслуговувати лише українською. До таких підприємців відносяться всі продавці та надавачі послуг, хто безпосередньо обслуговує клієнтів, в тому числі інтернет-магазини та інтернет-каталоги, кафе, ресторани, магазини, гуртки, перукарні, спортклуби тощо.

Загалом перспективи інформаційної безпеки у сфері використання мережевих комунікацій та «Інтернет» значною мірою залежать від продуманої державної політики у сфері масових комунікацій. Реалізація принципів ліберальної теорії, що на практиці означає передачу електронних мереж зв'язку на відкуп комерційним структурам, не відповідає існуючим соціально-політичним потребам російської держави та громадян. Тому державна концепція розвитку мережевих комуні-

Використання Інтернет у світі

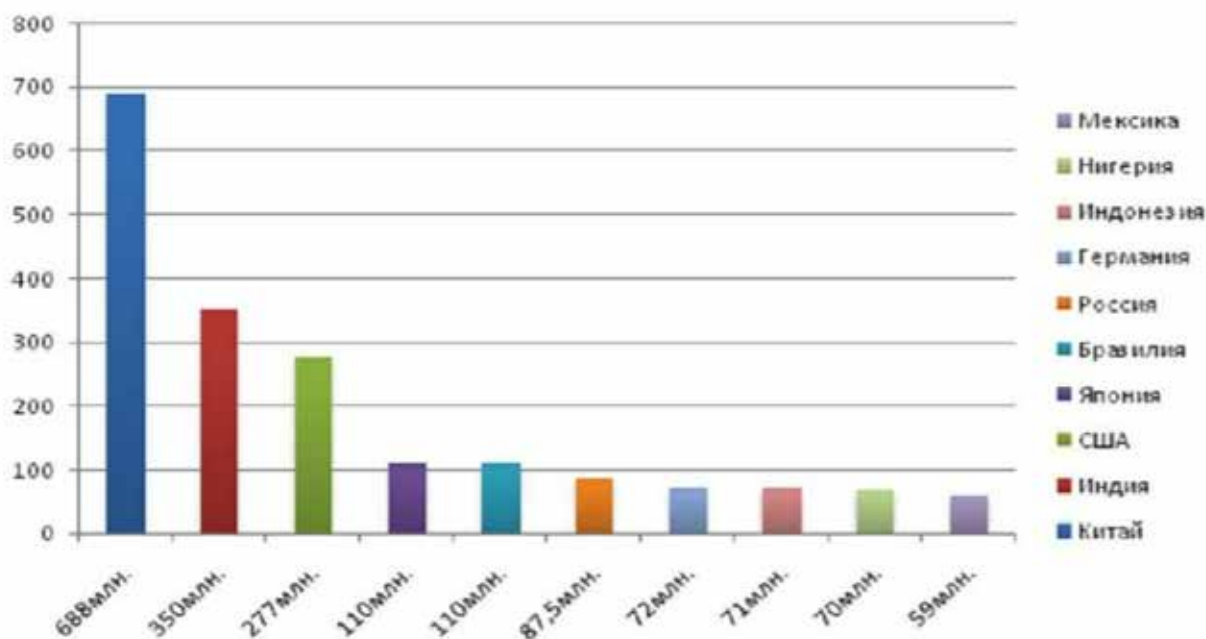

Рис. 1. Використання мережі «інтернет» у світі

Джерело: складено автором на основі власних досліджень.

Рис. 2. Забезпечення функціонування української мови як державної

Джерело: складено на основі [11].

кацій та Інтернету має однаково враховувати як існуючий світовий досвід, і національні особливості розвитку та використання російських комунікаційних систем. Оптимальним є комбінований підхід, що поєднує комерційний шлях розвитку мережеских засобів масової комунікації з їх контролем та підтримкою з боку України.

Висновки. Поняття та сутність інформаційної безпеки в умовах інформатизації України як соціального явища пропонується визначити наступним чином. Інформаційна безпека в умовах інформатизації України (формування інформаційного суспільства) – це суспільні відносини щодо створення і підтримання у

належному стані режиму нормального функціонування відповідної автоматизованої (комп'ютеризованої) інформаційної системи, систем телекомунікації; комплекс організаційних, правових та інженерно-технологічних (технічних та програмно-математичних) заходів щодо охорони, захисту, запобігання і подолання природних, техногенних і соціогенних загроз, реалізація яких може порушити чи припинити життєдіяльність конкретної соціо-технічної інформаційної системи.

Більш детально окремі проблеми щодо інформаційної безпеки в авторському розумінні подаються у публікаціях, наведених у списку літератури.

Література:

1. Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки : Резолюція ООН від 1 грудня 1999 року. URL: [//www.un.org](http://www.un.org).
2. Resolution adopted by the General Assembly UN [on the report of the First Committee (A/53/576)] «Development in the field of information and telecommunication in the context of information security». Distr. General A/RES/53/70, 4 January, 1999, N.Y.
3. Інформаційні війни. URL: http://pidruchniki.com/18000102/politologiya/informatsiyni_viyuni (дата звернення: 22.09.2022).
4. Комаров М. Ю., Гончар С. Ф., Ониськова А. В. Нормативний аспект побудови та впровадження системи управління інформаційною безпекою на об'єктах критичної інфраструктури. Моделювання та інформаційні технології. №82. 2018. С. 40–48.
5. Киричок Р. В., Складанний П. М., Бурячок В. Л., Гулак Г. М., Козачок В. А. Проблеми забезпечення контролю захищеності корпоративних мереж та шляхи їх вирішення. Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. №3. 2016. С. 48–61.
6. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021n7>.
7. «Перша світова медійна війна». З якою назвою напад росії на Україну увійде в історію і що робити з 9 травня – інтерв'ю з Антоном Дробовичем. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/viynav-ukrajini-persha-svitova-mediyna-viyna-drobovichnovini-ukrajini-50235840.html>.

8. Онищенко О. С. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища: монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. К., 2014.
9. Горовий В. М. Правові перспективи національного розвитку. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/nablizhajuchi-derzhavu-do-suspilstva/st hash.AgJjKJa4.dpuf>.
10. Баровська А. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики : досвід країн Європи: аналітична доповідь. URL: www.niss.gov.ua/articles/1730.
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19iText> (дата звернення 02.04.2022).
12. Danko Y. I. Reznik N. P. Contemporary challenges for China and Ukraine and perspectives for overcoming these challenges. *Global Trade and Customs Journal*, 2019. 14(6).
13. Reznik N., Hridin O., Chukina I., Krasnorutskyu O., Mykhaylichenko M. Mechanisms and tools of personnel management in institutional economics. *AIP Conference Proceedings*. 2022. 2413, 040012 <https://doi.org/10.1063/5.0089330>.
14. Довгань О. Д. Організація правового гарантування безпеки інформаційних обмінів у контексті глобалізації. *Правова інформатика*. 2013. № 4(40). С. 79–88.
15. Ханін І. Г. Формування в міжнародній системі інформаційної безпеки: економічні орієнтири для України. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. 10.
16. Грабар І. Г., Гришук Р. В., Молодецька К. В. Безпекова синергетика: кібернетичний та інформаційний аспекти: монографія; за заг. ред. Р. В. Гришука. Житомир: ЖНАЕУ, 2019. 280 с.

УДК 351

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-7)

Валерій МАЛЬСЬКИЙ

аспірант навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, v.malskyi@smdsu.org.ua

ORCID: 0009-0006-6504-5105

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Стаття зосереджена на детальному аналізі теоретичних аспектів економічної безпеки в контексті зовнішніх і внутрішніх викликів, з якими стикається Україна. У статті досліджено сучасні теоретичні підходи для оцінювання економічної безпеки, що є актуальним у зв'язку з економічними складнощами, спричиненими глобальною фінансовою кризою та військовими діями на території України.

Стаття має на меті ідентифікувати та систематизувати потенційні загрози для фінансової стабільності країни та розробити стратегічні заходи для їх нейтралізації, з особливим акцентом на внутрішньому імунітеті та зовнішньому захисті від глобальної конкуренції.

Стаття базується на існуючих національних та міжнародних дослідженнях, а також на первинних даних, отриманих з різних офіційних джерел, що дає змогу вносити обґрунтовані пропозиції щодо покращення фінансової безпеки на макро- та мікроекономічному рівнях.

Основними принципами, на яких має ґрунтуватися національна система економічної безпеки, є права та свободи громадян, верховенство права, та ефективне використання міжнародних і національних ресурсів для захисту економічних інтересів України.

Стаття покликана зробити внесок у розуміння комплексної структури економічної безпеки, оскільки пропонує інтегрований підхід до оцінки і управління ризиками, зі спрямуванням на досягнення стабільності та сталого розвитку.

Дослідження економічної безпеки в умовах воєнного стану набуває особливої ваги, оскільки воєнні дії кардинально змінюють економічний ландшафт країни, створюючи нові ризики та виклики для національної стабільності.

Військові конфлікти призводять до значних збитків інфраструктури, знищення продуктивних активів, втрати ринків, збільшення державних витрат на оборону, що в свою чергу може спричинити економічну рецесію або навіть колапс.

Оцінка економічної безпеки дозволяє уряду та приватному сектору розробити та впровадити стратегії, які мінімізують фінансові втрати та сприяють швидкому відновленню економіки. Таке дослідження також має на меті забезпечення захисту соціально-економічних прав громадян, які особливо вразливі у кризових ситуаціях, та зміцнення інституціональної спроможності країни протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Ключові слова: економічна безпека, збройна агресія, економічний розвиток, зовнішньоекономічна діяльність, санкційна політика, національна безпека.

Valerii Malskyi. MODERN THEORETICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The article focuses on a detailed analysis of the theoretical aspects of economic security in the context of external and internal challenges faced by Ukraine. The article examines modern theoretical approaches to assessing economic security, which is relevant in view of the economic difficulties caused by the global financial crisis and military actions on the territory of Ukraine.

The article aims to identify and systematize potential threats to the country's financial stability and develop strategic measures to neutralize them, with a special emphasis on internal immunity and external protection from global competition.

The article is based on existing national and international studies, as well as on primary data obtained from various official sources, which allows for reasonable proposals to improve financial security at the macro- and microeconomic levels.

The main principles on which the national system of economic security should be based are the rights and freedoms of citizens, the rule of law, and the effective use of international and national resources to protect Ukraine's economic interests.

The article aims to contribute to the understanding of the complex structure of economic security by proposing an integrated approach to risk assessment and management, with a focus on achieving stability and sustainable development.

The study of economic security under martial law is of particular importance, as hostilities dramatically change the economic landscape of a country, creating new risks and challenges for national stability.

Military conflicts lead to significant damage to infrastructure, destruction of productive assets, loss of markets, and increased government spending on defense, which in turn can cause economic recession or even collapse.

An economic security assessment allows the government and the private sector to develop and implement strategies that minimize financial losses and facilitate rapid economic recovery. It also aims to ensure the protection

of the socio-economic rights of citizens who are particularly vulnerable in crisis situations and to strengthen the country's institutional capacity to withstand external and internal threats.

Key words: *economic security, armed aggression, economic development, foreign economic activity, sanctions policy, national security.*

Постановка проблеми. Сьогодні перед Україною стоїть складна економічна проблема, пов'язана із зростанням загроз національній, зокрема фінансовій безпеці. Світова фінансова криза виявилася каталізатором для розпаду міжнародних фінансових відносин, створивши несприятливі умови, що перешкоджають економічному зростанню, ускладнюють перехід до ринкових відносин та обмежують можливість для вдосконалення фіскальної, монетарної та інших аспектів фінансової політики в країні. В цьому контексті, однією з найбільших загроз для фінансової безпеки виступають основні джерела фінансування, такі як корпоративні доходи, бюджетні надходження на всіх рівнях, та амортизація видатків.

Війна спричинила негативні демографічні тенденції, поширення бідності, поглиблення майнової стратифікації населення, ескалація військової агресії, зростання рівня незахищеності громадян засвідчують неефективність діючої моделі економічного розвитку, необхідність удосконалення інституційного забезпечення економічної безпеки національного господарства зі стратегічною пріоритетністю людині центричності, захищеності основних прав та інтересів громадян України у взаємозв'язку з соціально-гуманітарними перевагами та цілями сталого розвитку [1].

Без забезпечення належної економічної безпеки вирішення проблем, що стоять перед Україною, є малоімовірним. Актуальність фінансової безпеки виникає з необхідності створення внутрішнього імунітету і зовнішнього захисту від негативного впливу глобальної конкуренції та забезпечення фінансової стабільності.

Фінансова безпека досягається завдяки здійсненню обдуманого фінансової політики, що базується на визнаних доктринах, концепціях, стратегіях і програмах у різних сферах – політичній, фінансовій, соціальній, інформаційній та матеріальній.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки повинна включати розробку та послідовну реалізацію заходів, що спрямовані на зміцнення позитивних процесів в економіці та подолання негативних тенденцій, які можуть впливати на фінансову стабільність країни. Важливою складовою стратегії є визначення найбільш актуальних цілей та розробка ефективних механізмів їх досягнення, що мають включати посилення законодавчої бази,

підвищення прозорості фінансових операцій, розвиток інституційної спроможності та вдосконалення інфраструктури фінансового ринку.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у проведенні комплексного аналізу сучасних теоретичних підходів до оцінки економічної безпеки держави.

Завдання статті полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасних теоретичних підходів до оцінки економічної безпеки держави, що включає розгляд існуючих моделей та концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці з різних галузей знань внесли свій вклад у дослідження системи економічної безпеки України. Зокрема варто зазначити дослідження таких українських дослідників: Лібанової Е., Горбуліна В., Пирожкова С., Дугінець, Г., Ніжейко, К., Зверякова М., Геєць В., Близнюк В., Никифорок О., Дейнеко Л., Кушніренко О., Ципліцька О., Гахович Н. та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм забезпечення національної безпеки у фінансовому секторі представляє собою інтегровану систему, що охоплює правові, інституційні заходи, а також методи та підходи, які застосовуються державними органами з метою ідентифікації та нейтралізації потенційних загроз національним інтересам. Діяльність у цій сфері ґрунтується на національних концепціях, стратегіях та політиці фінансової безпеки, які сприяють визначенню критичних активів, створенню необхідних інститутів та систематизації загроз.

Концепція національної фінансової безпеки окреслює пріоритети та цілі галузі, закладає основи для діяльності фінансових установ і організацій, та підкреслює важливість застосування ефективних методів взаємодії залучених суб'єктів. Вона також забезпечує координацію дій органів державної влади на різних рівнях – регіональному, національному, та міжнародному.

Стратегія національної безпеки має включати довгостроковий план, спрямований на досягнення стабільності в фінансовому секторі, протидію загрозам та реалізацію стратегічних цілей. Важливим є встановлення кількісних та якісних показників для оцінки прогресу у виконанні цих завдань. Національна фінансова безпека також залежить від

відповідності фінансової політики загальним принципам і цілям національної безпеки.

З практичної перспективи, заходи фінансової безпеки мають бути спрямовані на критичні аспекти, які охоплюють національні свободи, права, інтереси, цінності, соціальні цінності, національний суверенітет та територіальну цілісність. Важливо забезпечити, щоб усі вжиті заходи були чітко вирівняні з цими принципами.

Принципи фінансової безпеки включають:

- Високий пріоритет прав і свобод особистості і громадянина;
- Верховенство права як основа для усіх фінансових регуляцій;
- Пріоритетність мирних процесів у врегулюванні будь-яких конфліктів;
- Надання достатнього часу для адекватного захисту національних інтересів від існуючих і потенційних загроз;
- Чітке визначення ролей та відповідальності органів державної влади в контексті управління національною безпекою;
- Ефективне використання міжнародних систем та методів фінансової безпеки для захисту інтересів України;
- Підтримка національного і регіонального суверенітету, сприяння національній єдності та демократичному розвитку;
- Розв'язання фінансових диспропорцій і забезпечення балансу інтересів різних груп населення, інституцій та держави;
- Ефективність і практичність захисних заходів у сфері державного управління фінансами;
- Захист прав власності та забезпечення економічної свободи вибору;
- Висока ефективність управління розподілом фінансових і інвестиційних ресурсів, контроль за їх використанням.

Система фінансової безпеки країни, яка вимагає глибоких перетворень з урахуванням соціально-економічного контексту, повинна включати:

- Активний моніторинг та контроль за економічними та фінансовими секторами для виявлення та аналізу внутрішніх та зовнішніх загроз;
- Встановлення порогів та прийнятних рівнів, що відображають економічні показники, потенційно здатні спричинити фінансову кризу або нестабільність;
- Здійснення урядом заходів для виявлення та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, що впливають на фінансову безпеку країни.

Для ефективного забезпечення фінансової безпеки необхідно виявити реальні та

потенційні загрози національним інтересам у фінансовій сфері, а також визначити їхні джерела. Подальші дії мають бути спрямовані на девальвацію чи зменшення впливу цих загроз. Такі загрози фінансовій безпеці включають чинники, процеси та умови, що можуть перешкоджати втіленню національних інтересів у фінансовій сфері, негативно впливати на ефективне функціонування та довгостроковий розвиток фінансово-кредитного сектору, а також спричинити втрати державних коштів.

В умовах воєнного стану та непередбачуваності, українська економіка стикається з безліччю викликів, які несе з собою військове вторгнення. Так, насамперед, економічне падіння зумовлене частковою або повною зупинкою портів, значно зруйнована внутрішня інфраструктура та порушені традиційні логістичні шляхи, тимчасова втрата територій та військове забруднення спричинили масові проблеми в українській економіці. Національна економічна стратегія 2030, створена та адаптована новим урядом України [9], враховувала, зокрема, військові дії на окремих територіях України і засновувалась на відновленні державності у межах кордонів 1991 року.

Економічна безпека має ґрунтуватись на відновленні життєздатності тих галузей економіки, які мали найбільший відсоток ВВП у довоєнний період, зокрема металургія, аграрна промисловість та сфера послуг [2].

Ці галузі мають найбільш високий потенціал для відновлення та зможуть забезпечити високий приріст валового внутрішнього продукту у короткі терміни, провокуючи залучення валютних коштів на територію країни [3].

Розробка системи фінансової безпеки вимагає чіткого визначення відповідних індикаторів. Хоча наукова література не має єдиної думки щодо методології визначення таких індикаторів, практика впровадження критеріїв оцінки фінансової безпеки надає уряду важливі управлінські інструменти для моніторингу стану безпеки. У цьому контексті значущим стало прийняття Міністерством економіки України Наказу № 60 від 2 березня 2007 року, яким була запроваджена перша методика розрахунку рівня економічної безпеки країни.

Методика, розроблена Міністерством економіки України, базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки, що дозволяє ідентифікувати потенційні загрози для економічної стабільності країни. Цей інструмент використовується для комплексної оцінки як загального, так і регіонального

рівнів економічної безпеки України. Застосування цієї методики забезпечує можливість ефективного моніторингу окремих компонентів економічної безпеки та ухвалення управлінських рішень, спрямованих на запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам у відповідних економічних сферах.

Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277 затверджено нові Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки в Україні, які спрямовані на визначення рівня економічної безпеки в Україні. Одна з основних складових національної безпеки, важливі показники стану економічної безпеки в Україні, їх пороги та алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки [5].

Ці методичні рекомендації базуються на системному аналізі індикаторів економічної безпеки, що дозволяють ідентифікувати потенційні загрози економічній безпеці України. Використання цих рекомендацій Міністерством економічного розвитку і торгівлі спрямоване на комплексну оцінку стану економічної безпеки країни. Такий підхід забезпечує іншим державним органам, науководослідним інститутам та іншим зацікавленим структурам можливість використання цих рекомендацій для оцінювання та аналізу рівня складових фінансової безпеки, що сприяє запобіганню та нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Розрахунки стану економічної безпеки проводяться двічі на рік, і базуються на офіційних статистичних даних, отриманих від Державної служби статистики, Міністерства фінансів, Національного банку України, а також на звітах і оцінках міжнародних неурядових організацій. Це забезпечує всебічний та актуальний погляд на стан економічної безпеки, що дозволяє оцінювати її на різних рівнях: від оптимального до критичного стану, тим самим допомагаючи в адаптації політик та стратегій на макро- та мікрорівнях для підвищення стабільності економічного середовища країни.

Міжнародний досвід у сфері оцінювання національної економічної безпеки є цінним ресурсом для розуміння різних підходів до управління цим ключовим аспектом. Зокрема, у Сполучених Штатах американські дослідники розглядають економічну безпеку як здатність суспільства задовольняти основні потреби свого населення і держави, при цьому забезпечуючи стабільне функціонування державних фінансів. Цей підхід визнає,

що фінансова безпека безпосередньо впливає на економічну поведінку та фінансові результати домогосподарств, які використовують кошти з національних фондів розвитку для задоволення своїх потреб. У свою чергу, витрати домогосподарств сприяють розвитку товарних і послугових ринків, накопиченню коштів, створенню попиту на цінні папери та розвитку фінансових ринків.

Одним з відомих методів оцінки системи економічної безпеки є американський підхід, заснований на Індексі економічної безпеки країни (CFSI). Цей індекс формується на основі опитування 3 000 американців, які оцінюють своє ставлення до фінансової безпеки, включаючи здатність задовольняти короткострокові потреби та планувати на майбутнє. Дані зібрані таким чином відображають, як змінюється фінансове самопочуття громадян у відповідь на коливання національної економіки. Основна перевага цього підходу полягає у здатності точно відобразити економічні амбіції населення, що відіграє ключову роль у розвитку реального та фінансового секторів економіки.

Ефективна національна система фінансової безпеки вимагає реалізації комплексу завдань, які охоплюють не тільки розробку стратегій і управлінських підходів, але й інституційне забезпечення, посилення стандартів фінансової безпеки, ідентифікацію основних фінансових інтересів нації та визначення ефективних заходів щодо їх захисту. Значна увага має бути приділена створенню системи моніторингу, що дозволить вчасно виявляти і нейтралізувати загрози фінансовій стабільності країни. Крім того, потрібно визначити методи оцінки результативності впроваджених заходів, щоб забезпечити адаптивність і гнучкість системи у відповідь на змінювані економічні умови.

Розробка такої системи повинна включати інтеграцію різних підходів та методологій, зокрема використання даних з різних джерел, щоб отримати максимально точну картину економічної безпеки на національному рівні. Це дозволить не тільки забезпечити стабільність фінансової системи, а й сприятиме стійкому розвитку економіки в цілому.

Висновки. У статті було проведено глибокий теоретичний аналіз існуючих підходів до визначення економічної безпеки. Дослідження акцентувало увагу на різноманітності методологій та необхідності їх інтеграції для створення більш ефективної системи оцінки економічної безпеки, яка б враховувала специфіку української економіки та сучасні виклики.

Виокремлено ключові загрози для економічної безпеки України, такі як зовнішні агресії, внутрішні фінансові дисбаланси, та інституціональні недоліки. Визначення та класифікація цих загроз дозволила формулювати стратегічні напрями для зміцнення економічної стабільності та захисту національних інтересів. Наголошено на необхідності посилення законодавчої бази та міжнародної співпраці для захисту економіки від зовнішніх і внутрішніх викликів.

Закладено основи для розробки і впровадження стратегій забезпечення фінансової безпеки, які базуються на комплексному підході, включаючи фінансове регулювання, контроль за фінансовими потоками та забезпечення прозорості фінансових операцій.

Висвітлено важливість створення ефективних інституційних механізмів, які допоможуть упорядкувати та контролювати фінансову систему, зокрема через підвищення якості державного фінансового моніторингу.

Підкреслено значення адаптації міжнародного досвіду та використання передових практик у сфері економічної безпеки для України. Зазначено, що дослідження міжнародних моделей, особливо підходів, які застосовуються в США, може забезпечити важливі уроки для оптимізації внутрішніх процесів та стратегій. Це включає оцінку економічної безпеки через широкий спектр індикаторів, які допоможуть Україні забезпечити стабільне та сталі економічне майбутнє в контексті глобальних викликів.

Література:

1. Гриник О., Сисоева І. Економічна безпека України: соціальний аспект. Економіка та суспільство. 2022. № 43. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-70>
2. Дейнеко Л. В., Кушніренко О. М., Ципліцька О. О., Гахович Н. Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. Економіка України. 2022. № 5. С. 3–25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003>
3. Колодко Н. С. Економічна безпека в умовах повоєнного розвитку. Національна безпека України в умовах сучасних викликів. 2023. URL: https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-04-09 (дата звернення: 23.04.2024).
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
6. Онищенко С. В. Бюджетна безпека України: сутність, загрози та шляхи забезпечення : монографія. Київ : Знання України, 2017.
7. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки. Стратегічна панорама. 2019. № 1. С. 25–32.
8. Положення про Державну службу фінансового моніторингу: постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537. Урядовий кур'єр. 2015. 18 серп. № 150.
9. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 : станом на 4 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
11. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 11.08.2021 р. : станом на 13 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/p0048525-21#Text> (дата звернення: 23.04.2024).

УДК 327:341.95

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-8](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-8)

Маріанна МАРУСИНЕЦЬ

кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, старший дослідник Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцькі, Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці II

ORCID: 0000-0001-7366-9328

РОЛЬ ДИПЛОМАТІЇ ІРЛАНДСЬКОЇ ДІАСПОРИ США У МИРНОМУ ПРОЦЕСІ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ

У статті проведено дослідження ролі діаспоральної дипломатії ірландської діаспори США у врегулюванні північноірландського конфлікту. Актуалізовано, що діаспори, є впливовими акторами на світовій політичній арені і можуть грати суттєву роль у підтриманні мирного процесу на історичній батьківщині. Виходячи з актуальності основна мета даного дослідження полягає у визначенні механізмів залучення ірландської діаспори у мирне врегулювання північноірландського конфлікту. Північноірландський конфлікт ілюструє можливість залучення потенціалу діаспори і механізмів діаспоральної дипломатії, які можуть бути використані діаспорою з метою впливу на миротворчий процес. Показано, що історично складні відносини між Великобританією та Ірландією вплинули на ірландську діаспору США, а також на її діяльність.

Аргументовано, що велика і впливова ірландська діаспора США стала розглядатися ірландськими політиками як ресурс, який можна використовувати для досягнення дипломатичних цілей Ірландії. Складна модель взаємодії між ірландськими націоналістичними політиками, ірландсько-американською діаспорою, критично налаштованими ірландсько-американськими політиками та урядом США демонструє, що участь діаспори може сприяти миру, навіть якщо це суперечить історичним дипломатичним відносинам та кидає їм виклик.

Доведено, що діаспорні організації здатні надавати як фінансову допомогу, так й потужну політичну підтримку. Аргументована позиція політиків Ірландії сприяла зміні підходів та стратегії американської діаспори щодо конфлікту у Північній Ірландії. Нова стратегія створила можливості залучення США у мирний процес у якості посередника, що стало ключовим чинником у трансформації конфлікту. У цьому процесі важливу роль відіграли ірландські діаспорні структури та проірландське лобі США.

Аргументовано, що в умовах глобалізації, трансформації міжнародного порядку та системи міжнародних відносин трансформуються і відносини між ірландськими лідерами, ірландсько-американською діаспорою, ірландсько-американськими політичними елітами та американською дипломатією. Тому, особливого значення набувають транснаціональні мережі захисту інтересів, що пов'язані з ірландською діаспорою, та їх вплив на американську дипломатію. Доведено, що в умовах глобальних трансформацій країнам слід зосередитись на спілкуванні та співпраці між великою кількістю учасників діаспоральної дипломатії. Загальна культура та діяльність міністерств закордонних справ мають бути наповнені довірою, відкритістю та прозорістю. Центральне місце в «новій дипломатії» займає ідея про те, що громадяни відіграють помітнішу роль, ніж раніше, що також поширюється і на діаспори.

Ключові слова: діаспоральна дипломатія, ірландська діаспора США, північноірландський конфлікт, мирний процес, Ірландська республіканська армія (ІРА), США, Північна Ірландія.

Marianna Marusynets. THE ROLE OF US IRISH DIASPORA DIPLOMACY IN THE PEACE PROCESS IN NORTHERN IRELAND

The article examines the role of diaspora diplomacy of the US Irish diaspora in the resolution of the Northern Irish conflict. It has been updated that diasporas are influential actors on the world political stage and can play a significant role in maintaining the peace process in their historical homeland. Based on its relevance, the main goal of this study is to determine the mechanisms for involving the Irish diaspora in the peaceful resolution of the Northern Irish conflict. The Northern Irish conflict illustrates the possibility of attracting the potential of the diaspora and the mechanisms of diaspora diplomacy, which can be used by the diaspora to influence the peace process. It is shown that the historically difficult relations between Great Britain and Ireland have influenced the Irish diaspora in the United States, as well as its activities.

It is argued that the large and influential Irish diaspora in the United States began to be viewed by Irish politicians as a resource that could be used to achieve Ireland's diplomatic goals. The complex pattern of interactions between Irish nationalist politicians, the Irish-American diaspora, critical Irish-American politicians, and the US government demonstrates that diaspora engagement can promote peace even when it contradicts and challenges historical diplomatic relationships.

It has been proven that diaspora organizations are able to provide both financial assistance and strong political support. The reasoned position of Irish politicians contributed to a change in the approaches and strategies of the American diaspora regarding the conflict in Northern Ireland. The new strategy has created opportunities for the United States to be involved in the peace process as a mediator, which has become a key factor in the transformation of the conflict. The Irish Diaspora structures and the US Irish lobby played an important role in this process.

It is argued that under the influence of globalization, the transformation of the international order and the system of international relations, relations between Irish leaders, the Irish-American diaspora, Irish-American political

elites and American diplomacy are being transformed. Therefore, transnational advocacy networks associated with the Irish diaspora and their influence on American diplomacy are of particular importance. It is proved that in the context of global transformations, countries should focus on communication and cooperation between a large number of participants in diaspora diplomacy. The general culture and activities of the Ministries of Foreign Affairs should be filled with trust, openness and transparency. Central place in the "new diplomacy" takes the idea that citizens play a more prominent role than before, which also applies to diasporas.

Key words: diaspora diplomacy, US Irish diaspora, Northern Irish conflict, peace process, Irish Republican Army (IRA), USA, Northern Ireland.

Постановка проблеми. Дослідження ролі діаспори у протистоянні в Північній Ірландії та механізмів її залучення до трансформації конфлікту та активізації мирного процесу є актуальним тому, що діаспори стають впливовими акторами у світовій політиці та механізмом впливу на зовнішню політику держав. Однією з найвпливовіших діаспор у США безсумнівно залишається ірландська діаспора представники якої історично займають високі посади в урядових структурах і впливають на зовнішньополітичний курс Сполучених Штатів.

Історично складні відносини між Великобританією та Ірландією вплинули на ірландську діаспору США і її діяльність. Як правило, діаспора завжди займає більш жорстку позицію, ніж суспільство, що конфліктує. Образи минулого радикалізують ставлення діаспори до конфлікту на батьківщині, а історична пам'ять виступає як мобілізаційний ресурс колективної ідентичності. Однак ірландська діаспора США стала важливим посередником в північноірландському конфлікті і зробила суттєвий внесок у мирний процес в Північній Ірландії.

Діаспорні організації здатні надавати як фінансову допомогу, так й потужну політичну підтримку. Аргументована позиція ірландських політиків сприяла зміні підходів та стратегії американської діаспори щодо конфлікту у Північній Ірландії. Нова стратегія створила можливості залучення США у мирний процес у якості посередника, що стало ключовим чинником у трансформації конфлікту. У цьому процесі важливу роль відіграли ірландські діаспорні структури та проірландське лобі США. Ірландці США активно прагнули взаємодії з прихильниками воєнного ірландського республіканізму з метою переконати останніх прийняти мирний демократичний порядок денний. Інклюзивний підхід відіграв важливу роль на хід мирного процесу у 1990-х рр. Ірландська діаспора США зіграла провідну роль у налагодженні контактів між прихильниками воєнного ірландського республіканізму та адміністрацією 42-го президента США Б. Клінтона. Без цього каналу зв'язку хід мирного процесу у Північній Ірландії був доволі проблематичним.

До 1990-х рр. населення Північної Ірландії негативно сприймало роль діаспори у мирному процесі в Північній Ірландії. Однак коли ірландська діаспора США змінила тактику і вирішила досягати мети ненасильницькими методами, ставлення до діаспори покращилося. Ірландська діаспора США істотно впливає на процеси, що відбуваються на батьківщині і її діяльність подібна за характером з діяльністю миротворчих організацій. Ірландська діаспора США надає суттєву підтримку мирним програмам і у північноірландському конфлікті представники американської ірландської діаспори знайшли механізми взаємодії у обох конфліктуючих громадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії констатується недостатня кількість робіт, що присвячені проблемам та перспективам розвитку діаспоральної дипломатії особливо в контексті дипломатичних зусиль ірландської діаспори США, діяльність і зусилля якої спрямовані на сприяння у вирішенні північноірландського конфлікту. Тому, джерельною основою дослідження став науковий доробок американських, ірландських та європейських дослідників. В контексті даного дослідження необхідно виокремити науковий доробок, що присвячений ролі ірландської діаспори у мирному врегулюванні проблеми між Ірландією та Великобританією. На особливу увагу заслуговують наукові розвідки таких дослідників, як М. Кленсі, П. Діксон, Дж. Дуган, Дж. Дамбел, Дж. Гартнер, Г. Кіоун, Т. Ліонс, Д. Марейн, П. Маклауглін, К. О'Клірі, Б. Уілан.

В цілому, констатуємо, що сьогодні існують окремі дослідження з дипломатії діаспори, проте діаспоральна дипломатія ще не має чіткого визначення і є областю, в якій залишається чимало можливостей для подальших наукових розвідок. В цілому наявні дослідження часто-густо фокусуються на дипломатії діаспори у традиційному розумінні. Основна увага приділяється, головним чином, «високій політиці» та таким темам, як лобіювання урядів інших країн з питань війни та миру, самовизначення та встановлення демократії, компенсацій та фінансових внесків діаспор. У цьому зв'язку слід відзначити роботи таких дослідників, як Дж. Гонзалез,

Дж. Келлі, А. Купер, Ф. Макконел, М. Мерфі, К. Рана, Е. Пауса, Б. Смарт, Р. Такур, Т. Уайт, Ч. Фланган, Д. Ціракіс, Дж. Хейне.

Важливу роль у розвитку та утвердженні діаспори відіграє її політичний вплив, який дозволяє взаємодіяти та вести переговори з національних та міжнародних питань з політичними лідерами країни свого перебування. Це явище отримало назву «діаспоральна дипломатія» або «дипломатія діаспори» (англ. *Diaspora Diplomacy*) [9, с. 163]. Обидва переклади терміну однаково використовуються і у вітчизняній політології використовуються контекстуально.

Під «діаспоральною дипломатією» або «дипломатією діаспори» розуміється колективна діяльність, заснована на підтримці та активності великої кількості емігрантів, що впливають на культуру, економіку та політику країни, що приймає: «за допомогою взаємовигідних відносин, що зближують культури сторін»; у деяких випадках «здатних також впливати на міжнародні відносини не лише між своєю історичною батьківщиною та країною свого перебування» [7, с. 4], але й впливати на відносини з іншими країнами.

В рамках діаспоральної дипломатії діаспора розглядається як дипломатичний агент, з чим не погоджуються деякі дослідники. Наприклад американський дослідник Т. Ліонс вважає, що у цьому контексті краще використовувати таку наукову категорію, як – «діаспоральний лобізм» (англ. *Diaspora Lobbying*). Однак такий підхід може виявитися також суперечливим через те, що деякі держави можуть скористатися силою діаспори у своїх інтересах [9, с. 164].

Як вважає американська дослідниця К. Рана, діаспоральна дипломатія – явище маловивчене і не зовсім зрозуміле, що характеризується недоліком інформації та інтересу з боку наукового співтовариства. Вчені розглядають це поняття виходячи з таких ознак: 1) різноманітні форми організації спільнот емігрантів; 2) їх роль в інших країнах; 3) значення і роль спільноти у відносинах між країною, що приймає, і країною свого походження; 4) економічні, соціальні та культурні ролі наступних поколінь даних спільнот та міцність їх зв'язків з історичною батьківщиною; 5) потенційні ризики, що виникають унаслідок дипломатичної діяльності діаспори [13, с. 19].

Все це дозволяє стверджувати, що діаспоральна дипломатія є не до кінця вивченим явищем. Діаспоральна дипломатія поєднує в собі все різноманіття думок, які ускладнюють визначення її чітких кордонів та центральної

ідеї. Сьогодні діаспоральна дипломатія розглядається у трьох аспектах: 1) як розділ політичної соціології міжнародних відносин; 2) як позначення сукупності зовнішніх політик; 3) як дипломатичну стратегію. Вони різняться між собою і не піддаються порівнянню. Вважається, що така триступенева схема є найбільш цілісною та ефективною [13, с. 20].

Описані вище факти та ідеї спонукають розглядати явище діаспори як окрему категорію в рамках політології міжнародних відносин, що враховує зростання поширення цього явища у світовому масштабі, а також соціологічні, політичні та міжнародні протиріччя, що виникають. Британський дослідник Б. Смарт у цьому контексті вважає, що соціологія досліджує різні трансформації міжнародних відносин, що призводять до «поширення подібних форм, продуктів, ідей, так само як розглядає їх закріплення та адаптацію у різноманітних соціальних контекстах» [14, с. 152]. Однак незрозуміло, якій науці належить право вивчати поведінку діаспор. На даний момент «чаша терезів» схилиється у бік соціології та політології міжнародних відносин. Проте такий висновок не є остаточним через те, що діаспоральна дипломатія повністю не вивчена.

Мета дослідження. Основна мета даного дослідження полягає у визначенні потенціалу можливостей, шляхів та механізмів залучення діаспоральної дипломатії, на прикладі, ірландської діаспори США у врегулюванні північноірландського конфлікту та мирному процесі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ролі діаспори під час активних фаз конфлікту на історичній батьківщині та її внесок у мирне врегулювання на прикладі північноірландського конфлікту становить значний інтерес. Ірландська діаспора США, будучи найчисленнішою і найвпливовішою групою, зіграла одну з ключових ролей у трансформації конфлікту в Північній Ірландії. На прикладі конфлікту в Північній Ірландії можна побачити ефективний механізм залучення діаспори до мирної трансформації конфлікту та використання її потенціалу для включення до процесу врегулювання впливового посередника – США. В умовах глобалізації, трансформації міжнародного порядку та системи міжнародних відносин трансформуються і відносини між ірландськими лідерами, ірландсько-американською діаспорою, ірландсько-американськими політичними елітами та американською дипломатією. Тому, в контексті даного дослідження необхідно особливо наголосити на важливості

транснаціональних мереж захисту інтересів, що пов'язані з ірландською діаспорою, та їх вплив на американську дипломатію.

На початку ХХ ст. Імон де Валера, ірландський революціонер, державний і політичний діяч, президент самопроголошеної Ірландської Республіки, не зміг мобілізувати «ірландську Америку» і переконати 28-го президента США В. Вільсона визнати Ірландську республіку. Не дивлячись на те, що місія не стала успішною, це символізувало розуміння ірландцями того, що діаспора в США може використовуватися для тиску на уряд США і тим самим формувати американську зовнішню політику у своїх інтересах.

Таким чином, ірландці диференціювали діаспору в США від ірландської діаспори в інших країнах на основі зростаючої потужності США у ХХ ст. Віра в те, що ірландсько-американська діаспора могла бути використана для трансформації зовнішньої політики США на користь Ірландії обумовило залучення видатних американців ірландського походження та ірландської діаспори в США для активізації мирного процесу в Північній Ірландії.

До кінця ХХ ст. американці ірландського походження стали ефективними зовнішньополітичними діячами у Конгресі США, переорієнтувавши американську дипломатію на Північну Ірландію. Ірландські політичні еліти використовували як діаспору, так і свої елітні зв'язки, щоб перетворити американську політику поваги до свого союзника з холодної війни на активну дипломатію, яка виступає посередником і сприяє миру. Політичні сили, включаючи юніоністів, представників Юніоністської партії Ольстера (англ. Ulster Unionist Party) у Північній Ірландії, що виступає за збереження Ольстера у складі Великобританії, визнали та спробували мобілізувати велику ірландську діаспору в США для реалізації своєї політичної програми [16].

Вчені дедалі частіше називають діаспори впливовими та важливими учасниками світової політики, що є елементами транснаціональних мереж захисту інтересів. Ірландська діаспора є прикладом такого зв'язку ірландської діаспори в США з офіційною дипломатією між урядами Ірландії та США. Хоча ірландська діаспора справді глобальна, ірландці у Великій Британії, Австралії, Канаді, Латинській Америці та інших країнах не мали великого впливу на мирний процес у Північній Ірландії. Таким чином, саме ірландська діаспора в США сприяла мирному процесу в Північній Ірландії. Представники ірландської діаспори в Конгресі

США були найважливішими посередниками між ірландськими націоналістичними політиками та ірландською діаспорою в США, які зрештою сприяли змінам політики США та політиці поваги до Великобританії [16].

Велика і впливова ірландська діаспора США стала розглядатися ірландськими політиками як ресурс, який можна використовувати для досягнення дипломатичних цілей Ірландії. Ще до вищезазначеного візиту І. де Валери в США ірландці, які прагнули незалежності, бачили важливих союзників саме у США. Розширений візит І. де Валери до США під час англо-ірландської війни у 1919 р. ґрунтувався на його переконанні, що його поїздка до США мобілізує ірландсько-американську діаспору, щоб переконати президента В. Вільсона визнати Ірландію незалежною державою [8].

Будучи демократом, 28-й президент США В. Вільсон залежав від ірландсько-американського голосування у великих містах, і таким чином він піддавався тиску цього важливого електорату [10, с. 187]. Зрештою, візит І. де Валери не увінчався успіхом у плані дипломатичного визнання ірландської держави через те, що після Першої світової війни США були дуже тісно пов'язані з Великобританією. Незважаючи на те, що зусилля І. де Валери не отримали визнання, його намагання підкреслюють думку ірландських політичних діячів відносно того, що ірландська діаспора в США може бути корисною у просуванні їхньої політичної мети.

Дипломатичні відносини між США та Ірландією стали теплими після того, як було створено Ірландську вільну державу з її формальним дипломатичним визнанням у 1924 р. [15]. Тісні відносини між США і Великобританією означали те, що США не виступатимуть проти Великобританії і не будуть використовуватися проти неї під час економічної війни, яка відбулася між Великобританією та Ірландією у 1930-і рр. З наближенням Другої світової війни політика ірландського уряду нейтралітету мала тенденцію до загострення ірландсько-американські відносини. Хоча ірландська політика була явно заснована на прагненні утвердити свою незалежність від Великобританії, багато хто в США хотів би, щоб ірландці приєдналися до союзної держави Великобританії [3].

Популярність нейтралітету в Ірландії під час Другої світової війни (в Ірландії Надзвичайний стан) означали те, що післявоєнні уряди Ірландії продовжили цю політику, а не приєдналися до США в Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Хоча ірланд-

сько-американські відносини залишалися теплими у 1950–1960-ті рр., периферійна роль Ірландії у холодній війні як нейтральної країни означало те, що США не достатньо приділяли їй уваги у своїй дипломатії. Коли наприкінці 1960-х рр. у Північній Ірландії почалися заворушення, світ звернув на це увагу, включаючи США. Не дивлячись на те, що США не прагнули зіпсувати відносини зі своїм найближчим союзником з холодної війни – Великобританією, урядовці та члени ірландсько-американської спільноти стали дедалі більше стурбовані насильством у Північній Ірландії. На той час, під час президентства 39-го президента США Дж. Картера, ірландські чиновники ставали все більш наполегливими у своїх проханнях до уряду США зайняти публічну позицію щодо насильства в Північній Ірландії. Згодом ірландські урядовці чинили тиск на адміністрацію 40-го президента США Р. Рейгана, щоб змусити президента використати його особистий вплив на прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер, щоб переконати британців підписати «англо-ірландську угоду» [16].

Хоча ірландсько-американська діаспора не чинила особливого тиску під час президентства 41-го президента США Дж. Буша старшого, з приходом наступної адміністрації 42-го президента США Б. Клінтона все швидко змінилося. Закінчення холодної війни означало те, що США потрібно було менше підкорятися британському уряду і це дозволило США стати більш ефективним посередником у мирних переговорах [4].

З меншою кількістю міжнародних обмежень політика уряду США все більше перебувала під впливом внутрішніх чинників, що дозволило національним ірландсько-американським групам посилити свій вплив та залучити британський уряд до участі у мирному процесі в Північній Ірландії. Ірландський уряд під керівництвом А. Рейнольдса скористався цією можливістю. На початку 1990-х рр., щоб чинити тиск на президента Б. Клінтона та американський уряд, щоб вони брали активнішу участь у мирному процесі [12].

Уряд Ірландії чинив істотний тиск на уряд США, щоб він видав візу лідеру ірландських республіканців Дж. Адамсу, сподіваючись, що це легітимізує республіканців на землі Північної Ірландії і спонукає їх до припинення вогню і переговорів [1]. Це рішення отримало широку підтримку серед американців ірландського походження, оскільки воно було схвалено як громадянами в США, хто продовжував підтримувати та ідентифікувати себе

з ірландською республіканською справою, а також з тими, хто став більш поміркованим та шукав засобів сприяння миру в Північній Ірландії.

Уряд США за президента Б. Клінтона продовжував грати важливу, хоч і підтримуючу роль, призначивши Дж. Мітчелла головою комісії, яка мала визначити параметри участі воєнізованих формувань у переговорах, кульмінацією яких стало підписання Угоди Страсної п'ятниці. Ірландський уряд продовжував використовувати Сполучені Штати як ефективну третю сторону в процесі реалізації Угоди Страсної п'ятниці [17]. Нескінченний оптимізм, позитивна рішучість і здатність Б. Клінтона співпереживати та ставитися до численних та різноманітних сторін конфлікту, а не просто ставати на бік націоналістів та республіканців, зробили його важливою дійовою особою у мирному процесі [5].

Необхідно зазначити, що Б. Клінтон, який, до речі, також має ірландські коріння, надав проблемі Північної Ірландії пріоритетну роль у зовнішній політиці США, брав особисту участь у багатосторонніх переговорах, що призвели у квітні 1998 р. до укладання Белфастської угоди, також відомої як «Угода Страсної п'ятниці» (Good Friday Agreement) [6]. Тим самим Б. Клінтон виконав свою передвиборчу обіцянку, дану ірландській діаспорі у квітні 1992 р. у Нью-Йорку під час праймеріз.

У цьому контексті слід стисло висвітлити основні моменти Угоди Страсної п'ятниці – угода про політичне врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, яка передбачала створення автономних органів влади. В угоді було запропоновано низку інших заходів щодо політичних та конституційних аспектів північноірландського конфлікту. В цілому, угода передбачала: «Обрання Північноірландської Асамблеї, яка має законодавчі повноваження; Формування Виконавчого комітету у складі 12 міністрів обох головних конфесій на виконання функцій уряду Північної Ірландії; створення міністерства міжірландської ради в рамках співробітництва між Північною Ірландією та Ірландською Республікою; створення міжурядової Ради Британських островів, що включає представників Великобританії, Ірландії, Ольстера, Шотландії та Уельсу; Внесення поправок до Конституції Республіки Ірландія щодо територіальних претензій на Північну Ірландію; Роззброєння воєнізованих угруповань Північної Ірландії протягом найближчих двох років після проведення референдуму, за яким має бути виконання обіцянки про звільнення північноірландських

ув'язнених з в'язниць; Реформа ольстерської поліції, відповідно до плану Паттена» [6].

План реформи передбачав рівну кількість протестантів і католиків, які служать у поліції, створення комісії для контролю за дотриманням прав людини, а також виключення з офіційної назви поліції слова «Королівська», що мало значне символічне забарвлення, що наголошує на дореволюційному статусі Північної Ірландії [6]. Проте, незважаючи на ґрунтовний і досить добре розроблений план, він був схвалений лише Північноірландським парламентом, а основні політичні партії висловили певне невдоволення за різними пунктами.

Американський дослідник П. Діксон зображує роль США та Б. Клінтона як навмисно перебільшену, щоб вплинути на республіканців та змусити їх відмовитися від збройної боротьби [2]. У цьому контексті американська дослідниця М. Кленсі заявила, що «Хореографія мирного процесу означала, що за президентства Дж. Буша молодшого уряд США відігравав роль поганого поліцейського, який заохочує виведення ІРА з експлуатації, тоді як британський та ірландський уряд грали роль доброго поліцейського, більш м'яко підтримуючи виведення ІРА з експлуатації» [1]. Хоча 43-й президент США Дж. Буш молодший був набагато менш залучений до мирного процесу в Північній Ірландії, ніж Б. Клінтон, його посланцям Р. Хаасу та М. Райсу була надана велика автономія у розробці політики та прагненні до зміцнення миру, і вони відігравали важливу роль другорядних гравців у процесі досягнення миру для виконання Угоди Страсної п'ятниці.

Протягом усього мирного процесу між різними групами Північної Ірландії та США, ірландським урядом та урядом США існували складні відносини. В цьому контексті діаспоральна дипломатія дає можливість зрозуміти складну взаємодію, яка існувала між різними сторонами конфлікту в Північній Ірландії, і те, як уряд США вплинув на врегулювання конфлікту. Уряд США міг бути набагато менш схильним до дипломатичної участі в Північній Ірландії, якби не передбачувані вигоди від умиротворення ірландсько-американських виборців та їх обраних представників. Ця важлива група в американській політиці – ірландська діаспора в США, яка до кінця ХІХ та початку ХХ ст. створила важливу міську базу підтримки, досягла свого апогею впливу в американській національній політиці після обрання президента Дж. Кеннеді [16].

Після обрання Дж. Кеннеді 35-м президентом США чимало американських політиків

ірландського походження досягли найвищого ешелону влади в політичній системі США. Особливе значення для мирного процесу, що розгортався у 1990-х рр., вплинув брат убитого президента Дж. Кеннеді сенатор Едвард Кеннеді. До 1990-х рр. сенатор Е. Кеннеді став одним із найдосвідченіших законодавців кінця ХХ ст. Ірландський уряд та ірландські націоналісти, особливо Дж. Хьюм, змогли ефективно переконати Е. Кеннеді та інших важливих ірландсько-американських політичних лідерів у тому, що США необхідно було відігравати більш значну дипломатичну роль у Північній Ірландії [11]. Згодом вони ефективно лобювали інтереси ірландської діаспори в США з метою підвищення дипломатичної ролі США у Північній Ірландії, часто чинячи при цьому тиск на свого давнього союзника – британський уряд.

Відтак, тип втручання у процеси на батьківщині, що здійснюється діаспорами, частогусто зіставляється з характером діяльності миротворчих організацій. Діаспорні структури можуть демонструвати позитивний потенціал. Позитивна роль діаспори найчастіше ігнорується тими, хто бачить в ній деструктивний початок. Ірландська діаспора США активно прагнула взаємодії з прихильниками войовничого ірландського республіканізму, намагаючись переконати останніх прийняти мирну демократичну програму. Цього вдалося досягти шляхом прямого політичного діалогу з «Шинн Фейн» та створення каналу комунікації між ірландськими республіканцями та адміністрацією Б. Клінтона, що відіграло позитивну роль у врегулюванні конфлікту та мирному процесі у 1990-х рр.

Висновки. В умовах глобальних трансформацій країнам слід зосередитись на спілкуванні та співпраці між великою кількістю учасників діаспоральної дипломатії. Загальна культура та діяльність міністерств закордонних справ мають бути наповнені довірою, відкритістю та прозорістю. Центральне місце в «новій дипломатії» займає ідея про те, що громадяни та діаспори відіграють помітнішу роль, ніж раніше.

Ірландська діаспора в США, організована у численні транснаціональні мережі захисту інтересів, та ірландсько-американські політичні лідери, які впливають на зовнішню політику Конгресу стали важливими гравцями у встановленні миру в Північній Ірландії. Наприкінці ХХ ст. ірландські націоналістичні політики звернулися за допомогою до уряду США у врегулюванні конфлікту, визнаючи фундаментальні відмінності між профспілковими активістами та націоналістами у

Північній Ірландії. Оскільки Великобританія історично підтримувала профспілкових активістів, вона могла ефективно виступити посередником у конфлікті. З націоналістичної та республіканської точки зору це вимагало від США кинути виклик британській політиці щодо Північної Ірландії, надавши візу Дж. Адамсу, якого британці та свого часу США, класифікували як терориста.

У той час, коли між урядами Великобританії та США були напружені дипломатичні обміни, видача візи допомогла ірландським республіканцям на чолі з Дж. Адамсом і сприяла припиненню вогню ІРА, заклавши основу для відкритих, прямих переговорів між «Шинн Фейн» і британським урядом. Дипломатичні зусилля США допомогли місцевим сторонам, а також британському та ірландському урядам досягти врегулювання – Угоди Страсної п'ятниці. Уряд США продовжував підтримувати мирний процес у Північній Ірландії, допомагаючи в реалізації цієї Угоди. Складна модель взаємодії між ірландськими націоналістичними політиками, ірландсько-американською діаспорою, критично налаштованими ірландсько-американськими політиками та урядом США демонструє, що

участь діаспори може сприяти миру, навіть якщо це суперечить історичним дипломатичним відносинам та кидає їм виклик.

Отже, залучення адміністрації США у північноірландське врегулювання у якості посередника виявилось ключовим моментом у трансформації конфлікту. У цьому процесі важливу роль відіграли ірландські діаспорні структури та проірландське лобі США. До 1994 р. республіканці та юніоністи оголосили про припинення вогню. На той час сторони зазнали значних втрат і британська армія дійшла висновку про те, що їй не вдасться розгромити збройні групи. Розуміння того, що силовими методами досягти об'єднання Ірландії неможливо, прийшло до ІРА трохи раніше. Конфліктуючі сторони разом опинилися в безвиході і стали готові для ведення переговорів. Коли з'ясувалося, що через позицію юніоністів неможливо знайти рішення всередині Північної Ірландії, було вирішено залучити до переговорного процесу зовнішніх гравців, зокрема Великобританію та ЄС. Однак найважливішим учасником мирного процесу стали США на вирішення яких впливали політичні лідери ірландського походження та ірландська діаспора США.

Література:

1. Clancy M-A. C. The Lessons of Third-Party Intervention? The Curious Case of the United States in Northern Ireland / in T.J. White (ed.), *Lessons from the Northern Ireland Peace Process*, Madison: University of Wisconsin Press. 2013. P. 173–197.
2. Dixon P. «Rosy Catholics» and «Dour Prods»: President Clinton and the Northern Ireland Peace Process. *International Politics*. 2010. Vol. 47 (2). P. 210–228.
3. Duggan J. P. *Neutral Ireland and the Third Reich*. Dublin: Gill and Macmillan, 1985.
4. Dumbrell J. Personal Diplomacy: Relations between Prime Ministers and Presidents / in A. P. Dobson, Steve Marsh (eds), *Anglo-American Relations: Contemporary Perspectives*, London: Routledge. 2013. P. 82–104.
5. Gartner J. D. *In Search of Bill Clinton: A Psychological Biography*. New York: St. Martin's. 2008.
6. Good Friday Agreement. Agreement reached in the multi-party negotiations. 10 April 1998. Belfast. URL: <https://cain.ulster.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>.
7. Gonzalez J. *Diaspora Diplomacy: Philippine Migration and its Soft Power Influences*, USA: Mill City Press, 2012. 278 p.
8. Keown G. *First of Small Nations: The Beginnings of Irish Foreign Policy in the Interwar Years, 1919–1932*. Oxford: UP.
9. Lyons T. *Diaspora Lobbying and Ethiopian Politics, Diaspora Lobbies and the US Government: Convergence and Divergence in Making Foreign Policy* / ed. Dewing J., Segura R. NYU Press, 2014.
10. Marnane D. *The Third Brigade: A History of the Volunteers/IRA in South Tipperary, 1913–1921*. Tipperary: Tipperary County Council.
11. McLoughlin P. J. Assessing the Importance of Ideas and Agency in the Northern Ireland Peace Process / in T.J. White (ed.), *Theories of International Relations and Northern Ireland*, Manchester, Manchester UP. 2017. P. 74–92.
12. O'Cleary C. *The Greening of the White House: The Inside Story of How America Tried to Bring Peace to Ireland*, Dublin: Gill and Macmillan, 1996.
13. Rana K. S. *21st Century Diplomacy: A practitioners's*. Continuum, USA, 2011. 392 p.
14. Smart B. *Sociology, Globalisation and Postmodernity: Comments on the Sociology for one world* thesis. *International Sociology*. 1994. Vol. 9, No. 2. P. 149–159.
15. Whelan B. *United States Foreign Policy and Ireland: From Empire to Independence, 2006. 1913–1929*. Dublin: Four Courts Press.

16. White T., Pausa E. When did the Irish-American Diaspora Make a Difference? Influencing US Diplomacy towards Northern Ireland. *Studi irlandesi. A Journal of Irish Studies*, 2019. Vol 9 (9). P. 329–346. URL: <https://doi.org/10.13128/SIJIS-2239-3978-25520>.

17. White T. J., Murphy M. C. Soft Power, Third Parties, and Promoting Peace: The Role of State and Regional Actors. *Presented at the Annual Meeting of the International Studies Association*. February 20, 2015. New Orleans, Louisiana.

УДК 32.019.5

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-9](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-9)

Єгор МІНЕНКО

аспірант навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, y.minenko@smdsu.org.ua
ORCID: 0000-0001-7169-3252

Артур БОРСУК

студент-магістр філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, borsuk1312@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4092-1720

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ КРАЇН ЄВРОПИ

Ця стаття детально розглядає вплив інформаційних кампаній на інформаційний суверенітет держав сучасної Європи. Проаналізовано функції медіа у якості агентів інформаційної безпеки в умовах розгортання інформаційного суспільства, військових конфліктів, бойових дій та інформаційних війн. У дослідженні розглядається роль пропаганди та інформаційних війн у сучасних міжнародних конфліктах як значущих чинників, що впливають на безпеку держав та міжнародну стабільність. В контексті стрімкого розвитку технологій та зростаючого доступу до інформації через соціальні мережі, стає очевидним, що пропаганда перетворилася на потужний інструмент впливу на суспільні переконання і формування громадської думки.

Одним із ключових аспектів, що вимагає уваги, є вплив пропаганди на політичні процеси в суспільстві. Інформаційні кампанії мають потенціал керувати увагою громадськості до специфічних проблематик або подій, значно впливаючи на формування громадської думки та ставлення до політичних фігур чи партій. Такий вплив часто реалізується через маніпулятивні підходи до подачі інформації та використання емоційних аргументів, які спрямовані на зміну чи підкріплення політичних переконань громадян.

Інший важливий аспект полягає у впливі пропаганди на міжнаціональні відносини. Пропаганда може відігравати роль у підтримці або ескалації напруги між державами, викликаючи конфліктні ситуації та загрози міжнародній безпеці. Це стає особливо ризикованим у контексті регіональних конфліктів та потенційної дестабілізації міжнародних відносин. З появою інтернету та соціальних мереж пропаганда набула здатності до швидкого та широкомасштабного розповсюдження, що сприяє масовій дезінформації та фальсифікації новин. Така інформація може істотно змінювати сприйняття суспільства стосовно реальних подій і фактів, спотворюючи об'єктивне розуміння ситуацій.

Оцінка ролі інформаційної війни у сучасних конфліктах є надзвичайно важливим завданням, адже детальне розуміння механізмів і наслідків таких війн є ключовим для розроблення ефективних стратегій забезпечення національної та міжнародної безпеки. Такий аналітичний підхід дозволяє ідентифікувати і протидіяти потенційним загрозам, забезпечуючи стабільність на різних рівнях. У рамках даного дослідження основна увага приділяється дезінформації як одному з аспектів інформаційних війн, тоді як інші елементи гібридного ведення війни не розглядаються. Це обмеження зумовлене вибором фокусу дослідження, яке прагне глибше зрозуміти специфіку впливу дезінформації на сучасні конфлікти.

Ключові слова: інформаційна безпека, медіа, стабільність, пропаганда, інформаційна політика, психологічна війна, національна безпека, геополітика.

Yehor Minenko, Artur Borsuk. THE IMPACT OF RUSSIAN PROPAGANDA ON THE INFORMATION SOVEREIGNTY OF EUROPEAN COUNTRIES

This article examines in detail the impact of information campaigns on the information sovereignty of the states of modern Europe. It analyzes the functions of the media as agents of information security in the context of the information society, military conflicts, hostilities and information wars. The study examines the role of propaganda and information wars in modern international conflicts as significant factors affecting state security and international stability. In the context of rapid technological development and growing access to information through social media, it is clear that propaganda has become a powerful tool for influencing public beliefs and shaping public opinion.

One of the key aspects that requires attention is the impact of propaganda on political processes in society. Information campaigns have the potential to control public attention to specific issues or events, significantly influencing the formation of public opinion and attitudes towards political figures or parties. This influence is often realized through manipulative approaches to the presentation of information and the use of emotional arguments aimed at changing or reinforcing the political beliefs of citizens.

Another important aspect is the impact of propaganda on interethnic relations. Propaganda can play a role in maintaining or escalating tensions between states, causing conflict situations and threats to international security. This becomes especially risky in the context of regional conflicts and potential destabilization of international relations. With the advent of the Internet and social media, propaganda has gained the ability to spread quickly and on a large scale, which contributes to massive disinformation and falsification of news. Such information

can significantly change the public perception of real events and facts, distorting an objective understanding of situations.

Assessing the role of information warfare in modern conflicts is an extremely important task, as a detailed understanding of the mechanisms and consequences of such wars is key to developing effective strategies to ensure national and international security. This analytical approach allows identifying and counteracting potential threats, ensuring stability at various levels. This study focuses on disinformation as one of the aspects of information warfare, while other elements of hybrid warfare are not considered. This limitation is due to the choice of the focus of the study, which seeks to better understand the specifics of the impact of disinformation on modern conflicts.

Key words: *information security, media, stability, propaganda, information policy, psychological warfare, national security, geopolitics.*

Постановка проблеми. У сучасному світі дезінформація стала важливим інструментом інформаційної конкуренції в політичній, економічній та культурній сферах. Роль медіа у забезпеченні інформаційної безпеки має велике значення, особливо в контексті боротьби з російською пропагандою та дезінформацією. В умовах таких загроз, як інформаційна війна та кібератаки, забезпечення інформаційної безпеки стає важливим елементом національної оборони.

Пропаганда не лише поширює інформацію, а й активно впливає на формування громадської думки. Розуміння процесів, що відбуваються в медіасфері, є ключовим для розробки ефективної стратегії інформаційної безпеки.

Особливо в контексті пропагандистських кампаній важливо також запроваджувати журналістське самоврядування, щоб підтримувати високі журналістські та етичні стандарти в медіа.

Пропаганда та дезінформація, особливо ті, що просуваються державою, становлять серйозну загрозу національній та міжнародній безпеці. Наприклад, Російська Федерація використовує медіа як потужний інструмент впливу для формування світогляду, маніпулювання громадською думкою та введення в оману іноземної аудиторії. Це становить загрозу не лише для окремих держав, а й для міжнародної стабільності та безпеки.

Належне вивчення цих питань допоможе захистити державні та приватні інформаційні ресурси від загроз і забезпечити стійкість державної системи в цілому. Україні необхідно розробити та впровадити національну інформаційну політику, спрямовану на захист національних ресурсів та системне вдосконалення управління інформаційними ресурсами.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в комплексному аналізі ролі пропаганди як ключового суб'єкта інформаційної безпеки в контексті розвитку інформаційного суспільства, воєнного стану, збройної агресії та інформаційної війни.

Завдання статті полягає у розгляді впливу пропаганди на безпеку в сучасній Європі у

контексті нарощування агресивної імперіалістичної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці з різних галузей знань внесли свій вклад у дослідження впливу пропаганди на безпеку в сучасній Європі. Зокрема варто зазначити дослідження таких українських дослідників: Горбуліна В., Ситника Г., Міненка Є., Фатхутдінова В., Кузьмука О., Захаренка К., Любчик В., Карпчука Н., Марутян Р., Бебика В., Юсківа Б., а також Магди Є.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання Російською Федерацією гібридних тактик для анексії Криму та дестабілізації України радикально змінило наше розуміння світової безпеки. Ця стратегія спирається на географічну близькість та економічні зв'язки з сусідніми країнами, використовуючи Інтернет та соціальні мережі для поширення дезінформації та пропаганди.

Кібератаки, фейкові новини та пропагандистські заходи застосовуються для досягнення геополітичних цілей, особливо активізуючись під час пандемії COVID-19. У сучасному світі важливо адаптувати оборонні та цивільні можливості до нових викликів, таких як технологічний розвиток, зміна клімату, пандемії та масова міграція.

Створення стратегічної комунікації, яка інформує та орієнтує громадян, є критично важливою у протидії цим загрозам. Стаття обговорює використання дезінформації та пропаганди Російською Федерацією проти України, підкреслюючи необхідність інформаційної стійкості як засобу протидії таким діям. Розуміння механізмів та наслідків дії медіа стає важливим для національної та міжнародної безпеки.

Сучасний інформаційний простір вимагає критичного оцінювання інформації, розуміння ролі медіа у формуванні соціальних нарративів та здатності протистояти маніпуляціям.

Це також вимагає розвитку ефективних стратегій інформаційної безпеки, які включають не лише правові та технічні заходи, але й освітні програми для підвищення медіаграмотності та соціально-психологічного захисту суспільства загалом [3].

У сучасній Європі, роль пропаганди в контексті безпеки визначається різними аспектами, включаючи вплив на громадянське суспільство, політичну ситуацію та міжнародні відносини. Пропаганда, як інструмент впливу, має значний потенціал у формуванні громадянського світогляду, управління іміджем держави, а також у формуванні взаємин між країнами.

Один з ключових аспектів ролі пропаганди в безпеці Європи - це створення образу ворога або загрози. За допомогою соціальних мереж, медіа та інших інформаційних каналів, держави та окремі групи можуть впливати на уявлення громадськості щодо потенційних загроз та ворогів.

Це може призводити до маніпуляції масовою свідомістю та створення атмосфери страху, що впливає на рішення урядів та громадян [1].

Крім того, пропаганда використовується для підтримки внутрішньої стабільності та легітимності влади, зокрема за допомогою інформаційних кампаній, режими можуть намагатися утверджувати свою правомірність та впливати на публічну думку.

З іншого боку, пропаганда може мати негативний вплив на міжнародні відносини, зокрема штучне збільшення конфліктів або розпалювання міжетнічних чи релігійних суперечностей через медіа може призвести до загострення міжнародної ситуації та зростання напруги між країнами.

Пропагандистські дії можуть сприяти дезінформації, що ускладнює процеси міжнародного співробітництва та дипломатичного вирішення конфліктів.

Проте, на сьогоднішній день у європейській політиці зростає увага до прозорості та достовірності інформації. Розвиток цифрових технологій, активність громадян та розширення медіа-простору сприяють боротьбі з маніпуляціями та дезінформацією.

Також збільшується увага до міжнародного співробітництва в сфері кібербезпеки та інформаційної безпеки з метою запобігання небажаним впливам пропаганди на безпеку країн [6].

Роль пропаганди в забезпеченні безпеки в сучасній Європі є досить складною і має багато аспектів. Ця роль може мати як позитивні, так і негативні впливи на суспільство, політичну обстановку та міжнародні відносини. Тому важливо знаходити баланс між інформаційною свободою та захистом від маніпуляцій та дезінформації.

Пропаганда впливає на безпеку країн Європи на різних рівнях, від внутрішніх про-

цесів в суспільстві до міжнародних стосунків. Сучасні приклади показують, що пропагандистські дії можуть стати серйозною загрозою для стабільності та безпеки країн у цьому регіоні.

Один з актуальних прикладів - це вплив російської пропаганди на ситуацію в Україні. Через поширення дезінформації та маніпуляції інформацією, Росія намагається впливати на громадську думку в Україні та міжнародну спільноту, зокрема, створюючи образ «внутрішнього ворога» і підкреслюючи конфліктні аспекти політичного та соціокультурного життя.

Це призводить до загострення ситуації на сході України та порушує міжнародний мир і стабільність у регіоні. Подібно до інших країн, російське керівництво вважає інформацію важливим аспектом міжнародних відносин і геополітичних змагань. Вони розглядають ідеї та переконання як важливі аспекти глобальної політики.

Хоча наслідки дезінформації можуть бути іноді перебільшеними, важливо серйозно ставитися до міжнародного маніпулювання інформацією та шукати способи протидії. Ефективність дезінформації повинна оцінюватися не лише за досягненням своїх цілей, а й за впливом на країну, яка її використовує.

Вплив російської пропаганди на безпеку країн Європи став однією з ключових проблем в останні роки. Вона спрямована на вплив на громадську думку, формування негативних уявлень про західні цінності, сприяє напруженості в міжнародних відносинах та дестабілізації політичної ситуації, що створює загрозу безпеці країн Європи.

Пропаганда впливає на внутрішню політичну ситуацію країн Європи через розповсюдження фейкових новин, маніпуляцію інформацією та створення образу «ворога», що може призвести до дестабілізації системи, конфліктів та загрози демократії.

Також важливий вплив пропаганди на міжнародні відносини, де дезінформація сприяє напруженню відносин між країнами, зокрема з Росією.

Створення негативного ставлення до західних союзників та дестабілізація політичних процесів в країнах Європи може призвести до конфліктів.

Щоб протистояти впливу російської пропаганди на безпеку країн Європи, необхідно розвивати стратегії протидії дезінформації, залучати населення до підвищення інформаційної грамотності, розвивати критичне мислення та підтримувати незалежні медіа.

Також важливо зміцнювати кібербезпеку для захисту від маніпулятивних дій [3].

Росія використовує дезінформацію в ЄС з метою дестабілізації політичної ситуації для досягнення своїх геополітичних та стратегічних цілей.

Пропагандистські заходи, що реалізуються через різні засоби масової інформації та соціальні мережі, спрямовані на маніпуляцію громадською думкою, створення негативного іміджу західних країн та демократичних інститутів, а також на підтримку проросійських сил та політичних рухів у країнах Європи.

Другим аспектом є підтримка проросійських сил та політичних рухів у країнах Європи за допомогою пропагандистських інструментів. Ці дії спрямовані на зміну політичної арени, створення внутрішніх конфліктів та неврожаю довіри до демократичних інститутів у країнах, де діють ці проросійські сили.

Крім того, російська пропаганда використовується для підтримки різних антизахідних рухів та авторитарних режимів.

Багато дослідників наголошують на відмінностях між пропагандою радянських часів та сучасною дезінформацією. Сьогоднішню зовнішню інформаційну стратегію Росії переважно розглядають як негативну.

Сучасна стратегія інформаційного впливу Росії значною мірою спрямована не стільки на пряму пропаганду своїх ідеологій, як це було характерно для радянської епохи, скільки на створення плутанини та послаблення західних суспільств через поширення упередженої чи недостовірної інформації. Такий підхід викликає часткове розмежування в оцінках його ефективності, оскільки зосереджується не лише на розповсюдженні «чорного ПР», а й на більш тонких формах маніпуляцій із загальною інформаційною картинкою.

За останні декілька десятиліть Росія також розширила використання «м'якої сили» за межами своїх кордонів, що є новим явищем у її зовнішньополітичній практиці. Це проявляється у втручанні у виборчі процеси західних країн та співпраці з місцевими політичними силами, які висловлюють симпатії до російського лідерства та ідеологій. Такий підхід знаходить відгук у частини західних політичних діячів, які вважають за можливе співпрацю з Росією, вбачаючи в ній консервативну альтернативу ліберальним тенденціям своїх суспільств.

Сприйняття Росії в контексті її зовнішніх інформаційних та політичних ініціатив часто відображає більше про наші власні суспіль-

ства, ніж про саму Росію. Вона виступає у ролі контрастного образу Заходу, відображаючи історичну тенденцію бачити у Росії антагоніста, проти якого формуються власні ідентичності та політичні позиції.

Це ще більше ускладнює чітке розмежування між дезінформацією та іншими формами маніпуляцій, з одного боку, і зв'язками з громадськістю, публічною дипломатією і навіть політичною спорідненістю, з іншого.

Путін розгорнув суміш націоналістичного, консервативного, антиглобалістського, антиліберального та антизахідного дискурсу, який, хоч і здається несумісним із його раніше декларованою прагматичністю та позаідеологічністю, демонструє ефективність, особливо в середовищі власних громадян та серед деяких груп населення Європи та інших регіонів. Цей перехід до ідеологічно забарвленої риторики, схоже, знаходить відгук у цільових аудиторіях, підсилюючи внутрішню та міжнародну підтримку.

На політичній арені Європейського Союзу різні групи виявляють підтримку деяких із цінностей, які активно пропагує Росія. Вони, хоч і не завжди становлять основну частину політичного ландшафту, здатні впливати на політичні процеси. Серед прихильників Росії є «Російські розумільники» у Німеччині, які представляють політичні партії та є прихильниками співпраці з Росією, навіть не поділяючи повністю її ідеологічні позиції. Ця підтримка важлива для розуміння загальноєвропейських тенденцій у відносинах з Росією та їх можливого впливу на регіональну безпеку.

Політичні «друзі» Росії в Європі, такі як Національний фронт у Франції, Австрійська партія свободи, «Фідес» Орбана, та «Лега» Сальвіні, є прикладами політичних сил, які використовують свої взаємозв'язки з Росією для досягнення власних цілей. Їх популярність у деяких колах є свідченням підтримки значної частини електорату, хоча вони ще не становлять прямої загрози для домінуючих політичних потоків в Європі. Однак потенціал їх впливу на майбутні політичні перетворення в регіоні не слід недооцінювати.

Російська пропаганда в Європі націлена на розповсюдження дезінформації, маніпулювання громадською думкою та підтримку проросійських сил для досягнення геополітичних цілей, створюючи серйозні загрози для національної безпеки європейських держав. Це веде до дестабілізації політичної ситуації, збільшення конфліктів та погіршення внутрішньої стабільності, що вимагає активного використання засобів кібербезпеки, розвитку

критичного мислення громадян і зміцнення демократичних інститутів для ефективного протистояння цим викликам.

Також варто зазначити вплив пропаганди на міжнародні відносини та співпрацю між країнами Європи [9].

Дезінформація стала необхідною частиною сучасного інформаційного простору, де технології відіграють ключову роль. Однак обмеження лише технічними рішеннями є наївним, оскільки дезінформація - це складне політичне питання. У цьому есе розглянемо роль технологій та політики у боротьбі з дезінформацією та пояснимо, чому необхідно звертати увагу на глибокі соціальні та політичні аспекти цього явища. Технології відіграють важливу роль у поширенні та виявленні дезінформації, особливо через соціальні мережі та медіа-платформи. Тому важливо розробляти технічні інструменти для виявлення та фільтрації дезінформації.

В кінці кінців, важливо зрозуміти, що технології, хоч і залишаються ключовим інструментом, не є панацеєю в боротьбі з дезінформацією. Ефективне протистояння цьому явищу вимагає поєднання технічних інновацій з політичними заходами. Лише такий інтегрований підхід може допомогти зменшити вплив дезінформації і підвищити рівень інформаційної безпеки у суспільстві.

Висновки. Дослідження розкрило, як сучасні інформаційні кампанії, особливо російські, використовують медіа як інстру-

менти для досягнення геополітичних цілей, часто за допомогою дезінформації та маніпуляції громадською думкою. Аналіз засвідчив значний вплив таких кампаній на стабільність та безпеку держав.

Автори детально розглянули роль медіа у формуванні інформаційного простору, зокрема їх відповідальність за достовірність інформації та наслідки поширення неправдивих даних. Стаття підкреслює, що в умовах інформаційного суспільства та швидкого розвитку технологій, медіа не просто передають інформацію, але й формують громадську думку, що робить їх центральними фігурами в інформаційних війнах.

Також важливим аспектом дослідження є розуміння наслідків міжнаціональних відносин під впливом пропаганди, що може підтримувати або ескалувати міждержавні напруження. Автори аналізують, як пропаганда може викликати конфліктні ситуації, що загрожують міжнародній безпеці, та підкреслюють необхідність стратегій протидії дезінформації.

Стаття звертає увагу на необхідність комплексного підходу до забезпечення інформаційної безпеки, включаючи правові, технічні та освітні заходи для зміцнення національної та міжнародної безпеки. Обґрунтовано подальші напрями досліджень у сфері медіавпливу та кібербезпеки, з особливим фокусом на розвиток медіа грамотності та критичного мислення серед громадян.

Література:

1. Горбулін В. Який Фенікс народиться зі згарища світової гібридної війни?. *Дзеркало тижня*. 2017. 4–10 листоп. С. 2.
2. Міненко Є. Вплив російської пропаганди на суспільно-державну стабільність України: аналіз методів та наслідків. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 3(69). С. 47–51. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-6](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-6) (дата звернення: 12.04.2024).
3. Магда Є. Russian hybrid aggression in Ukraine: lessons for Europe. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2017. Vol. 2, no. 2. P. 85. URL: <https://doi.org/10.17951/we.2016.2.2.85> (date of access: 12.04.2024).
4. Фатхутдінов В. Г. Правовий вимір громадянської безпеки в контексті реалізації державної політики інформаційної безпеки. *Імперативи розвитку цивілізації*. 2015. № 2. С. 88–90.
5. Disinformation and Russia's war of aggression against Ukraine. Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD), 2022. URL: <https://doi.org/10.1787/37186bde-en> (date of access: 12.04.2024).
6. Espaliú-Berdud C. Use of disinformation as a weapon in contemporary international relations: accountability for Russian actions against states and international organizations. *El Profesional de la información*. 2023. URL: <https://doi.org/10.3145/epi.2023.jul.02> (дата звернення: 12.04.2024).
7. Forest J. J. F. Political warfare and propaganda: political warfare and propaganda: an introduction. *Journal of advanced military studies*. 2021. T. 12, № 1. С. 13–33. URL: <https://doi.org/10.21140/mcu.20211201001> (дата звернення: 12.04.2024).
8. Gerrits A. W. M. Disinformation in international relations: how important is it?. *Security and human rights*. 2018. Vol. 29, no. 1-4. P. 3–23. URL: <https://doi.org/10.1163/18750230-02901007> (date of access: 12.04.2024).

9. Karpchuk N., Yuskiv V. Вплив російської пропаганди на формування іміджу української влади. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 2 (8). С. 72–82. URL: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-72-82> (дата звернення: 12.04.2024).

10. Kuzmuk O. M., Liubchuk V. V. Propaganda as a weapon: social discourse. *The russian-ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. 2022. P. 976–982. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-121> (date of access: 12.04.2024).

УДК 351:851

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-10)

Яна МУЩЕНКО

аспірантка 2-го курсу кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет
«Львівська політехніка», yana30779@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9227-7426

ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ АБСЕНТЕЇЗМУ УКРАЇНСЬКОГО ВИБОРЦЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2004 РОКУ)

Стаття присвячена дослідженню національних особливостей абсентеїзму в контексті політичних мотивів електоральної поведінки. Автор розкриває причини неучасті українців через аналіз президентської кампанії 2004 р. на основні власно розробленої моделі факторів політичного спрямування. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що комплексне розуміння електоральних мотивів, поведінки, активності українського суспільства дозволить зробити необхідні кроки для мобілізації електорату, підвищити рівень явки та електоральної культури, мінімізувати вплив негативних факторів участі, організувати ефективні інструменти задля залучення цюнайширшого кола виборців за рахунок відповідних стимулів. Реалізувати поставлені завдання допомогла належна методологія дослідження, в основі якої – функціональний та нормативно-ціннісний підходи, принципи міждисциплінарності, цілісності, історизму, логічної несуперечності, неупередженості, об'єктивності, повноти та наукового плюралізму. В рамках вищезокреслених підходів були використані історичний, системний, структурно-функціональний, статистичний методи наукового дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено аналіз та систематизацію політичних чинників на прикладі президентських виборів в Україні та сформовано національний електоральний портрет.

Автор аналізує мотиви неучасті українців в рамках нормативно-інституційної; ситуативної та ціннісно-світоглядної груп політичних факторів. Серед першої групи впливовими змінними визначено партійну та політичну системи, тип виборчої системи, систему реєстрації виборців та наявність альтернативних методів голосування. Визначено, що індикатори другої групи володіють надзвичайно сильним впливом на електоральну явку. Поміж них, зокрема, виділено тип виборів, характер виборчої кампанії (в тому числі рівень корупції, очікуваних фальсифікацій та зловживань), перелік та характеристики суб'єктів виборчого протистояння, рівень конкуренції. Взаємозв'язок змінних третьої групи із рішенням виборців йти на вибори простежити доволі складно. Адже чинники ціннісно-світоглядної підгрупи не можна вирахувати математично, вони доволі ефемерні, емоційні, їх складно «вловити», а тому визначити їхній рівень. Тим не менше, вони також впливають на електоральну активність.

Важливо зауважити, що виборча кампанія були обрана не випадково, тому що вона супроводжувалася специфічним набором політичних характеристик (контекст, партійна система, низка технічних змінних згідно із виборчим законодавством), які призвели до одних із найвищих показників електоральної явки на президентських виборах в Україні.

Ключові слова: абсентеїзм, політичні змінні, електорат, президентські вибори, рівень явки, передвиборча кампанія, політична система.

Yana Mushchenko. CAUSES AND PECULIARITIES OF ABSENTEEISM OF A UKRAINIAN VOTER THROUGH THE PRISM OF POLITICAL FACTORS (CASE OF THE 2004 PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGN)

The article is devoted to the study of national peculiarities of absenteeism in the context of political motives of electoral behavior. The author reveals the reasons for the non-participation of Ukrainians through the analysis of the 2004 presidential campaign based on his own model of political factors. The relevance of the research topic is that a comprehensive understanding of the electoral motives, behavior, and activity of Ukrainian society will allow taking the necessary steps to mobilize the electorate, increase the level of turnout and electoral culture, minimize the impact of negative factors of participation, and organize effective tools to attract the widest possible range of voters through appropriate incentives. The proper research methodology, based on the functional and normative-value approaches, the principles of interdisciplinarity, integrity, historicism, logical consistency, impartiality, objectivity, completeness and scientific pluralism, helped to realize the tasks set. Within the framework of the above approaches, historical, systemic, structural-functional, and statistical methods of scientific research were used.

The scientific novelty of the study lies in the fact that for the first time the author analyzed and systematized political factors on the example of the presidential elections in Ukraine and formed an electoral portrait of the Ukrainian voter in the system.

The author analyzes the motives for non-participation of Ukrainians within the framework of normative-institutional, situational, and value-oriented groups of political factors. Among the first group of influential variables, the author identifies the party and political systems, the type of electoral system, the voter registration system and

the availability of alternative voting methods. It has been determined that the indicators of the second group have an extremely strong impact on the electoral turnout. Among them, in particular, are the type of election, the nature of the election campaign (including the level of corruption, expected fraud and abuse), the list and characteristics of the subjects of the electoral confrontation, and the level of competition. The relationship between the variables of the third group and the decision of voters to go to the polls is quite difficult to trace. After all, the factors of the value and ideological subgroup cannot be calculated mathematically, they are rather ephemeral, emotional, and difficult to "catch" and therefore determine their level. Nevertheless, they also influence electoral activity.

It is important to note that the election campaign was not chosen randomly, as it was accompanied by a specific set of political characteristics (context, party system, a number of technical variables according to the electoral law) that led to one of the highest rates of voter turnout in the presidential elections in Ukraine.

Key words: *absenteeism, political variables, electorate, presidential elections, turnout, election campaign, political system.*

Постановка проблеми. Явка українського електорату вважається одним із важливих індикаторів політичної активності. Однак, загальнонаціональні електоральні тенденції виявляють систематичний спад, що може свідчити про різноманітні політичні тенденції, такі як незацікавленість, розчарування, нерозуміння процесів, апатія тощо. Тому в даному контексті цікаво дослідити політичний менталітет та причини електоральної неучасті співвітчизників. Безумовно, деякі мотиви будуть спільними для громадян різних держав, проте національна специфіка та контекст вносять свої корективи і впливають на рішення електорату по-різному.

Варто згадати декілька слів про контекст, кон'юнктуру та загальні характеристики виборчого процесу в Україні від 1991 року. Найбільш помітними та, скажімо, непересічними виборами виступають президентські вибори 2004 року, що характеризувалися значними порушеннями, підкупамі, корупцією, проте доволі високою явкою (75% – в першому турі; 81% – в другому та 77% – в третьому (повторному другому)). На нашу думку, саме політичні чинники можуть пояснити відмову громадян від голосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті зарубіжних і вітчизняних експертів та вчених. Серед зарубіжних науковців можна виокремити, зокрема, Г.-В. Госснела (з'ясував причини мотивів ухилення від участі у виборах), А. Кемпбела (вивів системний характер мотивів електоральної поведінки), Е. Даунса (апологет теорії раціонального вибору); Г. Алмонда та С. Верби (доводили вирішальність впливу типу політичної культури на електоральну активність); С. Ліпсета (дослідив вплив економічних та політичних умов на рішення виборців) тощо. Значний науковий доробок демонструє український політолог М. Бучин, який дослідив демократичні принципи виборів та запропонував власну класифікацію загальних чинників абсентеїзму.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу виборчої кампанії під час президентських виборів 2004 р., охарактеризувати політичні чинники абсентеїзму (на основі власної теоретичної моделі).

Виклад основного матеріалу дослідження. Демонструючи динаміку явки в Україні від 1991 р. на президентських виборах, дослідники наголошують на очевидному зниженні явки від 1990-х рр. Якщо ми починали із електоральної участі на рівні 85% (1991 р.), то вибори останніх років показують цифру 60% – у 2014 році, 63% та 61% – в 2019 р. (1 та 2 тури відповідно). Варто додати примітку, що на рівень явки прямо впливає актуальність даних по перепису населення (який не проводився від 2001 р.), а тому можна припустити, що зниження явки пов'язане із завищеною чисельністю населення та відповідно електорату [6].

Питання, яке ми прагнемо висвітлити – чому ж українці не голосують? На допомогу прийде власноруч розроблена класифікація політичних чинників абсентеїзму, розуміння контексту й перебігу президентських виборів 2004 року, а також застосування низки методів (зокрема, історичного, порівняльного, системного, структурно-функціонального, аналізу документів та статистичних даних, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та ін.) [12].

Згідно із авторською класифікацією політичних чинників абсентеїзму, задля аналізу портрета українського виборця ми зосередимося на наступних змінних:

А) група інституційно-нормативних чинників (тип політичної системи та режиму; партійна система; тип виборчої системи; система реєстрації виборців; поріг явки; імперативний вотум; характеристика форми держави; альтернативні методи голосування);

Б) група ситуативних або кон'юнктурних чинників (рівень конкуренції на виборах; перелік та характеристики суб'єктів виборчого процесу; одночасність виборів; характер виборчої кампанії та рівень корупції й фальсифікацій);

В) група ціннісно-мотиваційних або ціннісно-світоглядних чинників (рівень політичної культури та свідомості; тип політичної ідеології; політичний режим; висвітлення виборів в ЗМІ та соціальних мережах; довіра до органів державної влади).

Президентські вибори 2004 року.

Контекст виборів 2004 р. – втота від Л. Кучми та олігархічного клану, економічний занепад держави, низка загальнонаціональних та міжнародних скандалів, порушення прав людини, свободи ЗМІ тощо. Для опозиції вибори розглядалися як можливість «європейського вибору України», боротьби з корупцією та розвитку демократії. Вибори 2004 р. розглядалися як фундаментальні та надзвичайно важливі для розвитку майбутнього України. Впродовж передвиборчої кампанії було зареєстровано 26 кандидатів, з яких реальні шанси на перемогу мали лише двоє [4].

Політична система – станом на 2004 р. Конституція України (від 1996 р.) надавала майже необмежену владу президенту. Період 2000-2004 рр. характеризувався монопольним впливом президентської влади та невідворотним спрямуванням держави до авторитарного політичного режиму. Зростання суспільного невдоволення вимагало недопущення монополізації контролю однієї групи над всіма важелями управління [3].

Партійна система 2002–2004 рр. відзначається поляризацією партійної системи на основі регіональної локалізації, здебільшого штучної та добре організованої. Основу політичних сил склали: стара школа «символічного потенціалу» разом з її наступниками, що вбачали заступництво в РФ і СНД; проти нових політичних партій ліберального (переважно європейського) спрямування із намаганням, щонайменше, підтримувати баланс і багатовекторність; та інші «треті» сили, які мали або вступати в коаліцію, об'єднуватися в блоки, або ж вдовольнитися меншим і насамкінець сходити з політичної арени. Якщо ми говоримо про 2002–2004 рр., то можна виділити два центри тяжіння тогочасної партійної системи – Партію регіонів і Блок Юлії Тимошенко, із одночасною відсутністю третьої сили. Недостатність ресурсів в партій третьої групи змушували відкидати ідеологічний чинник на задній план, та об'єднуватися із екзистенційною метою. Варто зауважити, що чіткий регіональний поділ між кандидатами та партіями взагалі не простежується до 2002–2004 рр. ані за результатами президентських, ані парламентських виборів. Тобто, стійкої кореляції

між політичними блоками та регіональними електоральними симпатіями не відзначається. Однак, передвиборча кампанія 2004 р. здійснила свій вклад в розкол суспільства. Забігаючи наперед, за результатами виборів В. Ющенко переміг у 17 регіонах України (переважно на заході та в центрі), в той час як В. Янукович здобув прихильність 10 регіонів сходу та півдня [10; 11].

Тип виборчої системи – мажоритарна система абсолютної більшості (50%+1, другий тур).

Система реєстрації виборців – пасивна (автоматична) реєстрація виборців.

Поріг явки – мінімальний поріг явки в Україні з 1998 р. скасований (в УРСР існував на рівні 50% від всіх зареєстрованих виборців) [9].

Імперативний вотум – відсутній, добровільне голосування.

Характеристика форми держави – унітарна держава (із АР Крим).

Альтернативні методи голосування – голосування за відкріпними посвідченнями, голосування за межами виборчої дільниці («на дому», за місцем проживання) [1].

Тип виборів – загальнонаціональні президентські.

Рівень конкуренції – високий, напружений, антагоністичний, жодної співпраці, чіткий поділ сфер впливу [5].

Перелік та характеристики суб'єктів виборчого процесу – обидва кандидати доволі одіозні. В. Янукович – двічі судимий, така собі «рок-зірка Донбасу» як особа, що пройшла «тернистий» шлях від простого працівника до політичного топ-менеджера, підтримував тісні зв'язки з провладною верхівкою та РФ; мінімальне особисте спілкування із виборцями, всі контакти, зв'язки й образ формувалися переважно політехнологами та здійснювалися через ЗМІ; представник Донбаського клану; гасло – стабільність.

Віктор Ющенко – одружений із громадянкою США, а тому очевидні чутки про вплив США, «руку Вашингтона», націоналістів та потенційне загострення стосунків із РФ; активне особисте спілкування із електоратом; харизматичний зовнішньо привабливий кандидат, який вмів говорити; гасло – демократичні зміни та економічне покращення.

Чітко поділені зони впливу на території держави; східна та південна частини «закріплені» за В. Януковичем, західна та центральні частини України – за В. Ющенко, для яких судимість представника держави була неприйнятною. Низька проникність обох кандидатів в протилежні регіони [6].

Характер виборчої кампанії, рівень фальсифікацій, корупції та відкритості – вважається однією із найбрудніших виборчих кампаній за всю історію України: махінації, фальсифікації, підкупи, погрози, шантаж, отруєння, значна кількість технічних кандидатів; градус напруги в суспільстві зашкалював на всіх можливих рівнях, надзвичайно високий рівень використання адміністративного ресурсу та зловживань, порушення на місцях тощо. Передвиборча кампанія базувалася на штучному створенні конфлікту між регіонами, наголосі на відмінностях, протиставленні, стереотипізації. Звісно, топ-темами залишалися мовне питання, релігія, зовнішньополітичний курс (Росія проти ЄС), оцінка діяльності ОУН-УПА, федералізація України тощо. Штаб В. Януковича активно застосовував методи чорного піару, антиреклами та очорнення кандидата. Наприклад, розповсюджувалися листівки, в яких населення залякували поділом України на «три сорти». Широко використовувалася зовнішня реклама (білборди, в народі – «бігморди»); експлуатація ЗМІ; тиск на військових, ув'язнених, працівників державних установ, підприємств, освіти тощо; підвищення пенсій; масові агітаційні концерти зірок української та російської естради; візит президента РФ до України та його прямий заклик голосувати за В. Януковича і кульмінація – ймовірна причетність до отруєння опонента [2].

Виборчий штаб В. Ющенко не мав доступу до більшості ресурсів, ЗМІ, зовнішньої реклами, а тому його стратегія й тип агітації суттєво відрізнялися. По-перше, основний акцент – особисті зустрічі красномовного, інтелігентного кандидата з електоратом. По-друге, широковідома колірна символіка (помаранчева). По-третє, не отримавши ефірного часу, кандидат міг використовувати тільки теледебати для того, щоб поінформувати виборця про власну політичну програму. Важливу роль відіграв Інтернет у передвиборчій агітації. Наприклад, Інтернет-видання мали змогу публікувати інформацію, яку не могли оприлюднювати сертифіковані видання. Розвиток Інтернету допоміг певній частині електорату дізнаватися про масові пропагандистські акції, читати політичні анекдоти, грати в комп'ютерні ігри та дивитися мультфільми, спрямовані на кримінальне минуле В. Януковича. Отруєння В. Ющенко негативно вплинуло на його участь у виборах. Деякі науковці та політтехнологи сходяться на думці, що вбивство – не було метою отруєння; намагалися тільки спо-

творити обличчя кандидата, щоб перекрити останній канал комунікації з виборцями.

Варто перелічити механізми фальсифікації виборів 2004 року, які, потрібно визнати, вирізнялися вигадливістю. Отже, серед інших:

- а) вкидання бюлетенів після закриття виборчих дільниць;
- б) розповсюдження фальшивих реєстраційних талонів;
- в) механізм «карусель»;
- г) «хустина» або мертві душі;
- 5) псування списків виборців (особливо в областях прихильних до В. Юценка);
- б) голосування «на дому»;
- 7) транзитний сервер із доступом до головного сервера ЦВК [1].

Рівень політичної культури та свідомості – зважаючи на кількість учасників та масштаби протестів 2004 року (кількість учасників Помаранчевої революції оцінюється в 200–300 тис. ос.) та непогодження із результатами виборів другого туру, а також викликаний суспільний резонанс вважаємо за доцільне оцінити рівень політичної культури як «середній». Тут не варто забувати, що існував значний відсоток громадян, які продавали свій голос, свідомо йшли на шахрайство та фальсифікації, брали і давали хабарі [8].

Тип політичної ідеології – лібералізм із одночасним протилежним спрямуванням до лівих (прихильники Л. Кучми та В. Януковича; східні, південні та частково центральні регіони) та правих (прихильники В. Ющенко; західні та здебільшого центральні регіони) [7].

Тип політичного режиму – декларована демократія із значними порушеннями прав людини, недотримання закону і тд. Згідно із індексом свободи (Freedom House) станом на 2004 р. (1 січня 2003 р. – 30 листопада 2003 р.), Україна – частково вільна держава із показником «4» (політичні права) та «4» (громадянські свободи); станом на 2005 р. (1 грудня 2003 р. – 30 листопада 2004 р.) Україна – частково вільна держава із показником «4» (політичні права) і «3» (громадянські свободи). Довіра до органів державної влади – низька [14; 15]

Висвітлення в ЗМІ – активне висвітлення провладних політичних сил, практична відсутність незалежних змін або навмисний параліч їхньої роботи; відбувається зародження паростків Інтернету, що дозволяють опозиційним силам залишатися «на плаву».

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проаналізувавши політичні чинники абсентеїзму на

основі президентських виборів 2004 року, можемо зробити такі висновки:

1. Політичні чинники охопили значне число змінних та доволі вичерпно пояснили мотивацію і електоральну поведінку виборця на рівні системи.

2. Результати даного дослідження повинні знайти логічне продовження та розвиток в подальших наукових розвідках задля остаточного підтвердження вирішальності чинників політичного характеру та верифікації вищевикладених гіпотез.

3. Аналіз виборчої кампанії підтверджує важливість таких змінних як: політичний контекст, політична та партійна система, рівень конкуренції, перелік та характеристики

об'єктів виборчого процесу, характер виборчої кампанії, рівень фальсифікацій, корупції та відкритості, одночасність виборів, рівень політичної культури, тип політичного режиму та довіра до органів державної влади, а також висвітлення виборчої кампанії в ЗМІ, мобілізаційні зусилля кандидатів та витрати на кампанію. Дійсно, гостра передвиборча кампанія, особисті характеристики кандидатів, рівень виборів, мобілізаційні зусилля спонукали громадян голосувати, натомість численні порушення, рівень корупції, тип політичного режиму, низький рівень політичної культури, нестабільність політичної системи демотивувала частину громадян брати участь у виборах.

Література:

1. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів: політико-правові аспекти регулювання в Україні: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 364 с
2. Вісник Центральної виборчої комісії. Центральна Виборча Комісія : веб-сайт. URL: <http://www.cvk.gov.ua/visnyk/index.php?mID=3> (дата звернення: 25.04.2024)
3. Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. ОПОРА: веб-сайт. URL: <https://www.opora.ua/org/vybory/istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini-22821> (дата звернення: 18.04.2024)
4. Золотарьова Я. Історія виборів: третього Президента в 2004 році Україна обирала у «три тури». ОПОРА: веб-сайт. URL: <https://www.opora.ua/org/vybory/istoriia-viboriv-tretogo-prezidenta-v-2004-rotsi-ukrayina-obirala-u-tri-turi-23049> (дата звернення: 25.04.2024)
5. Історична явка (2010-2019). Український центр суспільних даних : веб-сайт. URL: <https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/> (дата звернення: 22.04.2024)
6. Кучма-2004: не «наш президент». Українська правда : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2001/09/3/2983670/> (дата звернення: 20.04.2024)
7. Федоренко К., Рибій О., Умланд А. Українська партійна система до та після Євромайдану 2013-2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 2. С. 5–43.
8. Хоменко С. Чому українці не цінують свій голос? BBC Україна : веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/01/150114_ukraine_democracy_vote_sx (дата звернення: 21.04.2024)
9. Ю.Ключковський: 50-процентний поріг явки виборців є анахронізмом. РБК-Україна : веб-сайт. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/you_klyuchkovskiy_50_protsentnyy_porog_yavki_izbirateley_yavlyaetsya_anahronizmom_1181054600 (дата звернення: 22.04.2024)
10. Як відбувалися вибори Президента України з часів незалежності. Суспільне Полтава: веб-сайт. URL: <https://pl.suspilne.media/news/19451> (дата звернення: 21.04.2024)
11. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004 – 2007 роках. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 89–100.
12. Clem R. The Ukrainian Election: It's All About Turnout. IPI Global Observatory: web-site. URL: <https://theglobalobservatory.org/2014/06/ukrainian-election-all-about-turnout/> (appeal date: 20.04.2024)
13. Fisher J. Persuasion and mobilization efforts by parties and candidates. *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*. 2018. P. 280–292.
14. Freedom in the World 2004: the Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties / ed. by Aili Piano & Arch Puddington. New York: Freedom House, 2004. 736 p.
15. Freedom in the World 2005: the Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties / ed. by Aili Piano & Arch Puddington. New York: Freedom House, 2005. 800 p.

УДК 352

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-11)

Микола НЕГРИЧ

кандидат наук з державного управління, докторант, Міжрегіональна академія управління персоналом,
N5085878@gmail.com

ORCID: 0009-0002-4494-3759

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ У РОЗВИТКУ «НОВОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ» ТА ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Встановлено, що на основі проведеного аналізу причин переходу до нової моделі економічного управління, в тому числі, аналізу ставлення до даних питань у науковому співтоваристві на різних етапах розвитку економічної теорії, можна зробити висновок, що цей процес мав комплексніший характер, і він пояснюється цілим набором факторів, які можна розбити на 4 групи: причини світової економіки; технологічні передумови; наукові передумови; політична воля.

Причини розростання державного сектора, насамперед у Європі, пов'язані з одержавленням багатьох підприємств у зв'язку з необхідністю державної участі у відновленні інфраструктури після 2-ої світової війни. Низька ефективність функціонування державних підприємств пов'язана з державним апаратом, що розрісся, а також відсутністю достатніх джерел для інвестицій в інфраструктуру.

Технологічні передумови – необхідність залучення інновацій у сферу інфраструктури для її виведення на новий технологічний рівень шляхом залучення нових технологій, що часто з'являються у приватному секторі завдяки підприємницькій ініціативі, а також для підвищення ефективності інфраструктурного комплексу та підвищення задоволеності громадян рівнем послуг, що надаються.

Наукові передумови – (а) наукова база, що сформувалася за попередні десятиліття, що включає дослідження питань державного втручання в економіку та результатів цього, що застосовувалися раніше форм співробітництва держави з приватними особами, а також (б) наукова та суспільна свідомість, готовність як суспільства, так і державного апарату на основі осмислення попередньої політики економічного управління до того, щоб перейти до активного застосування моделі ДПП.

Політична воля – очевидні проблеми державного управління, що призвели до економічних труднощів, спричинили суттєву політизацію суспільства. Незважаючи на те, що матеріальною основою для здійснених змін були перелічені вище фактори, ці зміни просто нікому було б ініціювати без політичних процесів, які відобразили масштаб проблем, що накопичилися.

Показано, що модель нового державного управління увібрала в себе різні послання і опинилася під впливом не тільки теорії громадського вибору та менеджеріалізму: вона успадкувала як деякі елементи попередніх її концепцій (йдеться про «державне адміністрування» та «нове державне адміністрування»), так і нововведення, розроблені в результаті багаторічних обговорень та аналізу.

Ключовими елементами політики «нового державного управління» визначені: підвищення «ринковості» органів державної влади через створення професійних агентств та використання ними принципів клієнтського менеджменту та професійного найму персоналу на умовах, наближених до приватного сектору; підвищення ефективності за рахунок скорочення чисельності та впровадження оцінки результатів діяльності (система ключових індикаторів або key performance indicators/KPI); конкурентні умови (проведення тендерів) у державних закупівлях; приватизація тих підприємств, які надавали ринкові послуги та виробляли ринкові товари; залучення приватного капіталу в ті сфери, які не могли бути приватизовані (оскільки надавали послуги, за які відповідає держава) через механізми ДПП.

Ключові слова: моделі державно-приватного партнерства, наукові передумови, політична воля, розвиток «нового державного управління», світова економіка, технологічні передумови.

Mykola Negrych. FUNDAMENTAL PREREQUISITES IN THE DEVELOPMENT OF «NEW PUBLIC ADMINISTRATION» AND THE APPLICATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODELS IN THE GLOBAL ECONOMY

It was established that based on the analysis of the reasons for the transition to a new model of economic management, including the analysis of the attitude to these issues in the scientific community at various stages of the development of economic theory, it can be concluded that this process had a more complex nature, and it is explained by a whole set of factors that can be divided into 4 groups: causes of the world economy; technological prerequisites; scientific prerequisites; political will.

The reasons for the growth of the public sector, primarily in Europe, are related to the privatization of many enterprises in connection with the need for state participation in the reconstruction of infrastructure after the Second World War. The low efficiency of the functioning of state-owned enterprises is connected with the state apparatus that has grown, as well as the lack of sufficient sources for investments in infrastructure.

Technological prerequisites – the need to involve innovations in the field of infrastructure to bring it to a new technological level by involving new technologies that often appear in the private sector thanks to entrepreneurial

initiative, as well as to increase the efficiency of the infrastructure complex and increase citizen satisfaction with the level of services provided.

Scientific prerequisites – (a) the scientific base formed over the previous decades, which includes the study of issues of state intervention in the economy and the results of this, previously applied forms of cooperation between the state and private individuals, as well as (b) scientific and social awareness, readiness as a society, as well as the state apparatus based on the understanding of the previous policy of economic management before proceeding to the active application of the PPP model.

Political will – obvious problems of public administration, which led to economic difficulties, caused significant politicization of society. Despite the fact that the material basis for the implemented changes were the factors listed above, these changes simply could not have been initiated by anyone without political processes that reflected the scale of the accumulated problems.

It is shown that the model of the new state administration absorbed various references and was influenced not only by the theory of public choice and managerialism: it inherited both some elements of its previous concepts (we are talking about «state administration» and «new state administration») and innovations, developed as a result of many years of discussions and analysis.

The key elements of the «new public administration» policy are defined as: increasing the «marketability» of public authorities through the creation of professional agencies and their use of the principles of client management and professional hiring of personnel on conditions close to the private sector; increasing efficiency by reducing the number of employees and implementing the assessment of activity results (key performance indicators/KPI system); competitive conditions (holding of tenders) in public procurement; privatization of those enterprises that provided market services and produced market goods; attraction of private capital in those areas that could not be privatized (because they provided services for which the state is responsible) through PPP mechanisms.

Key words: models of public-private partnership, scientific prerequisites, political will, development of «new public administration», world economy, technological prerequisites.

Постановка проблеми. У сучасній світовій економіці інновації є ключовим фактором економічного зростання та конкурентоспроможності окремих країн. Для прискорення інноваційної діяльності в умовах обмежених фінансових ресурсів та більшої гнучкості приватного сектору держави змушені створювати партнерства з провідними бізнесовими структурами, а також науковими центрами – основними виконавцями фундаментальних досліджень. У заломленні до розвитку інновацій державно-приватного партнерства (ДПП) розглядається як інструмент розвитку Національної інноваційної системи (НІС), яка націлена на формування нового технологічного устрою для прискореного економічного зростання та вирішення соціальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз причин трансформації системи публічного управління є предметом досліджень багатьох вчених, особливо зарубіжних. Досить поширеною точкою зору є обґрунтування переходу до моделі «нового державного управління» з метою застосування методів, які використовуються приватними компаніями для підвищення ефективності (звідси – застосування англійського слова «менеджмент» в англійському терміні самої моделі «new public management»), а також підвищення клієнтоорієнтованості державних установ та організацій. Дані характеристики можна пов'язати з впливом на економічну політику двох економічних шкіл, що обирається державою: теорія громадського вибору (Дж. Бьюкенен, М. Олсон, Ф. Хайек та ін.) і «менеджеріалізм/менеджеризм» (П. Друкер, Д. Мак-Грегор, Г. Лівітт та ін.).

Поза увагою науковців залишилися аспекти стосовно фундаментальних передумов у розвитку «нового державного управління» та застосування моделей державно-приватного партнерства у світовій економіці.

Мета статті. Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні теоретичних засад та практичних пропозицій щодо фундаментальних передумов у розвитку «нового державного управління» та застосування моделей державно-приватного партнерства у світовій економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі проведеного аналізу причин переходу до нової моделі економічного управління, в тому числі, аналізу ставлення до даних питань у науковому співтоваристві на різних етапах розвитку економічної теорії, можна зробити висновок, що цей процес мав комплексніший характер, і він пояснюється цілим набором факторів, які можна розбити на 4 групи:

1. Причини світової економіки. Світові політичні процеси у 70-ті роки ХХ ст., насамперед зростання конфронтації країн Заходу з країнами Близького Сходу призвели до того, що ціна на нафту зросла в 4 рази з 3-х дол. за барель до майже 12 дол. за барель. Сильна до 80-х років ХХ в. роль держави економіки не відповідала новим економічним реаліям. За відсутності необхідних коштів у бюджеті багатьох країн було поставлено питання необхідності приватизації. Причини розростання державного сектора, насамперед у Європі, пов'язані з одержавленням багатьох підприємств у зв'язку з необхідністю державної участі у відновленні інфраструктури після 2-ої

світової війни. Низька ефективність функціонування державних підприємств пов'язана з державним апаратом, що розрісся, а також відсутністю достатніх джерел для інвестицій в інфраструктуру.

В умовах, що склалися, було поставлене питання не про 100%-ву приватизацію всіх підприємств. Ціла низка аналізованих об'єктів мала суспільний і стратегічний характер, і держава не могла повністю зняти з себе відповідальність за функціонування таких галузей як, наприклад, освіта, охорона здоров'я, транспорт та ін. Приватизація дозволила отримати значний приплив коштів, які можна було спрямувати на розвиток. Водночас держава втратила джерела доходів від приватизованих підприємств. Завдяки приватизації наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. різко зріс рівень приватних капіталів, відсутність будь-якого зростання державного капіталу, в більшості країн балансує на нульовій відмітці. При цьому можливості ефективного податкового вилучення приватних капіталів з метою їх використання на оновлення інфраструктурних фондів сильно обмежені, особливо у зв'язку з лібералізацією, що активно проводилася, і виникненням численних «податкових гаваней». Ці процеси призвели до суттєвого зростання рівня нерівності у суспільстві.

2. Технологічні передумови – необхідність залучення інновацій у сферу інфраструктури для її виведення на новий технологічний рівень шляхом залучення нових технологій, що часто з'являються у приватному секторі завдяки підприємницькій ініціативі, а також для підвищення ефективності інфраструктурного комплексу та підвищення задоволеності громадян рівнем послуг, що надаються.

3. Наукові передумови – (а) наукова база, що сформувалася за попередні десятиліття, що включає дослідження питань державного втручання в економіку та результатів цього, що застосовувалися раніше форм співробітництва держави з приватними особами, а також (б) наукова та суспільна свідомість, готовність як суспільства, так і державного апарату на основі осмислення попередньої політики економічного управління до того, щоб перейти до активного застосування моделі ДПП.

Нова модель розвитку інфраструктурного комплексу розглядалася як економічна модель, здатна подолати і недоліки моделі вільної ринкової економіки («ринкові провали»), та витрати сильного державного втручання в економіку, що показали до 70–80-х років ХХ ст. свою неефективність як у країнах «соціалістичного блоку», так і у країнах «західної демократії». Наукова думка

дійшла усвідомлення ущербності крайніх поглядів те що, чия роль економіці є головною, позаяк у кінцевому підсумку це призводить до розвитку гіпертрофованих форм господарювання та негативним результатам.

Одним із таких вчених, які вважали за необхідне урізноманітнити моделі управління загальними економічними ресурсами та системами, а також вивчали взаємодію з екосистемами в цьому процесі була Елінор Остром, перша жінка-лауреат Нобелівської премії з економіки [1].

4. Політична воля – очевидні проблеми державного управління, що призвели до економічних труднощів, спричинили суттєву політизацію суспільства. Незважаючи на те, що матеріальною основою для здійснених змін були перелічені вище фактори, ці зміни просто нікому було б ініціювати без політичних процесів, які відобразили масштаб проблем, що накопичилися. Це добре видно з прикладу Великобританії, де наприкінці 1970-х рр. ХХ ст. на регулярній основі проводяться антиурядові акції, які стають інструментом політичної боротьби. Для мирного вирішення назрілих проблем новообраний уряд Маргарет Тетчер узяв на озброєння політику переходу системи державного управління від моделі «державного адміністрування» (public administration) до моделі «нового державного управління» (new public management).

Метою такої політики було підвищення ефективності роботи державного апарату, спрямоване на покращення якості наданих державних послуг, у тому числі за рахунок активнішої співпраці з приватним сектором та використання методів клієнтського менеджменту, який показав свої переваги у приватному секторі. Говорячи про інфраструктурні інвестиції, важливо розуміти, що інфраструктурний рівень безпосередньо впливає на конкурентоспроможність держав, яка протягом століть була ключовим питанням для політиків та предметом досліджень для вчених-економістів як рушійної сили соціально-економічного розвитку. Сьогодні залучення приватних інвестицій в інфраструктуру як один із напрямів політики «нового державного управління» залишається дуже актуальним питанням для багатьох країн, включаючи Україну, у зв'язку з високим рівнем інфраструктурного розриву, що є індикатором недостатності інфраструктурних інвестицій, та необхідністю прискорення розвитку інфраструктурного комплексу для забезпечення економічного зростання. Джерелами інфраструктурних інвестицій є як національні (державний бюджет, приватні особи), так і іноземні інвестиції (приватні

особи, міжнародні інститути розвитку: Міжнародний банк реконструкції та розвитку). Можливості для державних інфраструктурних інвестицій скорочуються, тому що державні бюджети багатьох країн зазнають зростаючого тиску через цілу низку обставин: зростання соціальних витрат, у тому числі у зв'язку зі скороченням частки працездатного населення та різними природними катаклізмами, включаючи епідемії; дерегулювання, що веде до податкової конкуренції країн; приватизація, яка, з одного боку, забезпечує отримання коштів за реалізовані активи, але у довгостроковій перспективі призводить до зниження державних доходів та ін. Аналізом динаміки структури капіталів та доходів у світовій економіці за останні більш ніж 100 років активно займається французький вчений Тома Пікетті. Він констатує, що до 2010 р. співвідношення приватного капіталу до річного національного доходу (НД) у Європі вийшло на рівень, який приблизно відповідав рівню початку Першої світової війни (5,5 НД) (від 4 НД у Німеччині до 7 НД в Італії), пройшовши через свій мінімум у 1950 р. у розмірі 2 НД (за результатами військових та соціальних потрясінь першої половини ХХ ст.) [2]. Цей показник має більш плавний характер і коливається навколо позначки в 4 НД (зокрема, у зв'язку з відсутністю тих величезних втрат, які зазнала Європа під час II Світової війни). При мало мінливому рівні державного капіталу (близько 0 НД – як в Америці, так і в Європі), а також очевидної тенденції до концентрації капіталу (аналогічно до процесів кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст.) ситуація з нерівністю має тенденцію до експоненційного зростання, за рахунок вимивання середнього класу – основи стабільності сучасного капіталізму.

Т. Пікетті наводить аналіз динаміки концентрації багатства в руках першої децилі (10% найбільш забезпечених людей) та першої центілі (1% найбільш забезпечених людей) [2]:

- У США до 2015 р. частка верхньої децилі склала 73,5% (практично наблизилася до рівня 1910 р. в 82,9%), а частка верхньої децилі склала 38,3% (1910 р. він становив 45,1%);

- У Європі ситуація поки не така драматична, але тенденція до зростання також викликає побоювання: частка верхньої децилі досягла до 2015 р. середнього рівня 55,3% (1910 р. вона становила 88,6%), а частка верхньої центілі склала 21,4% (1910 р. її рівень становив 61,7%).

Свою лепту в нерівність робить і зарплатна нерівність, яка, як показав Т. Пікетті, теж має тенденцію до зростання, хоча й не в таких

грандіозних масштабах, як майнова нерівність. У світлі даного розвитку та відсутності у держав безболісного, прозорого та справедливого способу вилучення «зайвих» приватних капіталів з метою їхнього подальшого інвестування в інфраструктуру для здійснення необхідних інфраструктурних інвестицій підвищується значення приватних інвестицій та іноземних інвестицій.

Іноземні інвестиції відіграли велику роль у розвитку інфраструктурного комплексу, насамперед у країнах, що розвиваються. Однак, як показує практика, цей канал не є надійним з погляду своєї безперервності. Він залежить від багатьох зовнішніх чинників як політичних, так і економічних. Особливо яскравим прикладом теперішнього часу стали процеси 2020 р., коли у зв'язку з епідемією коронавірусу, що вибухнула, сильно впали обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ). За оцінками ЮНКТАД, скорочення ПІІ у 2020 р. порівняно з 2019 р. у зв'язку з пандемією становило близько 40% [3]. Вперше з 2005 р. рівень ПІІ становив менше 1 трлн. дол. США. У перші місяці 2020 р. сума інвестицій у нові проекти скоротилася більш ніж на 50%. Обсяг угод проектного фінансування (за рахунок коштів ПІІ) впав більш ніж на 40%. Найбільше скорочення припадає саме на країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою, що входять у глобальні ланцюжки вартості транснаціональних компаній (ТНК). Так як уряди цих країн не можуть надати істотну підтримку економіці, саме вони найгостріше потребують джерел коштів: Латинська Америка і Карибський басейн (падіння в 2 рази), Азія та країни з перехідною економікою (падіння на 30–45%), Африка (падіння на 25–40%).

Незважаючи на стабілізацію ситуації та сильне відновлення ПІІ у 2021 р., з річним приростом ПІІ у світі на 77% до 1,65 трлн. дол. США, воно досягнуто, за оцінкою ЮНКТАД, в основному за рахунок розвинених країн, у яких річний приріст ПІІ становив 199% [4]. У країнах ПІІ відновилися на 30% і в найменш розвинених країнах – всього на 19%. Невелике відновлення ПІІ в країнах, що розвиваються, обумовлено кількома дуже великими угодами. Крім того, зростання інвестицій, націлених на досягнення цілей сталого розвитку в країнах, що розвиваються, склало всього 11%, а в найменш розвинених країнах інвестиції ЦУР продовжили спад і в 2021 р. знизилися на 17% після падіння на 30% в 2020 р.

Концепція НІС була запропонована європейськими вченими Б.-А. Лундваллом,

К. Фріманом, Ч. Едквістом та й надалі розвинута американськими вченими Р. Нельсоном, М. Портером, С. Уінтером та ін.

ДПП може бути задіяне як важливий інструмент прискорення інноваційних перетворень. Тому максимальне використання коопераційного (синергетичного) ефекту займає центральне місце в інноваційній політиці США та інших розвинутих країн. Найбільш перспективні напрями наукових досліджень пов'язані з розвитком нової енергетики, нових ІТ технологій, виведенням охорони здоров'я на новий технологічний рівень та розвитком передових транспортних систем. Перехід до NBICS-технологій (нано, біоінженерні, інформаційні, когнітивні та соціальні технології) може бути здійснений лише в рамках активної співпраці держави, бізнесу та наукових організацій. У зв'язку з цим виникла концепція «підприємницької держави» (М. Маццукато) [5], яка є активною дійовою особою інновацій та доповнює приватного партнера ресурсами, необхідними інститутами, стратегічним баченням та довгостроковим підходом до розвитку – це саме те, що необхідно для реалізації великомасштабних інновацій. За оцінкою Президентської Ради по науці та технологіям США, найбільш перспективними технологіями, які здатні забезпечити конкурентні переваги є: сенсорика, вимірювання та контроль процесів; дизайн, синтез та обробка нових видів матеріалів; нано-виробництво; біовиробництво та біоінформатика; адитивне виробництво; промислове роботобудування.

Питання інноваційного розвитку у даний час особливо актуальні для України у зв'язку з геополітичними викликами і ускладненням міжнародного становища. Ґрунтуючись на даних інноваційного розвитку країн, можна дійти висновку, що становище України за багатьма показниками серйозно відстає від конкурентів на світовій арені. Так, у 2022 р. Україна посіла у рейтингу інноваційного розвитку 57 місце, що гірше показника 2021 року – 49 місце.

Дане положення підвищує значущість залучення в сектор інновацій нових знань та технологій, що потребує масштабного фінансування та активної взаємодії держави та бізнесу. Таким чином, за відсутності державних коштів та/або необхідних технологій/інновацій, а також в умовах недостатності прямих іноземних інвестицій для розвитку інфраструктури неминучим є звернення до приватних осіб, які залишаються єдиним додатковим джерелом для здійснення інфраструктурних інвестицій.

Особливо релевантним державно-приватне партнерство в інфраструктурному секторі є для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, які не мають великих накопичень. Даний механізм дозволяє, з одного боку, залучити засоби, що бракують розвитку, а з іншого – спробувати знизити те суспільне напруження, яке посилюється у зв'язку зі зростанням нерівності – проблема, також особливо актуальна для країн і країн з перехідною економікою. Звичайно ж, успішність такого рішення залежить від продуманості правил роботи на ринку, що розглядається, і дотримання балансу інтересів. З точки зору трансформації державного управління великий внесок в осмислення витоків моделі нового державного управління, включаючи аналіз наукових шкіл, що вплинули на її складові, зробив Г. Гренінг [6]. Було показано, що модель нового державного управління увібрала в себе різні посилення і опинилася під впливом не тільки теорії громадського вибору та менеджеріалізму: вона успадкувала як деякі елементи попередніх її концепцій (йдеться про «державне адміністрування» та «нове державне адміністрування»), так і нововведення, розроблені в результаті багаторічних обговорень та аналізу.

Суть моделі «нового державного управління» з точки зору ключових змін, що характеризують її, показана в таблиці 1.

Г. Гренінг навмисно розділяє ці атрибути на 2 великих блоки – ті, які не викликають розбіжностей у різних наукових школах і ті, щодо яких до «нового державного управління» могли вестися суперечки. Політичні передумови, що послужили відправною точкою для зміни моделі економічного управління та взяття на озброєння політики нового державного управління, найбільш яскраво проявили себе у Великій Британії, яка стала провідною країною як для зміни моделі державного управління, так і в області розвитку державно-приватного партнерства у рамках нової моделі.

Складна політична ситуація стала визначальним чинником подальшої долі Великої Британії – як економічної, так і внутрішньополітичної. Замість політики бездіяльності, що призвела Великобританію до «зими невдоволення», а лейбористську партію до поділу і втрати репутації, яка відчувається і в наш час, М. Тетчер, яка займала на посаді прем'єр-міністра позицію міністра освіти і під впливом таких учених як Ф. Хайек була впевнена в необхідності серйозних політичних змін, необхідних для виведення британської економіки з кризи. Насамперед це сто-

Таблиця 1

Характеристики «Нового державного управління»

Безперечні атрибути	Спірні атрибути
Скорочення бюджету Ваучери Відповідальність за результати роботи Аудит ефективності Приватизація Клієнти (служби одного вікна, кейс-менеджмент) Децентралізація Стратегічне планування та управління Поділ виробництва та розподілу Конкуренція Оцінка ефективності Інший стиль управління Аутсорсинг Свобода управління (гнучкість) Поліпшення обліку Управління персоналом (стимулювання) Поділ політики та управління Поліпшення фінансового управління Більш широке використання інформаційних технологій	Правові, бюджетні та видаткові обмеження Раціоналізація юрисдикцій Аналіз та оцінка політики Покращене регулювання Раціоналізація або вирівнювання адміністративних структур Демократизація та участь громадян

Джерело: [6]

сувалося політики щодо профспілок, які, на її думку, існували за рахунок усієї держави. Це започаткувало політику дерегулювання, неолібералізму, монетаризму та реалізації на практиці теорії громадського вибору (раціонального вибору), і мало покласти край неефективній «бюрократії», метою якої була максимізація бюджету.

Ключовими елементами політики «нового державного управління» стали:

- підвищення «ринковості» органів державної влади через створення професійних агентств та використання ними принципів клієнтського менеджменту та професійного найму персоналу на умовах, наближених до приватного сектору;
- підвищення ефективності за рахунок скорочення чисельності та впровадження оцінки результатів діяльності (система ключових індикаторів або key performance indicators/KPI);
- конкурентні умови (проведення тендерів) у державних закупівлях;
- приватизація тих підприємств, які надавали ринкові послуги та виробляли ринкові товари;
- залучення приватного капіталу в ті сфери, які не могли бути приватизовані (оскільки надавали послуги, за які відповідає держава) через механізми ДПП.

Без політичних змін, що відбувалися у Великій Британії, неможливо було б уявити перехід до політики нового державного управління. Політичний чинник був і не основним

(яким були економічні передумови), та визначальним з погляду реальних змін економічної політики, нової ролі держави у економічному управлінні, і навіть – співвідношення державного та приватного секторів економіки. Монополію неефективної, непідконтрольної слабкоінформованої та бюрократії, що діє у своїх інтересах, пропонувалося замінити на ефективних професіоналів, що діють у суспільних інтересах на ринкових принципах. А використований раніше принцип порівняльності оплати державних службовців із приватним сектором, «comparability» – на принцип наявності можливостей «affordability». Політика нового державного управління окрім очікуваного економічного ефекту розглядалася як спосіб обмеження «нового муніципального соціалізму» та подолання ефекту деіндустріалізації багатьох районів у світлі тієї ролі, яку у Великій Британії історично грали місцеві органи влади та пов'язаної з цим постійної напруженості у їхніх відносинах із центром.

Значимість політичного чинника у розвитку ДПП можна проілюструвати з прикладу тієї ж Великобританії у наступні періоди. Після низки невдалих проектів, здійснених за моделлю приватних фінансових ініціатив (для багатьох країн, включаючи Україну, що стала моделлю ДПП), а також у зв'язку з недоліками, що широко обговорювалися, політики нового державного управління стало зростати суспільне невдоволення і уряд змушений був провести комплексний економічний аналіз, спрямований на

Рис. 1. Стратегічна модель ДПП: передумови, умови розвитку, результати

виявлення реальної цінності моделі приватної фінансової ініціативи. В результаті, на основі проведених розрахунків за всіма проектами із залученням Рахункової палати (Національного Уряду було оголошено, що, ґрунтуючись на думці провідних державних відомств (Комітет з державних фінансів, Бюджетне управління), воно не буде застосовувати схеми закупівель, аналогічні приватним фінансовим ініціативам. Ця модель була визнана неповною і не приносить вигоди в порівнянні з іншими формами державних закупівель при створенні інфраструктурних об'єктів. Багато експертів вважають таке рішення політично заангажованим, оскільки, незважаючи на окремі невдалі мега-проекти, було багато успішних проектів, які зробили вагомий внесок у розвиток інфраструктурного комплексу в таких секторах як охорона здоров'я, освіта та транспорт. Внаслідок аналізу тих чинників, що призвели до акти-

візації державно-приватного партнерства наприкінці ХХ ст. в рамках політики нового державного управління, можна побудувати стратегічну модель ДПП, в якій виділяються умови-передумови та умови, що впливають на ступінь розвитку цієї моделі інвестування в інфраструктуру (рис. 1).

Висновки. Основними рушійними силами розвитку ДПП є економічні, політичні, стратегічні та технологічні фактори, які багато в чому визначаються процесами, що відбуваються у світовій економіці. Рівень та ефективність розвитку ДПП перебуває під впливом інституційних факторів, якості державного управління, рівня розвитку регулювання та відповідності ціннісних орієнтирів учасників угод ДПП. Зрештою, ДПП впливає на рівень розвитку інфраструктури, що згодом позначається на рівні соціально-економічного розвитку, рівні життя та міжнародній конкурентоспроможності держави.

Література:

1. Ostrom, E. *Governing The Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, 1990.
2. Piketty, Th. *Capital et ideologie*. Editions du Seuil. Paris, 2019.
3. ЮНКТАД. Доповідь про Світові Інвестиції 2022. URL: <https://dia.dp.gov.ua/yunktad-dopovid-pro-svitovi-investicii-2022/>
4. UNCTAD News. *Global foreign direct investment rebounded strongly in 2021, but the recovery is highly uneven*. 19.01.2022. URL: <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-rebounded-strongly-2021-recovery-highly-uneven>
5. Atkinson R. *Winners Only the State Can Pick: Mariana Mazzucato's the Entrepreneurial State*, June 23. 2014. URL: <https://itif.org/publications/2014/06/23/winners-only-state-can-pick-mariana-mazzucatos-entrepreneurial-state/>
6. Gruening G. *Origin and theoretical basis of New Public Management*. *International Public Management Journal*. 2001. 4(1): p. 1–25.

УДК 323:342.4:351.86(477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-12)

Ігор ПОПОВ

аспірант кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»,
ipopov@e-u.edu.ua

ORCID: 0009-0000-6956-6393

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ У ВІДПОВІДНОСТІ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Автором досліджено законодавче забезпечення обмежень відповідно до міжнародних стандартів в умовах введення режиму воєнного стану в сучасній Україні. Проведений аналіз актуальності проблеми, обґрунтовано необхідність вдосконалення законодавства з метою відповідності міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права. В ході дослідження були виявлені ключові аспекти українського законодавства, які потребують удосконалення для гарантування відповідності міжнародним стандартам. Автором проаналізовано міжнародні норми, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Європейська конвенція з прав людини, і встановлено їхню відповідність чи невідповідність українському законодавству. Підкреслено важливість забезпечення прав громадян та дотримання процедур введення режиму воєнного стану відповідно до міжнародних стандартів. Висновок статті підкреслює необхідність подальшого удосконалення законодавства і впровадження додаткових механізмів контролю з метою забезпечення відповідності українських норм міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права.

Ключові слова: політичний процес, політична система, законодавче забезпечення, обмеження, міжнародні стандарти, воєнний стан, конфлікт.

Ihor Popov. LEGISLATIVE PROVISION OF RESTRICTIONS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE REGIME IN MODERN UKRAINE

The author investigated the legal provision of restrictions in accordance with international standards in the conditions of the introduction of martial law in modern Ukraine. An analysis of the urgency of the problem was carried out, the need to improve the legislation in order to comply with international standards of human rights and humanitarian law was substantiated. In the course of the study, key aspects of Ukrainian legislation were identified that require improvement to ensure compliance with international standards. The author analyzed international norms, in particular the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights, and established their compliance or non-compliance with Ukrainian legislation. The importance of ensuring the rights of citizens and observing the procedures for introducing martial law in accordance with international standards was emphasized. The conclusion of the article emphasizes the need for further improvement of legislation and implementation of additional control mechanisms in order to ensure compliance of Ukrainian norms with international standards of human rights and humanitarian law.

Key words: political process, political system, legislation, restrictions, international standards, martial law, conflict.

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає в необхідності удосконалення законодавчого забезпечення обмежень у відповідності з міжнародними стандартами в умовах режиму воєнного стану в сучасній Україні. Актуальність цієї проблеми очевидна в контексті сучасної ситуації на сході України, де військовий конфлікт триває вже протягом тривалого часу. Недостатня відповідність законодавства міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права може призвести до порушень прав громадян, порушень міжнародних норм та створити загрозу безпеці та стабільності у країні. Таким чином, актуальність проблеми полягає у необхідності вирішення цього питання для забезпе-

чення правової державності та міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі законодавчого забезпечення обмежень у відповідності з міжнародними стандартами в умовах режиму воєнного стану в сучасній Україні досліджували такі науковці, як: Н. Камінська, С. Чернявський, О. Перунова, О. Кота, А. Гриняка, Н. Міловської, М. Хоменка, С. Матвеев, О. Романова, А. Михайлик, Д. Смотрич, Л. Браїлко, В. Чітак, Ю. Усманов та інші.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати роль та ефективність законодавчого забезпечення обмежень у відповідності з міжнародними стандартами в умовах режиму

воєнного стану в сучасній Україні та запропонувати шляхи його подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день, коли Україна зіткнулася з агресіями РФ, оголошення воєнного стану стає необхідністю без відмови, щоб забезпечити безпеку та недоторканість як громадян, так і території нашої держави. Проте, важливо розуміти, що воєнний стан не означає зняття гарантій прав людини та основних свобод. Під час воєнного стану, коли влада вживає рішучих заходів для забезпечення безпеки, важливо пам'ятати про невід'ємність та недоторканність прав людини. Обмеження, які можуть бути запроваджені, повинні бути обґрунтованими, пропорційними та відповідати міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права. Вони повинні бути націлені на забезпечення безпеки та захисту, а не на дискримінацію чи обмеження особистих свобод.

Важливо наголосити, що аналіз законодавства, яке регулює обмеження під час воєнного стану є важливий для забезпечення відповідності міжнародним стандартам та збереження основних принципів правової держави. Це важливий крок у забезпеченні того, щоб державні заходи залишалися справедливими та прозорими, а громадяни могли бути впевнені в захисті своїх прав та свобод у будь-який час.

С. Матвеев та О. Романова [6, с. 76–80] зазначають, що дослідження міжнародних стандартів є ключовим етапом при аналізі законодавчого забезпечення обмежень у відповідності з міжнародними стандартами в умовах воєнного стану. На їхню думку, важливо розглянути основні джерела міжнародного права, які має врахувати Україна.

Отже, після аналізу міжнародних стандартів та зобов'язань України в умовах воєнного стану можна зробити наступні висновки. Україна, як член міжнародного співтовариства різноманітних конвенцій, зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у всіх обставинах, включаючи воєнний стан. Під час воєнного стану, влада має обов'язок забезпечити захист прав та свобод громадян відповідно до міжнародних гуманітарних норм, зокрема Женевських конвенцій. Будь-які обмеження прав та свобод в умовах воєнного стану повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для забезпечення безпеки та стабільності країни. Забезпечення відповідності заходів, які приймаються урядом під час воєнного стану, основним принципам правової держави є ключовим аспектом для забезпечення справедливості та легітимності.

Отже, ретельне дотримання міжнародних стандартів та правових зобов'язань в умовах воєнного стану є важливим для забезпечення захисту прав та свобод громадян та міжнародного миру та безпеки.

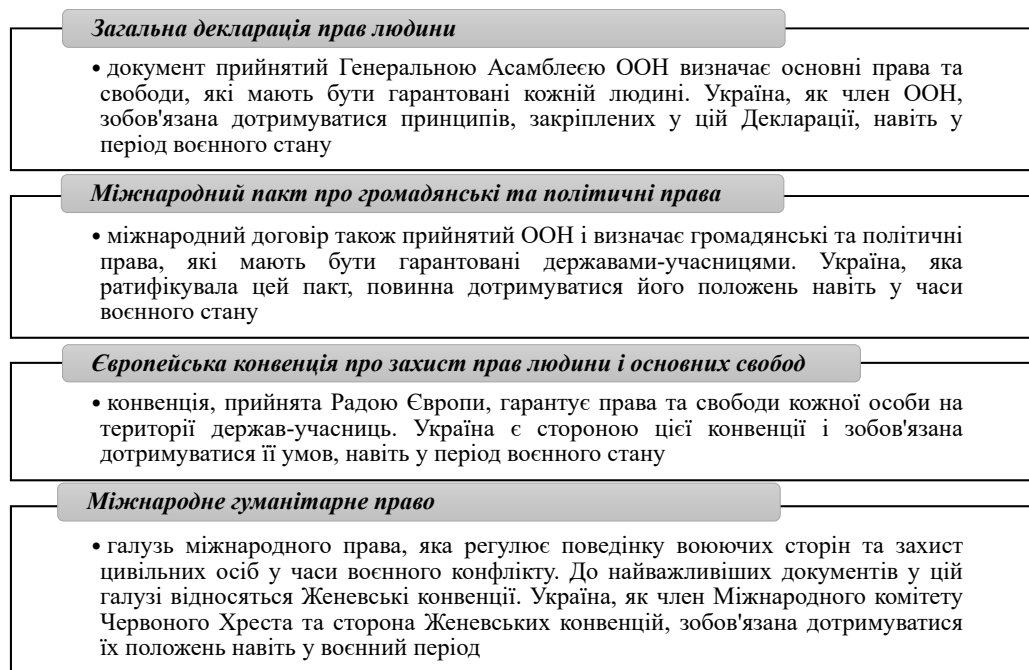

Рис. 1. Міжнародні стандарти та зобов'язання України в умовах воєнного стану

Розроблено автором

Таблиця 1

Аналіз нормативно-правових актів України щодо введення воєнного стану та пов'язаних обмежень

Нормативно-правовий акт	Дата\Номер	Короткий опис	Прогалини (недоліки)
Конституція України [4]	№ 254к/96-ВР від 28 червня 1996	основний закон України, встановлює права, обов'язки та принципи функціонування держави	визначає загальні принципи, але не конкретизує деталей введення та реалізації воєнного стану
«Про правовий режим воєнного стану» Закон України [12]	№ 389-VIII від 12 травня 2015	регулює порядок введення, дії та припинення воєнного стану в Україні	може бути не вичерпним у визначенні всіх ситуацій, що виникають у зв'язку з воєнним станом
«Про введення воєнного стану в Україні» Указ Президента України [9]	№ 64/2022 від 24 лютого 2022	затверджує Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні»	можливі неясності або недоліки у визначенні процедури введення воєнного стану та обсягу повноважень, наданих у цьому статусі
«Про введення воєнного стану в Україні» Закон України [10]	№ 2102-IX від 24 лютого 2022	вводить воєнний стан в Україні	може бути відчутна нестабільність, оскільки рішення про введення воєнного стану зазвичай приймається однією особою і може бути суб'єктивним
«Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» Постанова Кабінету Міністрів України [11]	№ 753 від 13 липня 2011	встановлює порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт у воєнний час	може бути несумісною з сучасними потребами або містити прогалини у визначенні обов'язків та прав осіб у сучасних умовах
«Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» Постанова Кабінету Міністрів України [2]	№ 998 від 31 жовтня 2012	вирішує питання компенсації за майно, примусово відчужене в умовах воєнного чи надзвичайного стану	може бути несумісною з реальними можливостями держави чи потребами громадян у випадку масового примусового відчуження майна
«Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» Постанова Кабінету Міністрів України [8]	№ 573 від 08 липня 2020	регулює питання введення та реалізації правового режиму воєнного стану	може містити прогалини у визначенні конкретних заходів, що можуть бути необхідними в умовах воєнного стану, або не враховувати деякі аспекти реального життя

Розроблено автором [13, с. 121–127].

Слід розглянути та провести аналіз різних нормативно-правових актів України, які регулюють введення воєнного стану та пов'язані з ним обмеження. Нижче наведена таблиця, яка надає короткий огляд цих актів разом з їхніми основними характеристиками та недоліками.

В цілому, нормативно-правові акти України, що регулюють введення воєнного стану, мають деякі недоліки, які потребують оновлення та уточнення. Важливо забезпечити відповідність цих актів міжнародним стандартам прав людини та гуманітарному праву

для забезпечення справедливості та захисту прав громадян в умовах кризових ситуацій.

Окремо необхідно відмітити думку вчених В. Чітака та Ю. Усманова [13, с. 271–277], які вважають, що українське законодавство передбачає ряд обмежень у воєнний період, зокрема:

– *обмеження свободи руху*: під час воєнного стану можуть бути введені обмеження щодо переміщення осіб, встановлення зон обмеженого доступу або введення комендатури;

– *обмеження свободи слова*: законодавство може передбачати обмеження щодо поширення інформації, зокрема цензуру засобів масової інформації, для забезпечення безпеки та військової стратегії;

– *обмеження прав на збори та мітинги*: воєнний стан може призвести до обмеження прав громадян на мирні збори, мітинги та демонстрації у інтересах загальної безпеки та уникнення загрози громадського порядку;

– *обмеження прав на особисту та приватну власність*: законодавство може передбачати можливість примусового вилучення або використання особистої власності громадян у воєнний період в інтересах національної оборони;

– *обмеження права на працю та підприємницьку діяльність*: у воєнний період можуть бути введені обмеження щодо права на працю та підприємницьку діяльність з метою мобілізації ресурсів для військових потреб [14, с. 271–277].

Отже, ці обмеження можуть бути введені на тимчасовій основі у виняткових ситуаціях для забезпечення національної безпеки та захисту громадян. Важливо, щоб вони були пропорційними, необхідними та відповідали основним принципам міжнародного права.

Підкреслено, що оцінка відповідності обмежень, встановлених українським законодавством під час воєнного стану, міжнародним стандартам має вирішальне значення для забезпечення дотримання прав людини та гуманітарних принципів. Перш за все, слід врахувати, чи є обмеження, встановлені в умовах воєнного стану, обов'язковими для досягнення законних метою, таких як забезпечення безпеки та захисту національних інтересів. Обмеження повинні бути пропорційними до військової загрози чи іншої надзвичайної ситуації. Це означає, що вони не повинні перевищувати того, що є необхідним для досягнення своєї мети. Обмеження повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини, зокрема Міжнародному пакту про громадянські і політичні права та Європейській конвенції з прав людини. Це означає, що права, такі як свобода слова, право на працю та право на особисту власність, повинні бути обмежені лише у тій мірі, яка є необхідною для забезпечення безпеки та публічного порядку. Важливо мати механізми для постійного моніторингу обмежень та їх перегляду з метою забезпечення їхньої відповідності міжнародним стандартам та актуальності в умовах збіднюючої ситуації [3].

Взагалі, що обмеження, які встановлені в українському законодавстві у воєнний період, повинні бути справедливими, пропорційними та відповідати міжнародним стандартам прав людини та гуманітарного права.

Окремо необхідно відмітити думку А. Михайлика [7, с. 82–87] та розглянути пропозиції, щодо удосконалення законодавчого забезпечення обмежень у відповідності з міжнародними стандартами такі, як:

– *уточнення критеріїв необхідності та пропорційності обмежень*: проведення додаткового дослідження для чіткого визначення обмежень, які є необхідними та пропорційними у воєнний період;

– *підвищення ефективності механізмів контролю та нагляду*: розгляд можливості покращення системи контролю за впровадженням обмежень, включаючи створення незалежних органів для моніторингу дотримання міжнародних стандартів;

– *забезпечення доступу до правосуддя та захисту прав громадян*: вдосконалення механізмів доступу до судового захисту для громадян у разі порушення їхніх прав під час воєнного стану;

– *проведення просвітницької роботи та навчання*: організація інформаційних кампаній та навчальних програм щодо прав людини та гуманітарного права для громадян та публічних службовців;

– *залучення міжнародних механізмів моніторингу*: розгляд можливості включення міжнародних організацій та експертів для контролю за впровадженням обмежень та їх відповідності міжнародним стандартам.

Отже, ці пропозиції спрямовані на покращення забезпечення дотримання прав людини та гуманітарного права у воєнний період у відповідності з міжнародними стандартами.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши вищезазначене, можна дійти висновку, що законодавче забезпечення обмежень у відповідності з міжнародними стандартами в умовах режиму воєнного стану в сучасній Україні потребує подальшого вдосконалення. Необхідно врахувати принципи необхідності, пропорційності та забезпечення прав людини для забезпечення справедливих та відповідних заходів, що відповідають міжнародним стандартам прав людини та міжнародному гуманітарному праву. Удосконалення такого законодавства сприятиме підтримці принципів правової держави та міжнародного співтовариства в умовах воєнного конфлікту.

Література:

1. Ващенко К. О. Політологія для вчителя. К. О. Ващенко, В. О. Корнієнко. Київ : Вид. ім. М. П. Драгоманова, 2011. 406 с.
2. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text>
3. Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Законодавче регулювання та міжнародні стандарти гендерної рівності : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020 р. 23 с. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/9/5/8/1/2020-5-20-112-leksiya-2.pdf>
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Кота О. О., Гриняка А. Б., Міловської Н. В., Хоменка М. М. Правова система України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022 р. 540 с.
6. Матвеев С. В., Романова О. М. Юридичний механізм обмеження прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право.* № 2, 2023 р. С. 76–80.
7. Михайлик А. С. До питання нормативно-правового регулювання захисту персональних даних працівників в Україні. *Право.* № 72, 2022 р. С. 82–87.
8. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 р. № 573 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Про введення воєнного стану в Україні: Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2102-20>
11. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/573-2020-%D0%BF>
12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19>
13. Смотрич Д. , Браїлко Л. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Право.* № 77, 2022 р. С. 121–127 URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/22-2.pdf>
14. Чітак В. В., Усманов Ю. І. Міжнародний і національно-правовий аналіз стану інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту. *Право.* № 76, 2023 р. С. 271–277.
15. Semenets-Orlova I., Kushnir V., Rodchenko L., Chernenko I., Druz O., Rudenko M. Organizational Development and Educational Changes Management in Public Sector (Case Of Public Administration During War Time), *Intern. Journal of Profess. Bus. Review*, 2023, 8, 01–15, <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1699>

УДК 323:342.4:351.86(477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-13](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-13)

Ігор ПОПОВ

аспірант кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»,
ipopov@e-u.edu.ua

ORCID: 0009-0000-6956-6393

АНАЛІЗ РІШЕНЬ РНБО ТА СБУ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У даному дослідженні автор провів аналіз рішень РНБО та СБУ, стосовно обмеження доступу до інформації під час введення воєнного стану. Виявлено ключові аспекти проблеми, пов'язаної з балансом між національною безпекою та правами громадян. Розглянуті причини введення обмежень, зокрема необхідність захисту національної безпеки та запобігання розголошенню конфіденційної інформації. Особлива увага приділяється законності та конституційності прийнятих рішень, а також їхня прозорість та обґрунтованість. Аналізовано вплив обмежень на свободу слова та інформаційну свободу, а також необхідність забезпечення балансу між безпекою та свободою. Дослідження ретельно проаналізувало кожен аспект проблеми, включаючи важливість забезпечення відкритості та прозорості органів влади в умовах воєнного конфлікту. Також розглянуто вплив прийнятих рішень на свободу слова та інформаційну свободу, які є основними складовими демократичного суспільства. Зазначено, що обмеження доступу до інформації має бути обґрунтованим та відповідати принципам прав людини та демократії.

Аналіз законності та конституційності прийнятих рішень важливий для забезпечення захисту громадянських прав та свобод, що є однією з головних меть цього дослідження. Крім того, дослідження акцентує на необхідності забезпечення балансу між захистом національної безпеки та збереженням основних цінностей демократичного суспільства. Підкреслено важливість збереження балансу між національною безпекою та правами громадян під час воєнного стану. Пропонується подальше дослідження цієї проблеми з урахуванням актуальних змін у суспільстві та законодавстві, а також звернення до міжнародного досвіду в цій сфері.

Ключові слова: РНБО, СБУ, обмеження, доступ, інформація, воєнний стан, національна безпека, міжнародні стандарти.

Ihor Popov. ANALYSIS OF THE DECISIONS OF THE NSC AND THE SSU REGARDING THE LIMITATION OF ACCESS TO INFORMATION DURING THE STATE OF MARTIAL

In this study, the author analyzed the decisions of the National Security Council and the Security Service of Ukraine regarding the restriction of access to information during the introduction of martial law. Key aspects of the problem related to the balance between national security and citizens' rights have been identified. Considered the reasons for the introduction of restrictions, in particular, the need to protect national security and prevent the disclosure of confidential information. Special attention is paid to the legality and constitutionality of the decisions made, as well as their transparency and reasonableness. The impact of restrictions on freedom of speech and freedom of information, as well as the need to ensure a balance between security and freedom, are analyzed. The study carefully analyzed every aspect of the problem, including the importance of ensuring openness and transparency of authorities in the context of military conflict. The impact of the adopted decisions on freedom of speech and information freedom, which are the main components of a democratic society, is also considered. It is noted that the restriction of access to information must be justified and comply with the principles of human rights and democracy. Analysis of the legality and constitutionality of the decisions made is important to ensure the protection of civil rights and freedoms, which is one of the main goals of this study. In addition, the study emphasizes the need to ensure a balance between the protection of national security and the preservation of the basic values of a democratic society. The importance of maintaining a balance between national security and the rights of citizens during martial law is emphasized. Further research into this problem is proposed, taking into account current changes in society and legislation, as well as reference to international experience in this area.

Key words: National Security Council (NSC), Security Service of Ukraine (SSU), restrictions, access, information, martial law, national security, international standards.

Постановка проблеми. Помітний розвиток технологій та зростання загроз безпеці громадян у сучасному світі ставлять під сумнів ефективність дії законодавства, яке обмежує доступ до інформації під час воєнного стану. Ця проблема стає особливо актуальною в контексті воєнних конфліктів та кризових ситуацій, коли владні структури

намагаються забезпечити національну безпеку шляхом обмеження доступу до інформації. Однак, ці обмеження можуть порушувати права та свободи громадян та підірвати принципи демократії. Тому важливо дослідити, які саме заходи приймаються РНБО та СБУ щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану та як ці заходи відповіда-

ють вимогам національного законодавства та міжнародних стандартів щодо прав людини та свободи інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти проблеми ролі аналізу рішень РНБО та СБУ України щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану досліджували такі науковці, як: О. Ващук-Огданська, О. Резнікова, Л. Рудник, О. Турченко, В. Фурман та інші.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз рішень, ухвалених РНБО та СБУ, щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану та їх відповідність національному законодавству та міжнародним стандартам з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове визначення воєнного стану визначає його як спеціальний режим, що може бути введений в разі збройної агресії, загрози нападу чи небезпеки для державної незалежності, територіальної цілісності та загальної безпеки країни. Воєнний стан передбачає надання відповідним державним та військовим органам повноважень для забезпечення безпеки та відвернення загрози, а також тимчасове обмеження прав і свобод громадян і законних інтересів юридичних осіб з метою забезпечення національної безпеки.

У воєнний час владні структури часто приймають рішення щодо обмеження доступу до інформації з метою забезпечення національної безпеки та ефективного управління кризовою ситуацією. Рішення Ради національної безпеки і оборони (далі – РНБО) та Служби безпеки України (далі – СБУ) щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану є предметом інтенсивних дебатів і обговорень в суспільстві. Обґрунтованість, законність та пропорційність таких обмежень є критично важливими для забез-

печення захисту громадянських прав і свобод у непростих умовах воєнного конфлікту. Важливо розглянути рішення РНБО та СБУ щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану, враховуючи різноманітні аспекти, такі як законність, прозорість, вплив на свободу слова та інформаційну свободу, а також потенційні наслідки для суспільства та національної безпеки.

О. Резнікова [9], вважає, що у контексті воєнного стану в Україні обмеження доступу до інформації стає важливим інструментом для захисту національної безпеки, ефективного керування воєнними операціями та запобігання ризикам, пов'язаним з дезінформацією та шпигунством. Слід розглянути основні причини, які можуть викликати введення обмежень на доступ до інформації під час воєнного стану. Для кращого розуміння мотивацій та цілей обмежень доступу до інформації в умовах воєнного стану розглянемо таблицю нижці, яка узагальнює різноманітні причини та цілі, що переслідуються.

В цілому, таблиця наведена вище відображає різноманітні причини введення обмежень на доступ до інформації під час воєнного стану в Україні. Кожна з цих причин має свою важливість та обґрунтування, спрямовані на захист національної безпеки, ефективне ведення військових операцій та запобігання негативним впливам дезінформації та шпигунства. Розуміння цих причин допомагає краще оцінити необхідність та обґрунтованість обмежень доступу до інформації в умовах воєнного конфлікту.

На думку О. Турченко та В. Фурман [12, с. 107–111], що у зв'язку зі складною ситуацією, пов'язаною з воєнним станом в Україні, уряд та військові владні органи приймають рішення щодо обмеження доступу до певних видів інформації. Нижче подано аналіз таких

Таблиця 1

Причини введення обмежень на доступ до інформації під час воєнного стану в Україні

Причини введення обмежень на доступ до інформації під час воєнного стану	Опис
Захист національної безпеки	обмеження доступу до інформації для запобігання розголошенню конфіденційної інформації, яка може бути використана ворожими силами
Забезпечення ефективності військових операцій	контроль за розголошенням стратегічних планів та розташуванням військових одиниць для забезпечення успішного ведення операцій
Контроль за дезінформацією та ворожими діями	заборона поширення дезінформації та пропаганди, які можуть використовуватися ворожими силами для маніпулювання громадською думкою
Захист особистих даних індивідуальної	запобігання використанню особистих даних громадян для шпигунської діяльності або інших загроз національній безпеці

Розроблено автором [9].

Таблиця 2

Аналіз законодавчого регулювання та заходів щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану в Україні

Нормативно-правовий акт	Номер та дата	Заходи
«Про доступ до публічної інформації» Закон України [7]	№ 2939-VII від 3 січня 2011	розробити плани впровадження, створити веб-портали для доступу до інформації, навчати працівників органів влади, створювати механізми контролю за дотриманням закону, інформувати громадськість про їхні права, розвивати механізми звернень та скарг, а також постійно вдосконалювати законодавство
«Про правовий режим воєнного стану» Закон України [8]	№ 389-VIII від 12 травня 2015	включають обмеження прав та свобод громадян відповідно до закону з метою забезпечення національної безпеки та публічного порядку. Це може означати обмеження їхніх прав щодо переміщення, місця проживання, роботи та іншої діяльності на певних територіях
«Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» Постанова КМУ [2]	№ 263 від 12 березня 2022	надано право зупиняти або обмежувати роботу інформаційних, -інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, а також публічних електронних реєстрів, що перебувають під контролем чи управління вказаних органів
«Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» Закон України [5]	№ 2160-IX від 24 березня 2022 року	внесені доповнення до Кримінального кодексу, що передбачає кримінальну відповідальність за поширення інформації про направлення, переміщення зброї та озброєння в Україну
«Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації» Закон України [6]	№ 2178-IX від 1 квітня 2022	удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії рф
«Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» Закон України [4]	№ 2177-IX від 12 травня 2022	певні вимоги щодо доступу до публічної інформації та регуляторної політики у сфері господарської діяльності не поширюються на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій та військових адміністрацій, а також на їх посадових осіб

Розроблено автором.

рішень та заходів, що були вжиті згідно з документами, прийнятими РНБО та СБУ.

В цілому, представлені законодавчі ініціативи, наведені в таблиці, відображають широкий спектр заходів, спрямованих на регулювання доступу до інформації та забезпечення національної безпеки в період воєн-

ного стану. Вони охоплюють різноманітні аспекти, включаючи розробку планів впровадження, створення веб-порталів для доступу до інформації, навчання працівників органів влади, механізми контролю та інформування громадськості про їхні права. Ці ініціативи також передбачають можливість обмеження

прав та свобод громадян заради забезпечення національної безпеки, контроль за функціонуванням інформаційних систем, а також удосконалення відповідальності за незаконне поширення інформації щодо засобів протидії збройній агресії

Важливо наголосити, що аналіз рішень РНБО та СБУ щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану потребує докладного розгляду критеріїв, за якими приймаються такі рішення, а також механізмів, які забезпечують прозорість та контроль над ними.

Слід розглянути деякі аспекти, які можуть бути розглянуті для забезпечення прозорості та обґрунтованості рішень щодо обмеження доступу до інформації:

– *критерії обмеження*: необхідно чітко визначити, які критерії використовуються для визначення, яка інформація підлягає обмеженню. Це може включати такі фактори, як загроза національній безпеці, публічний порядок, безпека особи тощо;

– *процедури прийняття рішень*: система прийняття рішень повинна бути прозорою та доступною для громадськості. Це може означати проведення публічних слухань, консультації з громадськістю або інших форм відкритого діалогу;

– *обґрунтування рішень*: кожне обмеження доступу до інформації повинно бути обґрун-

тованим та містити чітке пояснення, чому це обмеження необхідне для забезпечення національної безпеки або інших важливих цілей;

– *механізми апеляції та контролю*: мають існувати механізми для контролю за рішеннями щодо обмеження доступу до інформації, а також можливість подання апеляцій у випадку необґрунтованих обмежень;

– *відповідальність за рішення*: повинна бути чітко визначена відповідальність за прийняття рішень щодо обмеження доступу до інформації, що сприяє встановленню відповідальності перед громадянами та громадськістю [3].

Отже, забезпечення прозорості та обґрунтованості в процесі обмеження доступу до інформації допомагає зберегти довіру громадян до владних структур і забезпечує більш ефективно управління в умовах воєнного стану.

Доречно зазначити, обмеження доступу до інформації в умовах воєнного стану може мати серйозні наслідки для свободи слова та інформаційної свободи. Наведений нижче рисунок відображає потенційні наслідки обмеження доступу до інформації в умовах воєнного стану, а також здійснює аналіз рішень, ухвалених РНБО та СБУ у цьому контексті.

Отже, представлена таблиця та аналіз показують, що обмеження доступу до інфор-

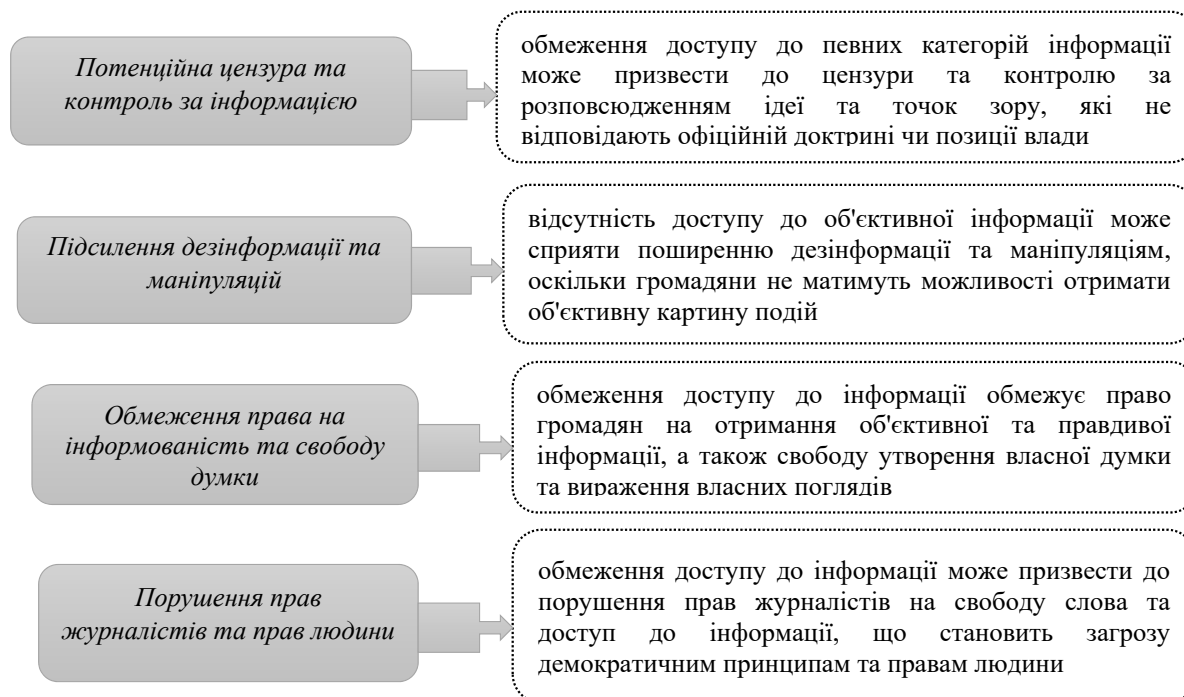

Рис. 1. Потенційні наслідки обмеження доступу до інформації та аналіз рішень РНБО та СБУ

Розроблено автором [10].

мації під час воєнного стану може мати серйозний вплив на свободу слова та інформаційну свободу. Ці обмеження можуть стати причиною цензури, підсилювати дезінформацію та порушувати права людини, зокрема права на інформованість та свободу думки. Тому важливо забезпечити баланс між захистом національної безпеки та збереженням демократичних цінностей, враховуючи принципи прозорості та відкритості у процесі прийняття рішень в умовах воєнного конфлікту.

Необхідно окремо відмітити думку вченої Л. Рудник [11], яка вважає, що аналіз балансу між безпекою та свободою у період воєнного стану важливий для забезпечення демократичних принципів та прав громадян. Однією з ключових завдань в умовах воєнного конфлікту є забезпечення національної безпеки та захисту суверенітету країни. Однак, важливо також забезпечити збереження основних прав і свобод людини, включаючи свободу слова, право на інформацію та інші політичні та цивільні права.

Крім цього, баланс між безпекою та свободою може бути досягнутий шляхом розробки та застосування відповідних правових механізмів, які б забезпечили ефективний захист національних інтересів, не обмежуючи при цьому права та свободи громадян. Наприклад, регулювання доступу до інформації та розробка заходів контролю за масовими комунікаціями може бути важливими інструментами для забезпечення безпеки країни та уникнення розповсюдження дезінформації, при цьому не порушуючи прав громадян на свободу слова та інформації.

Таким чином, важливо враховувати потребу у балансі між захистом національної безпеки та збереженням демократичних цінностей, враховуючи контекст воєнного конфлікту та забезпечуючи належний захист прав і свобод громадян.

Важливо наголосити, що міжнародні стандарти та практики у сфері доступу до інформації визначаються різними міжнародними організаціями та угодами, які спрямовані на захист прав людини та демократичних цінностей. Основні принципи цих стандартів і практик включають наступне:

– *прозорість та відкритість*: наголошують на необхідності забезпечення доступу до інформації для громадськості. Вони стверджують, що відкритість управління та доступ до публічної інформації є ключовими складовими демократії;

– *пропорційність та необхідність обмежень*: згідно з міжнародними стандартами, будь-яке обмеження доступу до інформації має бути обґрунтованим, пропорційним та необхідним. Обмеження повинні бути справедливими та відповідати конкретним цілям, таким як захист національної безпеки чи громадської безпеки;

– *громадська участь та участь громадськості*: визнають важливість участі громадськості у процесі прийняття рішень та доступу до інформації. Це сприяє забезпеченню відкритості та відповідальності влади перед громадськістю;

– *контроль та перегляд*: передбачають механізми контролю та перегляду обмежень доступу до інформації. Це може включати судовий контроль, апеляційні процедури або незалежні органи, що відповідають за захист прав людини [1].

Взагалі, ці принципи допомагають забезпечити баланс між захистом національних інтересів та збереженням основних прав та свобод громадян у ситуаціях воєнного стану.

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене, слід акцентувати увагу на тому, що аналіз рішень РНБО та СБУ щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану виявив, що ці рішення мають значний вплив на суспільство та права громадян. Зокрема, дослідження виявило, що прозорість та обґрунтованість прийнятих рішень є ключовими аспектами, які впливають на довіру громадян до владних структур. Важливо забезпечити баланс між національною безпекою та збереженням основних цінностей демократії та прав людини. Для цього необхідно дотримуватися принципів законності та конституційності, а також порівнювати прийняті рішення з міжнародними стандартами. Результати аналізу можуть послужити основою для подальших досліджень у цій сфері та розробки ефективних стратегій забезпечення прав громадян в умовах воєнного конфлікту.

Література:

1. Вашук-Огданська О. Обмеження доступу до публічної інформації під час війни: про що говорить судова практика? 2023 р. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dostupu-sudova-praktyka/>
2. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Кабінет Міністрів України Постанова від 12 березня 2022 р. № 263 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>

3. Доступ до публічної інформації під час дії воєнного стану. 2022 р. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/dostup-do-publichnoyi-informaciyi-pid-chas-diyi-voennogo-stanu.html>
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 р. № 2177-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2160-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2160-20>
6. Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації: Закон України від 1 квітня 2022 р. № 2178-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2178-20>
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 3 січня 2011 р. № 2939-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17>
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19>
9. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022 р. 532 с.
10. Рішення РНБО щодо економічної безпеки під час воєнного стану: коментар юриста. 2024 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/225131_rshennya-rnbo-shchodo-ekonomichno-bezpeki-pd-chas-vonnogo-stanu-komentar-yurista
11. Рудник Л. І. Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. *Політологія. Соціологія. Право.* № 4, 2023 р. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/296975/289954>
12. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Конституційне право; Муніципальне право.* С. 107–113 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/22.pdf>
13. Semenets-Orlova I., Kushnir V., Rodchenko L., Chernenko I., Druz O. & Rudenko M. Organizational Development and Educational Changes Management in Public Sector (Case Of Public Administration During War Time), *Intern. Journal of Profess. Bus. Review*, 2023, 8, 01–15, <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1699>

УДК 351

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-14](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-14)

Ігор РОЗОВИК

аспірант, Міжрегіональна Академія управління персоналом, rozovick@protonmail.com

ORCID: 0009-0001-0861-1944

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Автором досліджено та аналізовані проблем, що існують у сучасній системі судово-медичної експертизи в Україні. Здійснюючи огляд ключових викликів та перешкод у роботі судово-медичних експертних установ, стаття ставить за мету визначення шляхів їх поліпшення та розробки ефективного механізму публічного управління. Автор висвітлює актуальні питання, такі як незалежність, ефективність та якість експертних послуг, пропонує конкретні рекомендації щодо реформування системи судово-медичної експертизи. Крім того, у статті представлений розроблений механізм публічного управління для оптимальної координації та контролю за функціонуванням судово-медичних експертних служб. Загальний підхід та конкретні пропозиції дозволяють зробити висновок, що реформа системи має на меті поліпшення роботи експертних установ та забезпечення їхньої ефективної та надійної функціональності в інтересах правосуддя та громадськості. досліджено сучасний стан судово-медичних експертиз в Україні та проблеми, що існують у цій сфері, стаття спрямована на визначення ключових аспектів реформування системи судово-медичних експертиз. Запропонований механізм публічного управління розглядається як інноваційний підхід, спрямований на покращення ефективності, незалежності та об'єктивності судово-медичних експертиз. Крім цього, результати дослідження можуть виявити важливі практичні застосування для управлінських структур, що працюють у сфері правосуддя та охорони здоров'я. Досліджено, розкриває необхідність системних змін у судово-медичній експертизі для забезпечення її високого стандарту та відповідності сучасним вимогам. Однією з ключових проблем, на яку звертає увагу стаття, є незалежність експертів. Автор визначає це як критичний аспект, оскільки незалежність є важливою складовою довіри до результатів судово-медичної експертизи. Крім цього, запропоновані рекомендації щодо реформування системи спрямовані на зміцнення гарантій незалежності експертів та забезпечення їхньої об'єктивності у проведенні експертиз. Також розглядається питання ефективності та якості експертних послуг, адже це має безпосереднє вплив на справедливість та об'єктивність правосуддя. Механізм публічного управління, який пропонується в статті, є ключовим елементом удосконалення системи. Цей механізм має сприяти оптимальній координації та контролю за функціонуванням судово-медичних експертних служб. Підкреслено необхідність створення ефективного механізму взаємодії між різними структурами та органами, що мають відношення до судово-медичної експертизи. У цілому, стаття вносить важливий внесок у розуміння та вирішення проблем у сфері судово-медичної експертизи в Україні. Рекомендації та розроблений механізм публічного управління мають потенціал стати основою для практичного впровадження змін, спрямованих на покращення якості та незалежності судово-медичної експертизи в інтересах правосуддя та громадськості. Запропоновано системні підходи до вирішення існуючих проблем у судово-медичній експертизі. Автор обговорює необхідність впровадження сучасних технологій та методів у роботу експертних установ з метою підвищення їхньої ефективності та точності діагностики. Це може включати в себе впровадження новітніх медичних технологій, використання програмного забезпечення для аналізу результатів та інші інноваційні методи, спрямовані на поліпшення процесу експертизи. Окрім того, стаття звертає увагу на важливість забезпечення надійного навчання та підвищення кваліфікації судово-медичних експертів. Висвітлення цього аспекту може включати рекомендації щодо вдосконалення системи освіти та підготовки експертів, впровадження стажування та навчальних програм для забезпечення їхньої компетентності та актуальності знань у сфері судово-медичної експертизи. Стаття робить акцент на важливості публічного участі та залучення громадськості до контролю за роботою судово-медичних експертних установ. Публічна прозорість та залучення громадськості можуть сприяти забезпеченню високого стандарту етики та відповідальності у сфері судово-медичної експертизи. Отже, стаття не лише аналізує проблеми в судово-медичній експертизі, але і пропонує конкретні та комплексні підходи до їх вирішення. Це може визначити шлях для подальшого розвитку та удосконалення системи судово-медичної експертизи в Україні.

Ключові слова: судово-медична експертиза, реформування охорони здоров'я, публічне управління, ефективність, незалежність, інновації.

Igor Rozovyk. FORMATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISM OF THE FORENSIC MEDICAL EXAMINATION SYSTEM

The author researched and analyzed the problems existing in the modern forensic medical examination system in Ukraine. Reviewing the key challenges and obstacles in the work of forensic medical expert institutions, the article aims to identify ways to improve them and develop an effective public management mechanism. The author highlights topical issues such as independence, efficiency and quality of expert services, offering specific recommendations for reforming the forensic medical examination system. In addition, the article presents the developed public management mechanism for optimal coordination and control over the functioning of forensic medical expert services. The general approach and specific proposals allow us to conclude that the reform of the system aims

to improve the work of expert institutions and ensure their effective and reliable functionality in the interests of justice and the public. the current state of forensic medical examinations in Ukraine and the problems existing in this area are investigated, the article is aimed at determining the key aspects of reforming the system of forensic medical examinations. The proposed mechanism of public management is considered as an innovative approach aimed at improving the efficiency, independence and objectivity of forensic examinations. In addition, the results of the study may reveal important practical applications for management structures working in the field of justice and health care. Researched, reveals the need for systemic changes in forensic medical examination to ensure its high standard and compliance with modern requirements. One of the key problems that the article draws attention to is the independence of experts. The author defines this as a critical aspect, since independence is an important component of trust in the results of forensic examination. In addition, the proposed recommendations for reforming the system are aimed at strengthening the guarantees of independence of experts and ensuring their objectivity in conducting examinations. The issue of efficiency and quality of expert services is also considered, because this has a direct impact on the fairness and objectivity of justice. The public management mechanism proposed in the article is a key element of system improvement. This mechanism should contribute to optimal coordination and control over the functioning of forensic medical expert services. The need to create an effective mechanism of interaction between various structures and bodies related to forensic medical examination is emphasized. In general, the article makes an important contribution to understanding and solving problems in the field of forensic medical examination in Ukraine. The recommendations and the developed mechanism of public management have the potential to become the basis for the practical implementation of changes aimed at improving the quality and independence of forensic medical expertise in the interests of justice and the public. Systematic approaches to solving existing problems in forensic medical examination are proposed. The author discusses the need to introduce modern technologies and methods into the work of expert institutions in order to increase their effectiveness and diagnostic accuracy. This may include the introduction of the latest medical technologies, the use of software to analyze the results and other innovative methods aimed at improving the examination process. In addition, the article draws attention to the importance of providing reliable training and advanced training of forensic medical experts. Coverage of this aspect may include recommendations on improving the system of education and training of experts, implementation of internships and training programs to ensure their competence and relevance of knowledge in the field of forensic examination. The article emphasizes the importance of public participation and involvement of the public in monitoring the work of forensic medical expert institutions. Public transparency and public involvement can contribute to ensuring a high standard of ethics and accountability in forensic science. So, the article not only analyzes problems in forensic medical examination, but also offers specific and complex approaches to their solution. This can determine the way for further development and improvement of the forensic medical examination system in Ukraine.

Key words: forensic examination, health care reform, public administration, efficiency, independence, innovation.

Постановка проблеми. Проблема стану судово-медичної експертизи в Україні визначається рядом факторів, включаючи застарілі нормативно-правові акти, неефективне управління, недостатній кадровий потенціал, та відсутність сучасних підходів до організації та забезпечення роботи експертних установ. Актуальність проблеми полягає в тому, що становлення незалежної та ефективної системи судово-медичної експертизи є ключовим для забезпечення правосуддя та правової держави в цілому. Застосування застарілих методів та відсутність сучасних стандартів можуть призвести до недостовірних результатів експертиз та порушень у судових рішеннях. Таким чином, проблема реформування судово-медичної експертизи в Україні є палкою і вимагає негайного вирішення для забезпечення якості юстиції та довіри до судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі формуванню механізмів публічного управління системою судово-медичних експертиз досліджували такі науковці, як: О. Гладіліна, М. Долгих, Н. Драгомирецька, О. Клименко, С. Козуліна, К. Ровинська, Н. Колісніченко, О. Краснова, Т. Плужнікова, З. Надюк та інші.

Мета статті. Мета статті полягає в дослідженні та аналізі проблем сучасної системи судово-медичної експертизи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною метою впровадження реформ в Україні є конструювання демократичної правової держави для забезпечення сталого розвитку. Для успішного функціонування незалежної держави обов'язковим є урахування необхідності реалізації національних інтересів у всіх сферах суспільства. Важливою рисою публічного управління в галузі охорони здоров'я України є його відокремленість як пріоритету в діяльності держави. Тим не менше, слід відзначити, що система судово-медичних експертиз в даний час перебуває в нестабільному стані через відсутність ефективних механізмів публічного управління.

Варто наголосити, що внаслідок війни, навантаження на судово-медичних експертів відчутно зросло, особливо в прифронтових районах та в областях, де проводять експертизи загиблих військовослужбовців та цивільних громадян. Це створює нові виклики для судмедекспертиз, які змушені ідентифікувати жертви та адекватно документувати випадки воєнних злочинів для подальшого розслідування в національних та міжнародних судах і трибуналах. Відсутність єдиної централізованої системи ускладнює цей процес, навіть за умови виділення урядом субвенції на

функціонування судово-медичних служб під час перехідного періоду їх реформування у 2023 році [5].

Розвиток системи судово-медичних експертиз в охороні здоров'я України сповільнюється внаслідок ряду факторів, таких як застоювання застарілих нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-методичних і соціально-економічних принципів, а також неефективного використання наявних ресурсів для досягнення стратегічних цілей.

Слід зазначити, що Міністерство охорони здоров'я України запропонувало ініціативу щодо перебудови судово-медичної служби. У планах створення централізованої мережі судово-медичних установ, які будуть підпорядковані Міністерству охорони здоров'я. Головне бюро судово-медичної експертизи планується зробити головним органом, що керуватиме регіональними філіями. Останні будуть створені на базі відповідних комунальних закладів у регіонах. В даний час триває процес перенесення регіональних підрозділів з комунальної власності до державної, включаючи передачу обласних бюро судово-медичної експертизи у державну власність [6].

На думку вченого Н. Драгомирецької [3, с. 6–12], що загальною метою будівництва нової системи охорони здоров'я в Україні у різних її аспектах є укріплення її позицій на міжнародному рівні та досягнення повноправного членства в міжнародних організаціях. Цей шлях може бути пройдений шляхом впровадження сучасної моделі публічного управління, що стане фундаментом для

успішної реалізації реформ, зокрема в системі судово-медичних експертиз.

Враховуючи вище зазначене, пропонуємо розглянути авторський механізм публічного управління системою судово-медичних експертиз дивиться табл. 1.

Очікувані результати впровадження механізму передбачають створення інтегрованої та незалежної системи судово-медичної експертизи за допомогою ефективних інструментів організації роботи, що дотримуються принципів ефективності, справедливості, легітимності, відповідальності, професіоналізму, інновацій та підзвітності.

Під час розробки механізму публічного управління системою судово-медичних експертиз табл. 1, були визначені основні напрями реалізації, спрямовані на створення цілісної та незалежної системи судово-медичної експертизи. Це включає оновлення Головного бюро судово-медичної експертизи, регулювання оплати праці експертів, підвищення кваліфікації персоналу, реформування системи управління, створення регіональних філій, нормативно-правове регулювання, оптимальне фінансування, підвищення якості роботи персоналу та удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення системи.

вважає З. Надюк [8, с. 232–243], що реформа системи судово-медичної експертизи в Україні передбачає значні трансформації, зокрема в оновленні статусу судово-експертних установ, повноцінному забезпеченні організаційно-методичних функцій, створенні лабораторії, належній оплаті праці ек-

Таблиця 1

Авторський механізм публічного управління системою судово-медичних експертиз: рекомендації для оптимізації

Передумови розробки механізму публічного управління системою судово-медичних експертиз
1. Подвійне підпорядкування, сприяючи бюрократизації процесів
2. Невідповідність існуючої системи функціонування чинному законодавству
3. Нівелювання незалежності системи судово-медичної експертизи
4. Відсутність стандартизації при використанні та закупівлі приладів та обладнання
5. Недостатня ефективність функціонування Головного бюро судово-медичної експертизи
6. Відсутність інноваційних підходів та неефективність використання організаційно-правового забезпечення
7. Невідповідність фінансування сучасній системі програмно-цільового методу
8. Застаріла система кадрового забезпечення та відсутність механізмів підвищення рівня якості роботи персоналу та поповнення кадрового потенціалу
9. Низький рівень адаптивності структури функціонування судово-медичної експертизи до вимог та потреб сучасності
10. Неефективність інформаційно-аналітичного забезпечення, ускладнюючи комплексний моніторинг та оцінку ресурсів
11. Відсутність дієвого інструменту науково-методичного забезпечення та його невідповідність сучасним реаліям

Розроблено автором.

пертів, регулюванні питань навчання та підготовки кадрів тощо.

Також важливим аспектом є вирішення питань навчання та підготовки кадрів у галузі судово-медичної експертизи. Серед пропозицій від законодавця розглядаються наступні:

- відновлення інтернатури за єдиною лікарською спеціальністю «судова медицина» тривалістю 1,5 роки, що забезпечить повну відповідність освіти судового медика його професійним обов'язкам;

- трансформація системи післядипломної освіти, включаючи скасування «спеціальностей». Експерти зможуть отримувати поглиблені знання та навички в окремих напрямках судової медицини в бюро судово-медичної експертизи, залежність від освітніх установ і дозволяючи готувати фахівців безпосередньо на робочих місцях;

- оновлення та доповнення «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників» з урахуванням цих змін;

- забезпечення безперервного професійного розвитку лікарів за допомогою механізму присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів [7, с. 46–48].

Один з ключових та необхідних етапів у реформуванні системи судово-медичної експертизи в Україні – це відібрання повноважень від органів місцевого самоврядування у справлянні функцій обласних бюро судово-медичної експертизи. Для підсилення діяльності обласних бюро судово-медичної експертизи та враховуючи введення в дію Закону України від 9 липня 2022 року № 2391-ІХ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [9], а також для посилення лабораторної потужності у проведенні токсикологічних досліджень, передбачена закупівля відповідного обладнання, такого як ДНК-аналізатори, хроматографи та інше, для семи міжрегіональних центрів по всій країні. Наразі складено перелік необхідного обладнання, і проводяться підготовчі роботи та уточнення документів.

Для фіксування основних напрямків реформування в даний момент розробляється «Положення» про систему судово-медичної експертизи в Україні, яке буде включати такі аспекти:

- основні напрямки реформування;
- регламентацію механізму взаємодії рівнів державних спеціалізованих експертних установ, що, згідно з чинним законодавством, проводять судово-медичну експертизу в Україні;

- механізм контролю за їхньою діяльністю з боку центрального органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Отже, шляхом реформування системи судово-медичної експертизи в Україні можливе досягнення наступних цілей: надання судово-медичним експертам повної незалежності; відокремлення судово-медичних експертів від впливу місцевих органів влади; раціональне та цільове розподілення фінансування; оперативне впровадження науково-технічних досягнень в галузі судових експертиз; розподіл та оптимізація навантажень між установами судово-медичної експертизи на регіональному та субрегіональному рівнях; впровадження єдиних стандартів для розробки та затвердження методик, досліджень та ефективного надання експертних послуг [4, с. 22–26].

На думку вченої Н. Колісниченка [6, с. 38–42], що варто повернутися до запропонованого механізму публічного управління системою судово-медичних експертів, розглянемо більш детально особливості дотримання його основних принципів:

- *компетентний персонал*: забезпечення роботи закладів судово-медичної експертизи на високому рівні вимагає наявності кваліфікованих фахівців з відповідною освітою та досвідом у сфері. Регулярне оновлення знань і навичок працівників є важливим для відповідності сучасним стандартам;

- *сучасне обладнання*: використання сучасного медичного та лабораторного обладнання є ключовим для забезпечення точності та надійності проведення експертизи;

- *незалежність та об'єктивність*: забезпечення незалежності дій судово-медичних експертів від будь-яких зовнішніх тисків або впливів є критичним для забезпечення об'єктивності та надійності експертних висновків;

- *дотримання системи якості*: впровадження системи контролю якості дозволяє стандартизувати процедури та підтримувати високий рівень виконання робіт;

- *вчасність і оперативність*: ефективні заклади судово-медичної експертизи повинні надавати оперативні та вчасні результати своїх досліджень для потреб правоохоронних органів та судів;

- *співпраця з іншими органами*: забезпечення ефективного вирішення кримінальних справ та покращення професійного обміну знаннями за допомогою співпраці з правоохоронними органами, судами та іншими медичними установами [2, с. 16–27].

Отже, ці аспекти сприяють створенню ефективної та надійної системи судово-медичних експертів, де важливість високих стандартів та професійних знань є пріоритетом.

У підсумку, запропонований механізм публічного управління системою судово-медичних експертиз в Україні, визначає ключові напрями реформ та принципи, які сприяють формуванню незалежної, ефективної та сучасної системи. Забезпечення високого професійного рівня закладів судово-медичної експертизи з мінімальними витратами ресурсів. Регулярне оновлення знань та навичок фахівців для відповідності сучасним стандартам. Використання сучасних технологій та обладнання для забезпечення точності досліджень. Захист від зовнішніх тисків для забезпечення об'єктивності судово-медичних експертиз. Впровадження стандартів контролю якості для стабілізації та підтримки високого рівня виконання робіт. Швидке та вчасне надання результатів досліджень для правоохоронних органів та судів. Взаємодія з іншими органами для ефективного вирішення кримінальних справ та обміну професійним досвідом.

Отже, ці принципи мають сприяти створенню цілісної та незалежної системи судово-медичних експертиз, яка відповідає вимогам

сучасності та сприяє достовірному наданню експертних послуг.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що реформування системи судово-медичної експертизи в Україні визначається комплексом заходів та принципів, спрямованих на забезпечення незалежності, ефективності та сучасності цієї системи. Механізм публічного управління, наголошує на необхідності високого професійного рівня персоналу, використанні сучасного обладнання, забезпеченні незалежності та об'єктивності, дотриманні системи якості, вчасності та оперативності, а також на співпраці з іншими органами.

Таким чином, цей підхід має на меті оптимізацію та підвищення ефективності судово-медичної експертизи, сприяючи високоякісному наданню експертних послуг та забезпечуючи довіру громадськості до результатів експертиз. У результаті впровадження цього Механізму очікується формування цілісної та сучасної системи судово-медичних експертиз відповідно до вимог сучасного правового середовища.

Література:

1. Гладіліна О. В. Призначення судово-медичних експертиз: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2, 2018 р. С. 61–63.
2. Долгих М. В. Проблеми формування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я: огляд дискусійного поля. *Аспекти публічного управління*. № 12, 2019 р. С. 16–27.
3. Драгомирецька Н. М. Концепції сталого розвитку: теоретико історичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. № 1, 2019 р. С. 6–12.
4. Клименко О. С. Перспективи реформування системи судово-медичної експертизи в Україні. *Таврійський науковий вісник. Публічне управління та адміністрування*. № 1, 2023 р. С. 22–26. URL: <https://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/319/295>
5. Козуліна С. О., Ровинська К. І. Актуальні проблеми відповідальності за порушення антикорупційного законодавства у сфері охорони здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12, 2020 р. URL : http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/12_2020/33.pdf
6. Колісніченко Н. М. Тенденції розвитку публічного управління у сфері охорони здоров'я: глобальний контекст. *Науковий вісник: Державне управління*. № 2, 2022 р. С. 38–52. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/250/244>
7. Краснова О. І., Плужнікова Т. В. Особливості механізму державного регулювання сфери охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. № 7, 2018 р. С. 46–48. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2018/10.pdf
8. Надюк З. О. Особливості підготовки та перепідготовки судово-медичних експертів в Україні. *Наукові перспективи*. № 7, 2023 р. С. 234–242. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/165/255>
9. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09 липня 2022 р. № 2391-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2391-20>
10. Radchenko O., Kovach V., Radchenko O., Kriukov O., Sydoruk L., Sharov P., Semenets-Orlova I. Principles of natural capital preservation in the context of strategy of state environmental safety. In *E3S Web of Conferences*, 2021. (Vol. 280, p. 09024). EDP Sciences.

УДК 32.019.5

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1\(73\)-15](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-15)

Тетяна ШЛЕМКЕВИЧ

кандидат політичних наук, асистент кафедри журналістики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, tetiana.shlemkevych@pnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1785-0338

Тамара ЛАХАЧ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет, lakhach2020@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8380-2460

Наталія ШОТУРМА

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри журналістики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, nataliia.shoturma@pnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4312-4217

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ

У статті розглядається використання політичних стереотипів у політичній рекламі. Обґрунтовано, що в сучасному світі реклама виступає важливою частиною комунікаційного процесу в усіх сферах людської життєдіяльності. У політичній сфері політична реклама відіграє вирішальну роль. Вона слугує інструментом представлення політичних сил та партій, ідей та програм. Використання політичної реклами розширює політичну сферу та характеризує діяльність політичних інститутів. Звернуто увагу на те, що в політичній рекламі в останні роки все частіше використовуються політичні стереотипи, оскільки їх застосування є ефективним методом впливу, який зручно вбудовується в інформаційну мережу і спотворює політичну реальність, впливаючи на емоційну складову політичної свідомості населення. Отже, використання політичних стереотипів у рекламі є ефективним засобом маніпулювання політичною свідомістю громадян та впливу на політичну культуру суспільства. Визначено, що: політична реклама виступає своєрідним вектором руху: вона збирає можливі поведінкові реакції електорату і визначає єдино правильний напрямок, який може визначити успіх у політичній діяльності; а політичний стереотип – це усталене і масове явище політичної свідомості та поведінки, яке формує політичний простір. Зроблено висновок, що політичний стереотип стає потужним інструментом маніпуляції в процесі політичної комунікації. Комунікативне середовище дозволяє людині звикнути до існування абстрактного «іншого», на тлі якого будується змістовна модель – майбутнє середовище для формування політичних стереотипів як найлегшого способу впливу на політичну свідомість громадянина.

Ключові слова: політична реклама, політична свідомість, політичні стереотипи, засоби масової інформації, стереотипізація.

Tetiana Shlemkevych, Tamara Lakhach, Nataliia Shoturma. USE OF POLITICAL STEREOTYPES IN POLITICAL ADVERTISING

The article examines the use of political stereotypes in political advertising. It is substantiated that in the modern world advertising is an important part of the communication process in all areas of human life. In the political sphere, political advertising plays a decisive role. It serves to represent political forces and parties, ideas and platforms. The use of political advertising expands the political sphere and characterizes the activity of political institutions. Attention is drawn to the fact that political stereotypes are increasingly used in political advertising in recent years, since their use is an effective method of influence that is conveniently integrated into the information network and distorts political reality, affecting the emotional component of the political consciousness of the population. Therefore, the use of political stereotypes in political advertising is an effective means of manipulating the political consciousness of citizens and influencing the political culture of society. It was determined that: political advertising acts as a kind of vector: it collects possible behavioral reactions of the electorate and determines the only correct direction that can determine success in political activity; and a political stereotype is an established and massive phenomenon of political consciousness and behavior that shapes the political space. It is concluded that the political stereotype becomes a powerful tool of manipulation in the process of political communication. The communicative environment allows a person to get used to the existence of an abstract «other», against the background of which a meaningful model is built – the future environment for the formation of political stereotypes as the easiest way to influence the political consciousness of a citizen.

Key words: political advertising, political consciousness, political stereotypes, mass media, stereotyping.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві реклама є важливою частиною комунікаційного процесу в усіх сферах людської життєдіяльності. У політичній сфері політична реклама відіграє вирішальну роль. Вона слугує для представлення політичних сил та партій, ідей та платформ. Використання політичної реклами розширює політичну сферу та характеризує діяльність політичних інститутів.

Сьогодні політичні стереотипи все частіше використовуються в політичній рекламі, оскільки їх застосування є ефективним методом впливу, який зручно вбудовується в інформаційну мережу і спотворює політичну реальність, впливаючи на емоційну складову політичної свідомості населення. Отже, використання політичних стереотипів у політичній рекламі є ефективним засобом маніпулювання політичною свідомістю громадян та впливу на політичну культуру суспільства. Тому дослідження цієї проблематики має велике значення в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволив визначити, що проблематикою політичних стереотипів активно цікавилися такі науковці як: У. Ільницька, К. Луценко, Н. Михальчук, О. Шерман та О. Шурко і т. д.

Що стосується досліджень політичної реклами, то ними активно займалися: В. Бебик, А. Дейман, О. Зернецька, С. Лісовський, Г. Почепцов, Ч. Файерстоун та інші.

Проте, не дивлячись на значну кількість наукових доробків з проблематики політичних стереотипів та політичної реклами, досі не є дослідженим питання використання політичних стереотипів в політичній рекламі.

Мета статті полягає у розгляді застосування політичних стереотипів в політичній рекламі.

Виклад основного матеріалу. Політична діяльність і активність сьогодні є невід'ємною частиною суспільного життя і залежить від багатьох факторів, серед яких об'єктивні та суб'єктивні обставини, психологічні особливості особистості та наявність необхідних навичок і вмінь. Для досягнення успіху в цій сфері важливо бути обізнаним, мати мету і володіти необхідними знаннями та навичками, але більшість політиків і політичних партій використовують різного роду політичні технології для реалізації своїх інтересів і створення найбільш сприятливого враження на суспільство. Однією із таких технологій в політиці є політична реклама.

Детальне дослідження дефініції поняття «реклама» в різних мовах дозволило нам визначити, що у перекладі з латинської мови

«reclamare» означає «кричати, заявляти», з німецької «werbung» – «вербувати», «маніпулювати», з англійської «advertising» – «пропонувати», з французької «publicite» – «створювати велику аудиторію». Саме тому реклама включає такі характеристики, як публічність, розкриття, маніпулятивний вплив, інформаційна спрямованість та обсяг повідомлення. Спробуємо розібратися, що насправді представляє собою політична реклама.

В. Токовенко зазначає, що політична реклама – це своєрідний канал комунікації між владою та суспільством, за допомогою якого представники державних органів доносять до нас свої ідеї, пропозиції та погляди [6, с. 11].

Дуже влучним з цього приводу є визначення науковиці В. Бабіної: «Політична реклама – це форма політичної комунікації за вибраних умов, що пов'язана з цілеспрямованим впливом на виборчі групи і відбувається у стислій, легко запам'ятовуваний формі» [1, с. 15].

Політична реклама є своєрідним провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів. Вона виконує інформаційну функцію, знайомлячи аудиторію з партією, кандидатом, їхніми поглядами, акціями, пропозиціями і перевагами перед конкурентами. Політична реклама функціонує в умовах політичної конкуренції, вона виокремлює власний об'єкт з інших, тому можна говорити про її соціально-орієнтувальну та ідеологічну функції», - вказує український вчений І. Шовкун [10].

Беручи до уваги думки політичних експертів щодо визначення терміну «політична реклама», ми вважаємо, що політична реклама виступає своєрідним вектором: вона збирає можливі поведінкові реакції електорату і визначає єдино правильний напрямок, який може визначити успіх у політичній діяльності. Політична реклама це перш за все рекламний захід, який складається з певних рекламних повідомлень. Мета будь-якого рекламного повідомлення – спонукати когось до певної дії з бажаним і передбачуваним результатом, за умови, що час між повідомленням і очікуваною реакцією буде якомога коротшим, тобто дія буде максимально швидкою і правдоподібною. І саме тут активно підключаються засоби масової інформації (ЗМІ), які починають використовувати в політичній рекламі: політичні міфи, підсвідомі маніпуляції та політичні стереотипи.

Вперше термін «стереотип» використав У. Ліпман, який аналізував вплив уже наявного знання про предмет на його сприйняття й оцінку при безпосередньому контакті, коли

людина, не усвідомлюючи цього, накладає певне кліше щодо іншої людини, групи, на яке впливають певні переконуючі фактори. Найбільш поширеною ідеєю щодо визначення аспектів стереотипів є запропонована У. Ліппманом, а саме:

1. Доступність та простота (складне зводиться до простого і запам'ятовується).

2. Набуття зовні, а не самостійне формування (чинниками впливу є спілкування з іншими людьми, сприйняття інформації за посередництва ЗМІ тощо).

3. Переважна помилковість та неправдивість. Стереотип приписує людині якості, якими вона повинна володіти у зв'язку з приналежністю до певної групи таких же носіїв; але часто люди з якихось причин не набувають цих якостей і стереотип лишається у вигляді «штампу», вжитого безпідставно, на основі домислів та чуток, без прямого контакту із носієм стереотипу.

4. Тривалий час існування (стереотипи практично неможливо викоринити) [11, с. 161–162].

Суть політичного стереотипу полягає в тому, що він виступає як захисна реакція свідомості на тиск суспільно-політичних подій і великої кількості інформації про політичну реальність, яка з кожним днем збільшується. Іншими словами, стереотип не є ні позитивним, ні негативним у своєму початковому стані. Це елемент політичної свідомості індивіда, який через низку механізмів створює спрощену концепцію політичної реальності. Під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів політичний стереотип має позитивне чи негативне значення лише в певних ситуаціях.

У політологічному енциклопедичному словнику політичний стереотип розглядається як спрощене схематизоване, аксіоматичне, емоційно й ціннісно забарвлене уявлення про той чи інший суб'єкт політики (політичного діяча, політичну партію, етнічну, расову групу), соціальне чи політичне явище [4, с. 638].

О. Шурко вважає, що політичний стереотип – це спрощене, стале уявлення про певні політичні події і явища, які викликають чітко означену поведінкову реакцію [12, с. 143].

Н. Михальчук зазначає, що політичний стереотип можна визначити як стандартизоване, спрощене уявлення стосовно політичного об'єкта, наслідком кого є визначена поведінкова реакція. Політичний стереотип – це установлене і масове явище політичної свідомості та поведінки, яке формує політичний простір [3, с. 2].

Політичний стереотип як схематизований, стійкий образ призводить до спрощених оцінок та суджень з боку індивіда. Стереотип функціонує на основі сприйняття, не пов'язаного з прямим досвідом і найчастіше він охоплює не істотні, а найяскравіші ознаки явища, риси особи, події, процесу, організації, структури [2, с. 98].

Є. Тихомирова акцентує увагу на тому, що стереотипи забезпечують прийняття рішення ще до реального аналізу суб'єктів політики, політичних процесів, ситуацій, явищ та фактів. Вони збільшують швидкість обробки інформації, сприяють відсіву та ігноруванню тієї, яка не відповідає стереотипу або суперечить певним уявленням особи або групи громадян. Іншими словами людина сприймає те, що хоче сприйняти. Явище стереотипізації позбавляє особу творчо сприймати та аналізувати інформацію про соціально-політичне середовище. Без стереотипів довелося б інтерпретувати кожен новий факт, явище, так, ніби ми не мали ніякого життєвого досвіду [5].

Науковці, які займаються дослідженням стереотипів стверджують, що їх можна легко нав'язати за допомогою засобів масової комунікації. При цьому формування стереотипу відбувається у декілька етапів і, в результаті певних психологічних маніпуляцій, складне явище (зміст політичної програми, ідеологія політичної партії, характеристики політичного лідера, стратегія і тактика діяльності тощо) зводиться до певної спрощеної та зрозумілої схеми. Американські психологи називають три етапи формування стереотипу: «вирівнювання» (leveling), «посилення» (sparpending) та «асиміляція» (assimilation). Спочатку складне явище або об'єкт зводиться до декількох добре відомих ознак. Потім цим ознакам надається особлива значущість порівняно з тими, які вони мали у складі цілого. Після цього вибираються «вирівняні» та «посилені» ознаки об'єкта або явища та будується образ, що має особливе психологічне значення для особи або групи осіб [8].

О. Шерман [9, с. 321–323] звертає увагу на те, що протягом останніх десятиліть перехідне суспільство зазнає потужних трансформацій на всіх рівнях структури, отже, характеризується підвищеною динамічністю політичних процесів, що накладає свій відбиток на систему стереотипів. Такі процеси, тягнуть за собою певні наслідки:

– бінарність системи стереотипів на певних стадіях розвитку. Це означає, що на початках соціальних трансформацій у сус-

пільстві може одночасно існувати дві системи політичних стереотипів: стара і нова. Нова система стереотипів не з'являється раптово – вона існувала і раніше, але була надбанням політичної меншості;

– динамічність процесів породжує постійне оновлення системи стереотипів. Вони виникають, ледве встигають сформуватися і, не встигнувши закріпитися, – зникають. Особливо добре ця особливість простежується на прикладі стереотипів політичних партій в Україні, які в умовах перехідного суспільства виражають волю певних груп еліти, а не соціальних прошарків, таким чином перетворюючись на політичні конструкти [13; 14];

– диспропорція стереотипів за емоційним забарвленням. Це означає, що переважають негативні стереотипи, причому часом радикально негативні. Популярності набуває використання політичної есхатології та «брудних» політичних технологій («чорний піар»). Серед причин – відсутність традицій політичної боротьби, підвищений емоційний градус, типовий для періодів нестабільності, а також така характерна риса українського політикуму, як персоналізація політичних інститутів, і зокрема партій. Персоналізація виявляється не лише у перетворенні інституту на інструмент досягнення чи утримання влади для її лідера, а й в ототожненні партії та

її керівника, що вносить у політичну боротьбу особистісні моменти [7; 15].

Висновки. Таким чином, наше дослідження показує, що реклама в політичному просторі впливає на політичні вподобання в суспільстві, де виборці мають приймати власні рішення (одна з багатьох можливостей). Тому зрозуміло, що це інструмент політичного ринку для боротьби за голоси. Головна сила політичного маркетингу полягає не в конкретній виборчій діяльності, а в науковому підході до психології виборців. Це підтверджується дослідженнями та визначенням проблем, очікувань і пріоритетів виборців. Отримані дані використовуються в політичній програмі виборця або партії та формують імідж кандидата або лідера. Не можна заперечувати, що політики за допомогою ЗМІ використовують політичні стереотипи, які спрощують реальність і не змушують людей думати та аналізувати, щоб краще впливати на думку виборців. А отже, політичний стереотип стає потужним інструментом маніпуляції в процесі політичної комунікації. Комунікативне середовище дозволяє людині звикнути до існування абстрактного «іншого», на тлі якого будується змістовна модель – майбутнє середовище для формування політичних стереотипів як найлегшого способу впливу на політичну свідомість громадянина.

Література:

1. Бабіна В. О. Використання впливу комунікацій у політичній рекламі. *Регіональні студії*. 2021. №24. С. 14–18.
2. Ільницька У. Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2007. Випуск 19. С. 96–100.
3. Михальчук Н. В. Політичні стереотипи як об'єкт наукового аналізу. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_2/41.pdf
4. Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. І перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
5. Тихомирова Є. Б. Зв'язки з громадськістю: навчальний посібник. Київ: НМЦВО, 2001. 560 с.
6. Токовенко В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії. Київ: Вид-во УАДУ, 2001. 253 с.
7. Шевченко В. В. Ретроспективний аналіз категорії «Ідентичність» в психології. *Наукові перспективи. Серія: Психологія*. 2023. №10(40). С. 868–877. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-868-877](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-868-877)
8. Шерман О. М. Політичний стереотип: місце у політичному процесі та технології формування засобами масової інформації: монографія. Львів: Сполом, 2008. 227 с.
9. Шерман О. М. Специфіка політичних стереотипів у суспільствах перехідного типу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Випуск 19. С. 318–325.
10. Шовкун І. В. Політична реклама як комунікативний процес: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2004. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04sivrkp.zip>
11. Шурко О. Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей. 2019. № 40. С. 140–145.
12. Шурко О. Стереотипи як складова політичної свідомості. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2016. Випуск 8. С. 161–166
13. Maksymchuk B., Sarancha I., Husak A., Avramenko O., Kuzmenko I., Kuzmenko V., Slyusarenko N., Cherpurna L., Pankevych V., Babii I., Maksymchuk I. Implementing the Course “Human Rights” for Children

with Special Needs under the Changed Socio-Educational Conditions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2022. 14(3), 428–443. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/617>

14. Omelchuk M., Maksymchuk B., Ihnatenko S., Navolskyi N., Kitsak T., Vitkovskyi O., Ostrovska N., Vykhreshch A., Lukashchuk M., Lukashchuk I., Demianchuk M., Khmeliar I., Kushnir L., Maksymchuk I. Developing Professional Competency in First Aid in Future Coaches in Ukraine. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2022. 14(3), 392–411. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.3/615>

15. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138–142.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ**

Випуск 1 (73), 2024

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *О. І. Молодецька*

Підписано до друку 25.04.2024 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Замовлення № 0624/416. Ум. друк. арк. 12,32.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.